
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ακαδ. έτος: 2012-2013

Επιβλέποντες:

*Μ. Μάρκου
Σ. Σταυρίδης*

Σπουδαστές:

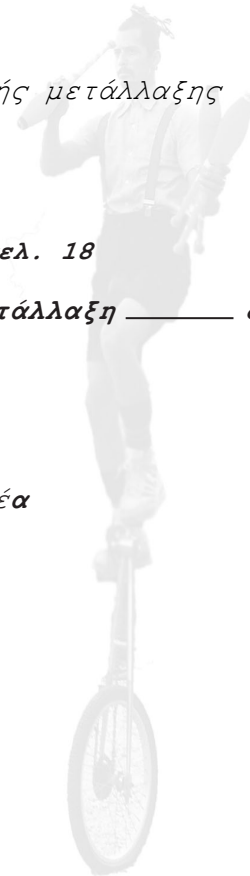
*Ντούρα Μαγδαληνή
Παπαδάκη-Μαραγκού Έρα*

Περιεχόμενα

- 1. Εισαγωγή-Μεθοδολογία _____ σελ. 5**
- 2. Θεωρίες για τον αστικό χώρο _____ σελ. 9**
 - 2.1. Η πόλη ως έργο χεριών του ανθρώπου
 - 2.2. Εξευγενισμός: εργαλείο χωρικής και κοινωνικής μετάλλαξης
 - 2.3. Ιστορικά κέντρα-το πεδίο έρευνας
- 3. Χωροθέτηση _____ σελ. 16**
- 4. Το παρελθόν, ζωντανό κομμάτι του σήμερα _____ σελ. 18**
- 5. Τέχνη και πολιτισμός: έναυσμα για την αστική μετάλλαξη _____ σελ. 30**
- 6. Διαχείριση και παραγωγή του αστικού χώρου
υπό όρους οικονομικού κέρδους _____ σελ. 41**
 - 6.1. Ιδιωτική Πρωτοβουλία
 - 6.2. Κράτος: σύμπραξη ιδιωτικού και δημόσιου φορέα
- 7. Ανθρώπινο μωσαϊκό _____ σελ. 57**
- 8. Εν κατακλείδι _____ σελ. 69**
- 9. Βιβλιογραφία _____ σελ. 83**

1. Εισαγωγή-Μεθοδολογία

Η παρούσα διάλεξη αποτελεί αφορμή για μια προσπάθεια διερεύνησης της αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στην πόλη και την κοινωνία, ώστε να καταγράψουμε με απτά παραδείγματα την εφαρμογή των θεωριών, που αντιλαμβάνονται την πόλη ως «τόπο συγκέντρωσης της κοινωνικής δύναμης»¹. Ως πεδίο έρευνας επιλέχθηκε η περιοχή του Μεταξουργείου, μια περιοχή την οποία γνωρίζουμε αρκετά καλά μέσα από τις επισκέψεις μας τα τελευταία έξι χρόνια. Σε αυτό το διάστημα, εντοπίσαμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και παρατηρήσαμε τη σταδιακή εμφύτευση ξένων στοιχείων ως προς τα μέχρι τώρα χωρικά και κοινωνικά δεδομένα.

Η προσέγγιση του θέματος πραγματοποιήθηκε μέσα από τρεις διαφορετικές σκοπιές. Η πρώτη επαφή έγινε μέσα από την ανάγνωση και τη μελέτη διαφόρων θεωριών σχετικά με την παραγωγή και διαχείριση του χώρου. Εστιάσαμε ιδιαίτερος στις κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις που έχουν έμφυτες τα αστικά ζητήματα. Αναζητήσαμε θεωρίες που μελετούν και αναλύουν αυτές τις προεκτάσεις, και θέτουν τα ζητήματα αστικού σχεδιασμού σε ένα ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Στο στάδιο της πρωτογενούς έρευνας, αναζητήσαμε την εφαρμογή των παραπάνω θεωριών στο πεδίο μελέτης. Προσπαθήσαμε να αναπτύξουμε ένα διάλογο με το θεωρητικό υπόβαθρο και αναζητήσαμε απτά παραδείγματα για την περαιτέρω κατανόησή του. Η αναζήτηση αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα από τη διαδικασία των φωτογραφιών και των συνεντεύξεων. Το κομμάτι αυτό της επιτόπιας έρευνας αποτελεί το σημαντικότερο στάδιο της διάλεξης, καθώς μέσα από την παρατήρηση του πεδίου μελέτης και το διάλογο με τους κατοίκους αποκτήσαμε βιωματική σχέση με την περιοχή και αναπτύξαμε τη δική μας κριτική όσον αφορά τις χωρικές μεταλλάξεις που πρόκειται να αναλυθούν στη συνέχεια. Μέσα από τη διαδικασία των συνεντεύξεων, καταφέραμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα των αναπλάσεων με πιο ρεαλιστική ματιά και να κατανοήσουμε ότι η οποιαδήποτε σχεδιαστική απόφαση ενός αρχιτέκτονα-πολεοδόμου επηρεάζει και διαμορφώνει τις ζωές πολλών ανθρώπων. Τέλος, το υλικό των συνεντεύξεων αποτελεί βασικό στοιχείο διάρθρωσης της διάλεξης, καθώς επικαλούμαστε πολύ συχνά αυτή την «αυθεντία» προκειμένου να στηρίξουμε τα συμπεράσματά μας.

¹ Debord G., 1986, σελ. 130

Το δευτερογενές στάδιο της έρευνας καταλαμβάνει η μελέτη των δημοσιευμάτων του τύπου, καθώς και οι δημοσιευμένες διαλέξεις και διπλωματικές από πανεπιστημιακά ιδρύματα. Η μελέτη αυτή αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες πηγές για την συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με την περιοχή μελέτης, αλλά και για την κατανόηση των χωρικών ζητημάτων. Εντοπίσαμε τις διαφορετικές οπτικές θεώρησης του ίδιου φαινομένου και διαπιστώσαμε για ακόμα μια φορά την πολυεπίπεδη φύση της διαχείρισης του χώρου.

Η οργάνωση της εργασίας ακολουθεί τα εξής στάδια: α) σε πρώτο στάδιο αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκαν η επιτόπια έρευνα και τα εξαγόμενα συμπεράσματα, ενώ υπογραμμίζεται η σύνδεση της θεωρητικής αυτής αναζήτησης με το ειδικότερο παράδειγμα του Μεταξουργείου. Επίσης, αιτιολογείται η επιλογή μας να μελετήσουμε το συγκεκριμένο παράδειγμα. β) Σε δεύτερο στάδιο, αναλύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής και καταγράφεται η ιστορική της εξέλιξη, με στόχο να κατανοήσουμε τη σημερινή μορφολογία του Μεταξουργείου, καθώς και τους λόγους που το καθιστούν ευάλωτο σε χωρικές και κοινωνικές ανακατατάξεις. γ) Σε τρίτο στάδιο, παρατίθενται οι κινήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί προς την κατεύθυνση της μετάλλαξης του αστικού περιβάλλοντος και του κοινωνικού δυναμικού. Ταξινομούνται, σε πρώτο επίπεδο, βάσει των δύο θεωριών του εξευγενισμού (θεωρία της προσφοράς, θεωρία της ζήτησης) και σε δεύτερο επίπεδο, βάσει των υποκειμένων από τα οποία προέρχονται (ιδιωτικός και κρατικός φορέας). δ) Σε τέταρτο και τελευταίο επίπεδο, μέσα από την παρουσίαση του κοινωνικού δυναμικού της περιοχής, γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής των μεταβολών στην κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού, αλλά και του ρόλου που κατέχουν τα διαφορετικά υποκείμενα στην εξέλιξη της περιοχής.

Τέλος, στα συμπεράσματα πραγματοποιείται αποτίμηση της σημερινής κατάστασης και μια προσπάθεια να προσδιορίσουμε τη μελλοντική εξέλιξη της περιοχής βασιζόμενες στα παραδείγματα που έχουν αναλυθεί στα παραπάνω κεφάλαια, καθώς και στην αντίστοιχη διεθνή βιβλιογραφία. Τέλος, σκιαγραφείται ο ρόλος της κοινωνικής δυναμικής και η σημασία της ατομικότητας στο πεδίο των χωρικών μεταλλάξεων.

2. Θεωρίες για τον αστικό χώρο

«Αν υπάρχει παραγωγή της πόλης, και των κοινωνικών σχέσεων μέσα στην πόλη, πρόκειται μάλλον για παραγωγή και αναπαραγωγή ανθρώπινων υπάρξεων από ανθρώπινες υπάρξεις, παρά για παραγωγή αντικειμένων.»

Lefebvre H., Το δικαίωμα στην πόλη, σελ.72

2.1. Η πόλη ως έργο χεριών του ανθρώπου

Ο χώρος, και ειδικότερα το αστικό περιβάλλον, είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής δυναμικής και της αλληλεπίδρασης των υποκειμένων που δρουν στο χώρο.

Σύμφωνα με τον H.Lefebvre, η αστική πραγματικότητα μπορεί να αναγνωστεί σε δύο διαφορετικά επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο, διακρίνεται το πρακτικό-αισθητό, δηλαδή το αντιληπτό, το κατανοητό. Είναι αυτό που αντιλαμβάνεται ο οποιοσδήποτε περιπατητής μέσα στην πόλη, δηλαδή το δομημένο περιβάλλον. Σε δεύτερο επίπεδο τοποθετείται το αστικό, το οποίο εμπεριέχει την κοινωνική πραγματικότητα, δηλαδή, τις σχέσεις των υποκειμένων που δρουν στο χώρο. Πραγματώνεται μέσα από την αρχιτεκτονική και την πολεοδομική πρακτική, άρα μέσα από το πρακτικό-αισθητό. Ασφαλώς, η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι ένα ομογενές σύνολο. Αποτελείται από επιμέρους πραγματικότητες, όπως τις ζουν και τις διαμορφώνουν οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που συνυπάρχουν στο χώρο: κάθε μια με τα δικά της οικονομικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, κάθε μια με τη δική της οπτική για τη παραγωγή και διαχείριση του χώρου. Όπως αναφέρει ο M. Halbwachs, *«μέσα στον αστικό ιστό, μπορούμε να εντοπίσουμε τόσες διαφορετικές χωρικές εκφράσεις όσες είναι και οι κοινωνικές ομάδες που δρουν σε αυτό»²*. Οι διαφορετικές χωρικές εκφράσεις αντιστοιχούν στις επιμέρους κοινωνικές πραγματικότητες. Συνθέτουν το όλο, δηλαδή το σύνολο της πόλης και διαμορφώνουν το πεδίο κοινωνικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων. Αφορμή και αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων

² Halbwachs M., 1980, σελ. 14

είναι οι αστικές μεταλλάξεις, αφού, ουσιαστικά, η κυριαρχία στο χώρο συνεπάγεται κοινωνική, οικονομική και πολιτική κυριαρχία.

Οι παραπάνω σκέψεις συνδέονται άμεσα με την αντιμετώπιση της πόλης, ως *«έργο χεριών του ανθρώπου»*³. Ως ζωντανό κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας, η πόλη τροφοδοτεί την κοινωνία με εικόνες και σύμβολα, την ίδια στιγμή που τροφοδοτείται και εκείνη από τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές. Ο H.Lefebvre αναγνωρίζει ότι η πόλη δεν είναι μια στατική αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά συνδέεται με την παραγωγή και αναπαραγωγή κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Ο αστικός χώρος είναι το πεδίο ζύμωσης και συνάντησης των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, καθώς και το βασικότερο πεδίο ανάπτυξης της οικονομικής δραστηριότητας και του καπιταλιστικού ανταγωνισμού. *«Κινητοποιεί τις αρχές και τις αξίες της αστικής κοινωνίας και πρώτα από όλα, την αξία ανταλλαγής και το εμπόρευμα»*⁴. Αυτό, βέβαια, σημαίνει και τον παραγκωνισμό της αξίας χρήσης του χώρου και, ειδικότερα, του αστικού περιβάλλοντος, από την αξία ανταλλαγής που αποκτά ως εμπόρευμα, διαθέσιμο στην αγορά ακινήτων. Σύμφωνα με τον D.Ley, στις σημερινές μετα-βιομηχανικές πόλεις, όπου ο τριτογενής τομέας έχει κερδίσει το μεγαλύτερο έδαφος, *«οι αξίες της κατανάλωσης και όχι της παραγωγής καθοδηγούν τις αποφάσεις για την πόλη και τις χρήσεις γης της»*⁵. Υπό αυτή την έννοια, το αστικό περιβάλλον χρησιμοποιείται ως σύμβολο και μέσο για την ανάδειξη πλούτου και εξουσίας. *«Σήμερα, πόλεις και τόποι φροντίζουν πολύ περισσότερο να δημιουργήσουν μια θετική και υψηλής ποιότητας εικόνα του τόπου και επιδιώκουν αρχιτεκτονική και μορφές πολεοδομικού σχεδίου που να ανταποκρίνονται σε αυτή την ανάγκη»*⁶. Αυτή η ανάγκη οδηγεί στην προσπάθεια οργάνωσης του χώρου με όρους κέρδους (οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού), αγνοώντας ηθελημένα την κοινωνική δυναμική που εμπεριέχεται σε αυτόν.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τη θεώρηση του αστικού περιβάλλοντος ως εμπόρευμα, ώστε να κατανοήσουμε σε μεγαλύτερο βαθμό τους όρους παραγωγής χώρου στη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία. Το κτισμένο περιβάλλον αποτάσσεται την πραγματική του φύση, δηλαδή, την αξία χρήσης και συντάσσεται με τους όρους της καταναλωτικής κοινωνίας. Η αξία χρήσης έπεται της ανταλλακτικής, ενώ αποκτά και μία τρίτη μορφή αξίας: τη συμβολική, η οποία κρίνεται απαραίτητη

³ Rossi A., 1991, σελ.31

⁵ Ley D., 1978, σελ. 52

⁴ Lefebvre H. 2007, σελ. 216

⁶ Harvey D., 2009, σελ. 134

για την επιτυχή ένταξή του στην καταναλωτική αγορά. Ένας τόπος παρουσιάζεται ως μοναδικός, ως ανεπανάληπτος, ως ένα θέαμα που αξίζει να επισκεφθείς. Προβάλλεται σαν ένα σκηνικό, σαν μια σειρά από επιλεγμένες εικόνες χωρίς περιεχόμενο, χωρίς την κοινωνική δυναμική που τον διαμορφώνει και τον καθορίζει. Η προβολή αυτή πραγματώνεται μέσα από την κατάλληλη εντοπιστική των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Ο τύπος με τα ανάλογα περιοδικά lifestyle κατέχει ρόλο-κλειδί στην κατασκευή αυτής της αντίληψης. Μέσα από τα δημοσιεύματα τους, έχουν τη δύναμη να κατευθύνουν τις προτιμήσεις του κοινού προωθώντας το συμβολικό κεφάλαιο της περιοχής. Διαφημίζουν και θεαματικοποιούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Ο δημόσιος χώρος, το κτισμένο περιβάλλον και οι άνθρωποί του προσφέρονται για κατανάλωση στον επισκέπτη-τουρίστα.

Ο G. Debord στο βιβλίο του «Η Κοινωνία του θεάματος», αναγνωρίζει στην πόλη δύο ιδιότητες. Από τη μία, αποτελεί πεδίο κυκλοφορίας εμπορευμάτων, το οποίο αναδομείται και τροποποιείται ανά πάσα στιγμή, ώστε να επιβεβαιώσει την εξουσία της κυρίαρχης τάξης. Από την άλλη, χρησιμοποιείται η ίδια ως τουριστικό θέαμα, αποκρύπτοντας την κοινωνική και ιστορική της υπόσταση. Η συμβολική αξία που αποκτά ο αστικός χώρος, αλλά και η ιδιότητα του ως θέαμα συγκλίνουν στον προσδιορισμό της ανταλλακτικής του αξίας, *«συνθέτουν την άλλη όψη του χρήματος»*⁷. Οι δύο ιδιότητες που αποδίδει ο G. Debord στον αστικό χώρο θα μας απασχολήσουνε καθ' όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας και θα αναζητήσουμε παραδείγματα για την περαιτέρω κατανόησή τους.

⁷ Debord G., 1986, σελ. 44

2.2. Εξευγενισμός: εργαλείο χωρικής και κοινωνικής μετάλλαξης

Με τον όρο εξευγενισμός εννοείται ένα αστικό φαινόμενο που έχει απασχολήσει έντονα, τις τελευταίες δεκαετίες, τα διάφορα επιστημονικά πεδία, τα σχετικά με τη μελέτη και τη διαχείριση του αστικού περιβάλλοντος. «Ένα φαινόμενο που έχει προσλάβει αρνητική έννοια, υποδηλώνοντας τη βίαιη μετακίνηση πληθυσμών, με βάση το οικονομικό τους υπόβαθρο και την αγοραστική τους δύναμη»⁸. Ο όρος αναφέρθηκε για πρώτη φορά το 1964 από την κοινωνιολόγο, Ruth Glass, σε μια απόπειρα να περιγράψει τις διαδικασίες κοινωνικού εκτοπισμού, ως αποτέλεσμα των αστικών αναπλάσεων, όπως αυτές που έλαβαν χώρα στην εργατική συνοικία Islington στο Λονδίνο. Από τότε, έχουν αποδοθεί αρκετοί ορισμοί του φαινομένου από διαφορετικές οπτικές. Η συγκεκριμένη διάλεξη προσεγγίζει τη διαδικασία του εξευγενισμού μέσω των ορισμών που διατυπώθηκαν από τον N. Smith και την S. Zukin. Σύμφωνα με τον πρώτο, «ο όρος *gentrification* αποδίδει τη διαδικασία κατά την οποία οι γειτονιές της εργατικής τάξης αναμορφώνονται από νέους μεσοαστούς αγοραστές κατοικιών, από τους ιδιοκτήτες γης και κατοικίας και από τους εκφραστές του κατασκευαστικού κεφαλαίου»⁹. Η S. Zukin με τη σειρά της προτείνει σαν ορισμό του φαινομένου τη «μετατροπή ορισμένων κοινωνικά περιθωριακών εργατικών περιοχών του κέντρου της πόλης σε περιοχές κατοικίας των μεσαίων τάξεων»¹⁰. Είναι ένα φαινόμενο που αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο την αναπόδραστη σχέση μεταξύ κοινωνίας και

⁸ Διάλεξη 2011/50, Τόλιος Θ., σελ.99 ¹⁰ Zukin S., 1987, σελ. 139

⁹ Smith N., 1996, σελ. 139

πόλης, τη συνεχή ανατροφοδότηση μεταξύ τους και έρχεται να δικαιώσει τον ισχυρισμό του H.Lefebvre για το χώρο ως κοινωνικά πραγματοποιούμενο, αλλά και ως κοινωνικά διαχωριζόμενο.

Το πλαίσιο εκδήλωσης του φαινομένου είναι εφικτό να καθοριστεί μέσω της αναφοράς στις δύο διαφορετικές ερμηνείες για τα αίτια εμφάνισής του που έχουν αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Σύμφωνα με το διαχωρισμό που επικρατεί στις επιστημονικές έρευνες, διακρίνουμε δύο τάσεις: Η πρώτη σχετίζει τον εξευγενισμό με τις θεωρίες για την άνιση ανάπτυξη και τα κυκλώματα συσσώρευσης κεφαλαίου του D.Harvey, και η οποία δίνει έμφαση σε παράγοντες της προσφοράς, όπως είναι η κατάλληλη επένδυση στο κτισμένο περιβάλλον (θεωρία της προσφοράς). Η δεύτερη θεωρεί ότι το φαινόμενο είναι άμεσα συσχετισμένο με *«την ατομική επιλογή και τη μεταλλαγή των αντιλήψεων των υποκειμένων για την πόλη»*¹¹ (θεωρία της ζήτησης). Ωστόσο, η κατανόηση του φαινομένου μοιάζει πιο ολοκληρωμένη αν λάβουμε υπόψη μας και τις δύο θεωρίες. Σύμφωνα με τον N.Smith, *«όλες οι καταναλωτικές προτιμήσεις του κόσμου παραμένουν και θα εξακολουθούν να παραμένουν ασήμαντες χωρίς την αναγκαία χρηματοδότηση από χρηματοπιστωτικά ιδρύματα»*¹². Από την άλλη πλευρά, όμως, η επένδυση στο αστικό περιβάλλον της μεταβιομηχανικής κοινωνίας «οφείλει» να ανταποκρίνεται τόσο στα καταναλωτικά πρότυπα, όσο και στις επιταγές της αγοράς ακινήτων, καθώς *«μια ουσιαστική προϋπόθεση για τη συγκέντρωση της αστικής τάξης είναι η διαδικασία όπου η πολιτισμική πρωτοπορία μετακινείται σε μια περιοχή για να της δώσει πολιτισμική νομιμότητα»*¹³. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι η μια οπτική συμπληρώνει την άλλη. Η διερεύνηση μας για την εκδήλωση του φαινομένου στην περιοχή μελέτης βασίζεται στην αναζήτηση παραδειγμάτων που παραπέμπουν και στις δύο θεωρήσεις.

¹¹ ΔΠΜΣ, 2008/15, Μουκούλης Π., σελ. 17 ¹³ ΔΠΜΣ, 2009/5, Δρίτσα Α., σελ. 30

¹² Smith N., 1982

2.3. Ιστορικά κέντρα-το πεδίο έρευνας

Η περιοχή μελέτης εντάσσεται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, ο μετασχηματισμός του οποίου, τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί αντικείμενο έρευνας και αιτία πολιτικών και επιστημονικών αντιπαραθέσεων. Σύμφωνα με την κυρίαρχη στα μέσα μαζικής ενημέρωσης ρητορική, ο μετασχηματισμός, αυτός, στοχεύει στο να καταστήσει την πόλη ανταγωνιστική σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο μέσα από την αναθέρμανση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ως αποτέλεσμα πολιτικής απόφασης, το ιστορικό κέντρο επιλέγεται ως το ισχυρότερο στοιχείο για την προβολή της οικονομικής και πολιτισμικής δύναμης της πρωτεύουσας μέσα από μια νέα διαχείριση της ιστορικής και συλλογικής μνήμης. Ολόκληρες περιοχές αναπλάθονται και καλλωπίζονται ώστε να πληρούν τις προϋποθέσεις για την υποδοχή των επενδυτών-επιχειρηματιών και των καταναλωτών-τουριστών. Τις τελευταίες δεκαετίες, πραγματοποιούνται μια σειρά από δράσεις από ιδιωτικούς και κρατικούς φορείς προς αυτή την κατεύθυνση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρόγραμμα Rethink Athens, ως μέρος της προσπάθειας για «την ανασυγκρότηση του κέντρου της Αθήνας»¹⁴, ώστε να τοποθετήσει το αθηναϊκό κέντρο στο επίκεντρο του επενδυτικού ενδιαφέροντος. Για να κατανοήσει κανείς τους στόχους τέτοιου είδους προγραμμάτων, είναι χρήσιμο να σταθεί στη ρητορική που αναπτύσσει η τακτική προώθησή τους. Λέξεις και φράσεις όπως ανακατασκευή (reconstruction), νοητική ανακατασκευή (rethink), αναγέννηση (regeneration), αναχαρτογράφηση (remap) συνοδεύουν όλες τις μεγάλες επιχειρήσεις αναδιάρθρωσης των ιστορικών κέντρων των δυτικών πόλεων που κρίνεται ότι μπορούν να συμβάλλουν στην ανταγωνιστικότητά τους¹⁵. Επιστρατεύονται για να παρουσιάσουν αυτή την ανακατασκευή ως κοινό στόχο όλης της κοινωνίας, αποκρύπτοντας ουσιαστικά τις πραγματικές κοινωνικές και χωρικές επιπτώσεις. Σε αυτές συγκαταλέγονται η βίαιη ανακατανομή χρήσεων και η παρέμβαση στην κοινωνική σύνθεση των υπό ανάπτυξη περιοχών, με την επιλογή των κοινωνικών ομάδων που προνομιακά θα κατοικήσουν και θα στελεχώσουν τις νέες δραστηριότητες. Όπως μας δείχνει και η διεθνής εμπειρία, τα συγκεκριμένα προγράμματα διαμορφώνονται με

¹⁴ Επίσημη ανακοίνωση της έκθεσης του προγράμματος στο μετρό Σύνταγμα, Μάρτιος 2013

¹⁵ Friend of Zanetti , "Κατασκευάζοντας την Νεοφιλελεύθερη Γλασκώβη: Η ιδιωτικοποίηση του Χώρου"

βάση το πλαίσιο που τίθεται από το marketing των πόλεων. Στην διάλεξη του Θωδωρή Δελαγραμμάτικα¹⁶ παρουσιάζονται με ιδιαίτερα σαφή τρόπο τα πλαίσια αυτά, καθώς και οι ρόλοι που μπορεί να αναλάβει το ιστορικό κέντρο μιας πόλης:

- Μουσειακό είδος, ιστορικό απομεινάρι που πρέπει να διασωθεί με μόνο κριτήριο τη διδακτική του αξία και την ανάδειξή του για τον επισκέπτη
- Αντικείμενο εκμετάλλευσης και «marketing», με σκοπό το οικονομικό όφελος
- Υποδοχέας και σύμβολο μιας ενδιαφέρουσας αστικής κοινωνικής ζωής στις οποίες τη συνέχιση και τόνωση αποβλέπει η ανάπτυξη
- Υποβαθμισμένο κομμάτι της πόλης, του οποίου η αναβάθμιση θα λύσει επιτακτικά προβλήματα και θα αναζωογονήσει την οικονομική και κοινωνική ζωή.

Στις διάφορες περιοχές του κέντρου της Αθήνας μπορούμε να αναγνωρίσουμε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις. Η Ακρόπολη και η Πλάκα αναλαμβάνουν το μουσειακό ρόλο, ο Ψυρρής και το Γκαζοχώρι αποτελούν τον υποδοχέα μιας νέας αστικής ζωής, ενώ το Μεταξουργείο είναι μια υποβαθμισμένη περιοχή του ιστορικού κέντρου, της οποίας η αναβάθμιση έπεται.

¹⁶ Διάλεξη 2004/137, Δελαγραμμάτικας Θ.

3. Χωροθέτηση

Η περιοχή μελέτης βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του ιστορικού κέντρου της Αθήνας και ανήκει στο 3^ο Διοικητικό Διαμέρισμα. Ορίζεται από τις οδούς Πειραιώς, Ιερά Οδός, Κωνσταντινουπόλεως, Δεληγιώργη και Θεοδ. Δεληγιάννη και συνορεύει με τις περιοχές Γκάζι, Ψυρρή, Ομόνοια και Μοναστηράκι.

Χάρτης 1:
Χωροθέτηση,
γειτνιάσεις,
πιέσεις.

4. Το παρελθόν, ζωντανό κομμάτι του σήμερα

«Γι> αυτό σε κάθε στιγμή της ιστορίας της, μια γειτονιά φέρει τα ίχνη των χρήσεων που προσελκύστηκαν εκεί από κάποιον αρχικό πόλο, ακόμη και όταν ο πόλος αυτός δεν υπάρχει ή έχει αλλάξει χρήση. Η μορφολογία της στη συγκεκριμένη στιγμή αποτυπώνει τα επάλληλα στρώματα των προηγούμενων φάσεων, και είναι αυτό ακριβώς το στοιχείο, το ιστορικό βάθος με άλλα λόγια, που δίνει στον αστικό χώρο πολυσημία, ζωντάνια και ομορφιά, κάτι που δεν θα μπορούσαν ποτέ να αναπαράγουν οι σχεδιαζόμενες επί χάρτου νέες πόλεις.»

Αγριαντώνη Χρ., Το Μεταξουργείο της Αθήνας, σελ. 158

Αντιλαμβανόμαστε την πόλη ως ένα ζωντανό κομμάτι της κοινωνίας που υφίσταται τις αλλαγές και τις επιδράσεις που προκύπτουν από τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, ενώ ταυτόχρονα διαδραματίζει το δικό της ιστορικό ρόλο. Η πόλη αποτελεί καθρέφτη της ανθρώπινης ιστορίας. Σύμφωνα με τον Aldo Rossi και τη «θεωρία της διάρκειας» που αναφέρει στο βιβλίο του «Η Αρχιτεκτονική της πόλης», το παρελθόν αποτελεί κομμάτι του παρόντος, που συμμετέχει σε αυτό και δημιουργεί νέες σχέσεις αλληλεπίδρασης με το νέο αστικό περιβάλλον και την κοινωνία. Υπό αυτή την οπτική, η αναφορά στην ιστορική εξέλιξη της περιοχής, που πραγματοποιείται σε αυτό το κεφάλαιο είναι αναπόφευκτη και αναγκαία. Αποτελεί το εφελτήριο βήμα για να κατανοήσουμε, από τη μία, το παρόν, δηλαδή το υφιστάμενο κτισμένο περιβάλλον, ενώ από την άλλη, να κρίνουμε τις επικείμενες αλλαγές.

Από την αρχαιότητα έως την πρώτη αστικοποίηση.

Η σημερινή περιοχή του Μεταξουργείου εμφανίζεται πρώτη φορά σε μαρτυρίες από την εποχή του Σόλωνα, τον 13^ο αιώνα. Αρχικά, ονομαζότανε Χεζολίθαρος και αποτελούσε μία κατ' εξοχήν αγροτική περιοχή.

Στα νότια της βρισκόταν η περιοχή του Διπύλου, ο σημερινός αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού. Σε αυτόν, συνέκλιναν οι σπουδαιότεροι οδοί της εποχής εκείνης, η Πειραιώς, η Ελευσίνας και η Ιερά Οδός.

Στην περιοχή του Μεταξουργείου βρισκόταν, επίσης, το σημαντικότερο νεκροταφείο της πόλης των Αθηνών, το Δημόσιο Σήμα. Εκεί, ενταφιάζονταν δημόσια πρόσωπα και πεσόντες πολέμων. Η περιοχή που καταλαμβάνει, είναι από τη σημερινή οδό Πειραιώς μέχρι και την οδό Σπύρου Πάτση. Έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα εξέλιξη της περιοχής, ενώ σήμερα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα τοπόσημα της περιοχής. Ένα τοπόσημο που συμβάλει στην πολιτισμική ανάδειξη της περιοχής σήμερα.

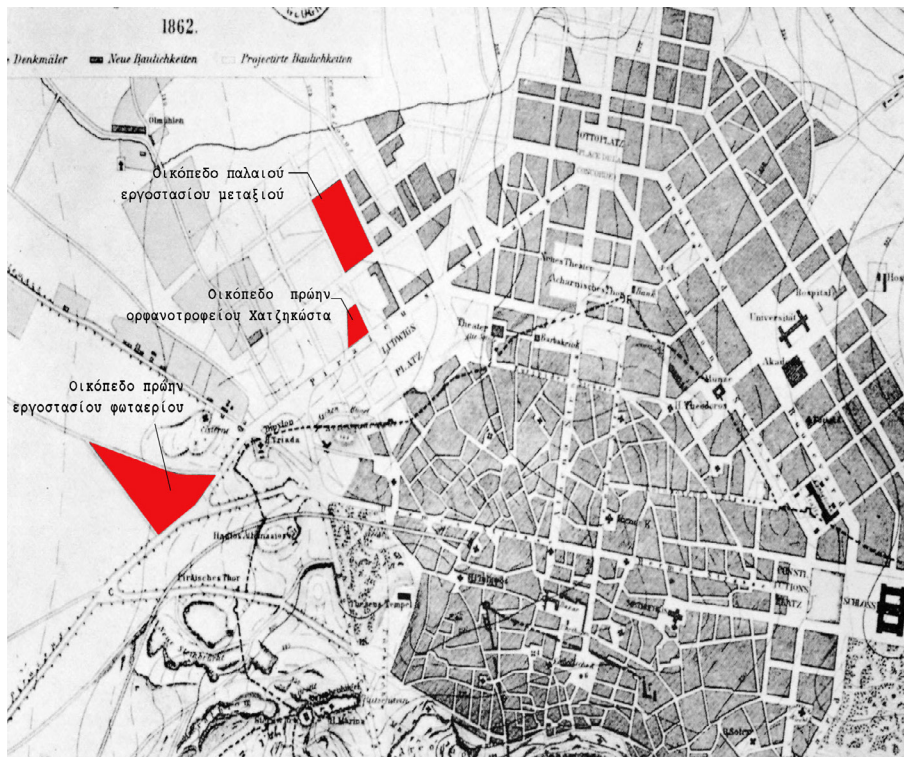
Η ουσιαστική διαμόρφωση του Μεταξουργείου ξεκίνησε με την εγκατάσταση της πρωτεύουσας στην Αθήνα, στα μέσα του 19^{ου} αι. Το πρώτο σχέδιο πόλης, των Κλεάνθη και Schaubert (1834), καθιστούσε ως διοικητικό κέντρο τη σημερινή πλατεία Ομονοίας και ως Ανάκτορα, υπουργικά και δημόσια κτίρια, τις γύρω περιοχές. Το σχέδιο αυτό προμήνυε την εγκατάσταση αστικών κεντρικών λειτουργιών στην περιοχή, γεγονός που προσέλκυσε το ενδιαφέρον εύπορων Ελλήνων και ξένων, οι οποίοι έσπευσαν να επενδύσουν σε ακίνητα της περιοχής και να οικοδομήσουν εκεί τα μέγαρά τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επένδυση του Γεώργιου Καντακουζηνού σε ένα μεγάλο οικόπεδο, που ορίζεται σήμερα από τις οδούς Κολοκυνθούς, Μ. Αλεξάνδρου, Θερμοπυλών και Λεωνίδου, με σκοπό την ανέγερση εμπορικού κέντρου. «Η τελική όμως απόφαση για την τοποθέτηση των ανακτόρων στο αντιδιαμετρικά αντίθετο άκρο της πόλης, που αποφασίστηκε το 1836, ανέστρεψε την πλάστιγγα της κοινωνικής αξιολόγησης και «πάγωσε» τις εξελίξεις στην περιοχή που έμεινε και πάλι με ασαφείς προσανατολισμούς»¹⁷. Συγκεκριμένα, το συγκρότη-

¹⁷ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ. 159

μα του Καντακουζηνού έμεινε ημιτελής, ενώ η ζήτηση αστικής γης στράφηκε προς τις βόρειες και βορειοανατολικές περιαστικές ζώνες. «Ωστόσο, οι κατοικίες που είχαν ήδη χτιστεί ή αποπερατώθηκαν λίγο αργότερα, έστω και αν εγκαταλείφθηκαν οι περισσότερες, από τους αρχικούς (εύπορους) ιδιοκτήτες τους, κράτησαν για ένα διάστημα ανοιχτή την προοπτική της μετατροπής της περιοχής σε ζώνη κατοικίας. Η φάση αυτή διήρκεσε περίπου είκοσι χρόνια, και ο τελευταίος επιζών μάρτυρας

της είναι η οικία Προβελέγγιου, που διασώζεται μέχρι και σήμερα»¹⁸. Χαρακτηριστικό στοιχείο για την πολεοδομική εξέλιξη της περιοχής αποτελεί η οδός Μυλλέρου. Οι πρώτες οικοδομές εμφανίζονται πάνω στον άξονά της, ο οποίος αποτελούσε παλαιότερη δίοδο προς τα Σεπόλια, γεγονός που μαρτυρεί την αντοχή των οδικών χαραξών στο χρόνο.

Η εικόνα του Μεταξουργείου άλλαξε ριζικά με την μετατροπή του συγκροτήματός του

Εικόνα 2: Τμήμα χάρτη Αθηνών, 1862, πηγή: Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ.162

¹⁸ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ.159

Καντακουζηνού σε εργοστάσιο επεξεργασίας μεταξιού, από την αγγλική εταιρεία «A. Wramble & Co» το 1852. «Η επιλογή του συγκεκριμένου κτιρίου οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρχαν στην Αθήνα της εποχής ανάλογου μεγέθους κτίρια που να προσφέρονται για τέτοιες χρήσεις. Επιπλέον, η επιδιωκόμενη νέα χρήση δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τον, αδιαμόρφωτο ακόμη, χαρακτήρα της περιοχής»¹⁹. Ωστόσο, η ίδρυση του μεταξουργείου απέτρεψε την επέκταση των ζωνών κατοικίας προς τα δυτικά και ενσωμάτωσε την περιοχή στην παραγωγική ζώνη της πρωτεύουσας, καθορίζοντας την περιοχή ως λαϊκή συνοικία κατοικίας και εργασίας.

Παράλληλα, με αυτό το ιστορικής σημασίας γεγονός, ο Χεζολίθαρος ονομάστηκε και επισήμως «Μεταξουργείο». Παρ' όλα αυτά, λόγω οικονομικών δυσχερειών, το εργοστάσιο, λειτούργησε από το 1855 έως το 1875, υπό τη διεύθυνση άλλης εταιρείας, της «Σηρικής Εταιρείας της Ελλάδος».

Δύο ακόμα ενέργειες που συνέβαλλαν σημαντικά στην ενίσχυση του λαϊκού χαρακτήρα της συνοικίας, ήταν η εγκατάσταση του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα επί των οδών Μυλλέρου και Πειραιώς, το 1856, καθώς και η εγκατάσταση του εργοστασίου παραγωγής φωταερίου στην γειτονική περιοχή του Γκαζιού, το 1859-1960. Ειδικότερα, το Ορφανοτροφείο διέθετε εργαστήρια για την επαγγελματική καθοδήγηση των παιδιών, τα οποία αρχικά λειτουργούσαν ως εργαστήρια ραπτικής και υποδηματοποιίας και αργότερα ως σιδηρουργείο. Το τελευταίο εξελίχθηκε σε εργοστάσιο, το οποίο μισθωνόταν σε ιδιώτη επιχειρηματία και απασχολούσε, το 1884, 50 εργάτες. Όσον αφορά, το εργοστάσιο φωταερίου στο Γκάζι, ήταν η πρώτη κίνηση για την προσέλκυση και συγκέντρωση οχλουσών χρήσεων στον οδικό άξονα Αθηνών-Πειραιώς.

Στη μεγαλύτερη κλίμακα, η δυτική πλευρά της πόλης συγκέντρωνε τις εγκαταστάσεις της εξυπηρέτησης των μεταφορών. Ειδικότερα, με τη διάνοιξη των οδών Ερμού, Αιόλου και Αθηνάς, η παραγωγική ζώνη ανασυντάχθηκε πάνω στους νέους αυτούς άξονες και εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την περιοχή ανάμεσα στο Μοναστηράκι και το δυτικό άκρο της οδού Αδριανού, τη συνοικία του Ψυρρή και το Εμπορικό Τρίγωνο, διατηρώντας μικροτοπικές εξειδικεύσεις. Η επέκταση της ζώνης αυτής προς τα

¹⁹ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ.160

βόρεια και τα ανατολικά, όπου χτιζόταν η νέα πόλη, εμποδιζόταν από τις «καλές» συνοικίες της Ομόνοιας και του Συντάγματος αντιστοίχως. Συνεπώς, η δυτική πλευρά της πόλης ήταν η μόνη «φυσική» διέξοδος της παραγωγικής ζώνης, η οποία ήδη συγκέντρωνε τα σημαντικότερα εργαστήρια. Στην πλατεία Αγίων Ασωμάτων, κατέληγαν τώρα όλες οι άμαξες και τα κάθε είδους οδικά μεταφορικά μέσα που έρχονταν με ολοένα αυξανόμενη πυκνότητα από τον Πειραιά. Η εγκατάσταση του σταθμού του σιδηροδρόμου στο ίδιο σημείο, το 1869, επιβάρυνε τον κόμβο με τις ανάγκες της αλλαγής μεταφορικού μέσου. *«Ολόκληρη η περιοχή, από την πλατεία Αγίου Φιλίππου ως τις παρυφές της πλατείας Ελευθερίας (Κουμουνδούρου) συγκέντρωνε προνομιακά τις εγκαταστάσεις εξυπηρέτησης των μεταφορών: τα παλαιότερα σαγματοποιεία, σανοπωλεία κ.λπ., και τα νεότερα αμαξοποιεία, μαζί με τα ξυλουργεία και τα εργαστήρια μετάλλου»²⁰*. Αυτά ακριβώς τα αμαξοποιεία συνέβαλλαν στην επέκταση της παραγωγικής ζώνης προς τα δυτικά, με χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περιοχή του Μεταξουργείου, το «Ελληνικό Αμαξοποιείο του κ. Γαλιάνι», δίπλα στο εργοστάσιο μεταξιού.

Αντιλαμβανόμαστε, ότι ο συνδυασμός όλων αυτών των συγκυριακών γεγονότων, και συγκεκριμένα ο άξονας της οδού Μυλλέρου με το μεταξουργείο, τα εργαστήρια του Ορφανοτροφείου από τη μια, και το Γκάζι από την άλλη, αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα για τη χωροθέτηση των παραγωγικών λειτουργιών στη δυτική πλευρά του λεκανοπεδίου και στη διαμόρφωση του ανάλογου χαρακτήρα για τις περιοχές κατοικίας.

Η πρώτη αστικοποίηση

Το κύμα της πρώτης αστικοποίησης, στις δεκαετίες 1870-1889, είχε ως αποτέλεσμα την έντονη ζήτηση για κατοικία και την ταχεία αύξηση του πληθυσμού. Μέσα σε μια δεκαετία, 1875-1885, η περιοχή μελέτης κατοικήθηκε και ενσωματώθηκε στον αστικό ιστό.

Η υποβαθμισμένη ήδη ταυτότητά της, αλλά και τα κοινωνικά-οικονομικά χαρακτηριστικά του εισερχόμενου πληθυσμού, από την ύπαιθρο και τις επαρχιακές

²⁰ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ. 165

πόλεις συνέτειναν ώστε να διαμορφωθεί μια λαϊκή συνοικία με «μικρά και ταπεινά σπίτια, που στέγασε τεχνίτες και κάθε λογής μικροεπαγγελματίες και βιοτέχνες»²¹.

Παρ' όλα αυτά, η μαζική εισβολή της κατοικίας, δεν ανέκοψε την διείδυση παραγωγικών λειτουργιών. Αντίθετα, ενισχύθηκε από την παρουσία και την δραστηριοποίηση των νέων κατοίκων. Παρατηρείται ότι εκείνη την εποχή εγκαθίστανται στη συνοικία πολλά εργαστήρια αμαξοποιείας και μετάλλου, τα οποία παρέμειναν εκεί μέχρι τη δεκαετία του 1960. Σημαντικό χαρακτηριστικό είναι ότι οι «βαριές» παραγωγικές μονάδες συγκεντρώνονταν στην οδό Μυλλέρου, γύρω από το εργοστάσιο του μεταξουργείου, ενώ αντίθετα η γειτονική οδός Θερμοπυλών συγκέντρωνε πιο «ελαφρά» εργαστήρια όπως ένδυσης, υπόδησης και άλλα.

Εικόνα 3:
Χάρτης χρήσεων
γης, 1930
πηγή:
Αγριαντώνη Χρ.,
1995, σελ. 165

²¹ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ. 165

Με τις εγκαταστάσεις αυτές, η συνοικία του Μεταξουργείου είχε διαμορφώσει, ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα, τα βασικά γνωρίσματα της φυσιογνωμίας της. *«Η κατοπινή εξέλιξη, παρέμεινε στην ίδια κατεύθυνση: μια λαϊκή-μικροαστική συνοικία με μικτές χρήσεις (κατοικία, εμπόριο και παραγωγή) διάχυτες στον ιστό της»²².*

Μελετώντας το χάρτη του 1930, στον οποίο καταγράφονται όλες οι παραγωγικές χρήσεις (αμιγείς και βοηθητικές), φαίνεται ότι μία στις τρεις κατοικίες περιλάμβανε εργαστήρια ή καταστήματα στο ισόγειο. Επίσης, διαφαίνεται *«ο υψηλός βαθμός συγκέντρωσης παραγωγικών μονάδων, και μάλιστα αυτών που με μια στοιχειώδη ταξινόμηση θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «βαριές»²³: εργαστήρια μετάλλου, ξύλου, οικοδομικών υλικών και τυπογραφεία. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με τη φύση των χρήσεων της αποδεικνύει το λαϊκό χαρακτήρα της περιοχής.*

Ένα ακόμα γεγονός που συνέβαλε στην αύξηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων στην περιοχή είναι η διατήρηση των δραστηριοτήτων σχετικών με την εξυπηρέτηση των μεταφορών. Πιο συγκεκριμένα, η λειτουργία των αμαξοποιείων έδωσε τη θέση της στα εργαστήρια που εξυπηρετούσαν το τότε νέο μεταφορικό μέσο, το αυτοκίνητο, τα οποία στη συνέχεια αντικατέστησαν τα συνεργεία αυτοκινήτων της μεταπολεμικής περιόδου.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το Μεταξουργείο εξελίχθηκε ως μια περιοχή λαϊκής συνοικίας με έντονη παρουσία δραστηριοτήτων του δευτερογενούς τομέα, στοιχεία που διατήρησε και κατά τη διάρκεια της κατοχής και του εμφυλίου.

Η μεταπολεμική περίοδος

Την περίοδο 1960-1970, η οικοδομική δραστηριότητα στην πρωτεύουσα αυξάνεται και αρχίζει η ιδιωτική ανοικοδόμηση κτιρίων με τέσσερις ορόφους και άνω, με στόχο την εξοικονόμηση χώρου και χρήματος. Η «αστική πολυκατοικία», όπως χαρακτηρίστηκε από τον Κυπριανό Μπίρη ανταποκρίθηκε στις νέες ανάγκες στέγασης της μεσαίας κοινωνικής τάξης και διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εικόνα της πόλης. Η ανοικοδόμηση της πολυκατοικίας στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε στο

²² Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ. 166

²³ Αγριαντώνη Χρ., 1995, σελ.170

μεγαλύτερο ποσοστό της μέσω της μεθόδου της αντιπαροχής. Ωστόσο, στην περιοχή μελέτης, η συγκεκριμένη μέθοδος δεν εφαρμόστηκε στο σύνολό της. *«Σε αυτό το φαινόμενο, συνέβαλαν τόσο ο λαϊκός χαρακτήρας της γειτονιάς, όσο και τα μικρά οικόπεδα, τα στενά πλάτη των περισσότερων δρόμων και το ενδεχόμενο να βρεθούν αρχαία κατά την ανοικοδόμηση των νέων κτιρίων»²⁴. Έτσι, η ανοικοδόμηση πολυκατοικιών στην περιοχή του Μεταξουργείου υπήρξε περιορισμένη, με εξαίρεση την περιοχή που συνορεύει με την Ομόνοια, καθώς και κατά μήκος αξόνων μεγάλου πλάτους. Ενδεικτικά, αναφέρονται τα μέτωπα των οδών Πειραιώς, Αχιλλέως και Μ. Αλεξάνδρου.*

Ωστόσο, κατά την μεταπολεμική περίοδο, οι τάσεις υποβάθμισης της περιοχής έγιναν πιο έντονες. Ένας από τους κύριους λόγους υπήρξε η εγκατάλειψη του κτιριακού αποθέματος λόγω της δυσχέρειας των ιδιοκτητών/κατοίκων να επισκευάσουν τα σπίτια τους ή να οικοδομήσουν νέα. Επιπρόσθετα, η αυξανόμενη συγκοινωνιακή σημασία που δόθηκε σε οδούς της περιοχής, όπως η διάνοιξη της λεωφόρου Αθηνών και Λένορμαν, προσέλκυσαν επιπλέον οχλούσες χρήσεις, επιβαρύνοντας το αστικό περιβάλλον. Τέλος, η εγγύτητα της περιοχής με το υποβαθμισμένο τμήμα του εμπορικού τριγώνου, νότια και δυτικά της Ομόνοιας, προσέλκυσε νέες χρήσεις στην περιοχή όπως ξενοδοχεία, μπαρ και οίκους ανοχής, οι οποίες ενέτειναν την υποβάθμισή της.

²⁴ Μελέτη Αναβάθμισης 1993, Δημητριάδης Ι., σελ. 12

Τη δεκαετία του '80, η λεγόμενη προαστιοποίηση αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα για την πλήρη υποβάθμιση των κεντρικών περιοχών. Λόγω της υπερσυσσώρευσης πληθυσμού στο κέντρο της πόλης και της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης, οι κάτοικοι αναζήτησαν καταφύγιο στα προάστια της Αθήνας. Η πληθυσμιακή αποκέντρωση υποβοηθήθηκε από τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς με τη συνεχή χορήγηση στεγαστικών δανείων. Ως αποτέλεσμα επήλθε σταδιακή απαξίωση του κτιριακού αποθέματος και υποβάθμιση του δημόσιου χώρου στο κέντρο, και συνεπώς στην περιοχή μελέτης.

Στα πλαίσια του ευρύτερου αστικού μετασχηματισμού, η γειτονιά του Μεταξουργείου παρουσιάζει την εικόνα μιας περιοχής με όλα τα χαρακτηριστικά για την προσέλκυση ασθενέστερων οικονομικά ομάδων, αστέγων, τοξικομανών, ιερόδουλων, και εξωτερικών μεταναστών: αισθητική και περιβαλλοντική υποβάθμιση, χαμηλή αξία γης, φτηνά ενοίκια, εγκαταλελειμμένα/κενά κτίρια, κενά οικόπεδα.

Από τη δεκαετία του '80, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90, η συνεχής εγκατάσταση μεταναστών από χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ, της Αφρικής και της Ασίας άλλαξαν αισθητά τη σύνθεση του πληθυσμού και τη φυσιογνωμία της περιοχής. Η έντονη παρουσία τους στο χώρο, σε συνδυασμό με την παρουσία τοξικομανών και οίκων ανοχής ενεργοποίησαν τα πιο συντηρητικά ένστικτα της ελληνικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα η περιοχή να χαρακτηρίζεται ως γκέτο και να παραμένει στο περιθώριο.

Σήμερα

Σήμερα, το Μεταξουργείο είναι μια συνοικία με ιδιαίτερη μορφολογία που προδίδει την ιστορική της εξέλιξη. Η εξέλιξη αυτή καταγράφεται στους δρόμους, στα στενά, στα κτίρια. Μέσα από την ανάγνωση του αστικού ιστού της περιοχής, είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε διαφορετικά στοιχεία από διαφορετικές εποχές που συνθέτουν την ιστορία της. Διαθέτει άφθονο κτιριακό απόθεμα από όλες τις περιόδους της ιστορίας της, δίνοντας τη δυνατότητα στον επισκέπτη να αντιληφθεί το κάθε στάδιο της. Μπορεί κανείς να συναντήσει, νεοκλασικά δείγματα από τα πρώτα χρόνια της πρωτεύουσας, προπολεμικά λαϊκά και αστικά κτίρια, μεταπολεμικές εργολαβικές πολυκατοικίες, μεταπολεμικές λαϊκές μονοκατοικίες, πρόχειρες κατασκευές που λειτουργούν ως αποθήκες, συνεργεία, εργαστήρια, βιομηχανικά και βιοτεχνικά κτίρια, καθώς και περιορισμένα δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

Την τελευταία δεκαετία το Μεταξουργείο φαίνεται να αλλάζει. Τα χαρακτηριστικά αυτής της μετάλλαξης παραπέμπουν στις διαδικασίες του εξευγενισμού (gentrification) του ιστορικού κέντρου μιας ευρωπαϊκής πρωτεύουσας. Το Μεταξουργείο βρίσκεται ακόμα στα πρώιμα στάδια εκδήλωσης του φαινομένου.

Η «επιλογή» της περιοχής για την εμφάνιση των πρώτων σταδίων του φαινομένου δεν είναι τυχαία. Διαθέτει μια σειρά χαρακτηριστικών που από τη μία, την καθιστά «ευάλωτη» σε κοινωνικές και χωρικές ανακατατάξεις, και από την άλλη είναι ικανά να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των κρατικών φορέων και των ιδιωτικών επενδύσεων. Ο χαρακτηρισμός «ευάλωτη» έγκειται στην ύπαρξη κυρίως δύο χαρακτηριστικών: το εγκαταλελειμμένο κτιριακό απόθεμα δημιουργεί ευκαιρίες για την εγκατάσταση νέων χρήσεων, ενώ τα χαμηλά οικονομικά στρώματα που τη στελεχώνουν είναι πιο ευαίσθητοι σε επικείμενους εκτοπισμούς. Εν συνεχεία, η κεντρική της θέση, το γεγονός ότι αποτελεί περιοχή κατοικίας ενταγμένη σε μία ευρύτερη ζώνη κυρίως εμπορικών και πολιτισμικών χρήσεων, ο πολυπολιτισμικός της χαρακτήρας, η ζωντάνια που αποπνέει είναι τα χαρακτηριστικά που συμπληρώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της περιοχής. Συγκεκριμένα, μελλοντικός επενδυτής αναφέρει, «αυτή

η περιοχή μου βγάζει μια ιδιαίτερη ενέργεια, έχει μια ανθρώπινη κλίμακα, μια ενδιαφέρουσα ρυμοτομία, μια ιστορικότητα, μια ιδιαίτερη κοινωνική διαστρωμάτωση και πολυχρωμία, και, πολύ βασικό, από τότε ήταν κατά ένα μεγάλο μέρος ακατοίκητη, το οποίο σήμαινε ότι κάτι καινούργιο μπορούσε να συμβεί»²⁵.

Αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί μία κατεξοχήν λαϊκή συνοικία, η ταυτότητά της οποίας φαίνεται να αλλάζει, μέσα στα νέα οικονομικά, κοινωνικά και χωρικά πρότυπα. Σήμερα, βρίσκεται στο μεταίχμιο υποβάθμισης- αναβάθμισης. Μέχρι σήμερα, ήταν μία περιοχή-καταφύγιο για οικονομικούς μετανάστες, χρήστες ναρκωτικών και άλλες ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, ενώ παλιά λαϊκά σπίτια, νεοκλασικές μονοκατοικίες και βιοτεχνικά εργαστήρια είχαν αφεθεί στην τύχη τους. Ωστόσο, η κατάσταση φαίνεται να αλλάζει. Ήδη, δείγματα των νέων χωρικών και κοινωνικών προτύπων έχουν εμφυτευθεί σε διάφορα σημεία της περιοχής. Το κτισμένο περιβάλλον και η κοινωνική σύνθεση σταδιακά «αναβαθμίζονται». Όμως, το ερώτημα που τίθεται είναι, «αναβάθμιση για ποιούς; και από ποιούς;».

²⁵ Ρηγόπουλος Δ., "Η αρχιτεκτονική σώζει το ιστορικό κέντρο;", Συνέντευξη του διευθύνοντα συμβούλου της «Oliaros»", Ι. Τσάκωνα, Η Καθημερινή, 28-03-10

5. Τέχνη και πολιτισμός: έναυσμα για την αστική μετάλλαξη

«...η πιο σύγχρονη τάση της θεαματικής κουλτούρας επιδιώκει να ανασυνθέσει, μέσα από "έργα συνόλου", ένα σύνθετο νεοκαλλιτεχνικό περιβάλλον με βάση αποσυνθεμένα στοιχεία, ειδικότερα στις απόπειρες ενσωμάτωσης στην πολεοδομία καλλιτεχνικών καταλοίπων ή αισθητικοτεχνικών στοιχείων.»

Debord G., Η κοινωνία του θεάματος, σελ.140

Το Μεταξουργείο είναι μια περιοχή που λόγω των χαρακτηριστικών που συγκεντρώνει, προσελκύει ομάδες ανθρώπων με κοινό χαρακτηριστικό όχι την κατοχή υψηλού οικονομικού κεφαλαίου, αλλά την κατοχή υψηλού πολιτισμικού κεφαλαίου, γεγονός που συμβάλλει στον κοινωνικό μετασχηματισμό της περιοχής.

Οι λαϊκές κατοικίες με τις εσωτερικές αυλές, τα μισογκρεμισμένα νεοκλασικά, τα στενά δρομάκια ανάμεσα από τα χαμόσπιτα της παλιάς λαϊκής συνοικίας, τα αποτυπώματα των διαφόρων εθνοτικών μικρο-κοινοτήτων που βρίσκουμε διάσπαρτα στο χώρο συνθέτουν το σκηνικό που ταιριάζει στο κοινωνικό προφίλ αυτών των ομάδων. Ανταποκρίνεται απόλυτα στη φολκλор ατμόσφαιρα, στη θεατρικότητα, στο μποέμ χαρακτήρα που αναζητούν εκείνοι που ανήκουν στη φερόμενη ως «δημιουργική τάξη». Αμφισβητώντας το συμβατικό τρόπο ζωής και προσπαθώντας να ξεφύγουν από τη "μάζα", υιοθετούν συγκεκριμένα σύμβολα και αισθητικά πρότυπα. Αναζητούν και οικειοποιούνται εικόνες και στοιχεία, ικανά να υποδηλώσουν τη διαφορετικότητά τους, καθώς και την πολιτισμική τους ανωτερότητα. Διεκδικούν το «δικαίωμά» τους να επανακατοικήσουν το κέντρο της Αθήνας, ως οι μόνοι που διαθέτουν την απαραίτητη πολιτισμική παρακαταθήκη για να εκτιμήσουν το «αυθεντικό», το «σπάνιο», το «ιδιαιτέρο», ως οι «γενναίοι πρωτοπόροι της νέας αστικής ζωής»²⁶. Η υιοθέτηση εξειδικευμένης αισθητικής και εκλεπτυσμένου γούστου αποτελεί ουσιαστική επιλογή για την εδραίωση της κοινωνικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας.

²⁶ Smith N., 1982, σελ. 11

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τα τελευταία χρόνια, ολοένα και περισσότερες μικρές καλλιτεχνικές και πολιτιστικές ομάδες δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Θέατρα, θεατρικές σκηνές, πολυχώροι, εργαστήρια ζωγράφων και αρχιτεκτόνων, εκθεσιακοί χώροι, ομάδες κρουστών, ακροβατικών και γενικότερα κάθε είδος πολιτιστικής δραστηριότητας αναζητά το δικό της χώρο έκφρασης στο Μεταξουργείο, συνθέτοντας ένα ιδιαίτερο συνονθύλευμα υποκειμένων που δρουν στην περιοχή, ως προς την ταξική, οικονομική και κοινωνική τους προέλευση.

Εικόνα 4: Στιγμιότυπα από τους δρόμους του Μεταξουργείου
πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

Φαινομενικά, η συνύπαρξη αυτή εκδηλώνεται πλήρως αρμονικά. Ωστόσο, σύμφωνα με την κοινωνική ταξινόμηση που πραγματοποιεί ο Γάλλος κοινωνιολόγος P.Bourdieu βάσει της υιοθέτησης συγκεκριμένων πολιτιστικών χαρακτηριστικών, οι αισθητικές επιλογές των ατόμων είναι έκφραση ταξικού διαχωρισμού, καθώς και εργαλείο ταξικών συγκρούσεων. Το πολιτισμικό κεφάλαιο που διαθέτει το άτομο δεν ανάγεται στην προσωπικότητα και στις προσωπικές του ιδιαιτερότητες. Συνδέεται άμεσα με την κοινωνική του προέλευση και την ανάλογη δυνατότητα πρόσβασής του σε κοινωνικές δομές. Συνεπώς, το εξειδικευμένο γούστο, και άρα το υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο προϋποθέτει την ύπαρξη υψηλού οικονομικού και κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς τα δύο τελευταία εξασφαλίζουν την ακώλυτη πρόσβαση σε υλικά και κοινωνικά αγαθά, αντίστοιχα. Γι' αυτό το λόγο, *«οι υψηλές ποσότητες, τόσο του οικονομικού, όσο και του πολιτισμικού κεφαλαίου αποτελούν μέσο διαχωρισμού σε έναν κοινωνικά κατασκευασμένο χώρο. Ακόμα και τα άτομα που κατέχουν υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο και παράλληλα χαμηλό οικονομικό μπορούν να θεωρηθούν ως κυρίαρχη/εξουσιαστική τάξη»*²⁷.

Υπό αυτή την οπτική, η εγκατάσταση στην περιοχή ομάδων υψηλού πολιτισμικού κεφαλαίου και η συνύπαρξη τους με ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, όπως είναι οι οικονομικοί μετανάστες, οι άστεγοι και οι χρήστες ουσιών, ασκεί πιέσεις σε βάρος των τελευταίων. Αποτελεί σημείο αφετηρίας κοινωνικών συγκρούσεων και χωρικών μεταλλάξεων. Οι συγκρούσεις αναφέρονται, στη συνύπαρξη αυτών των ομάδων με τα *«δυσάρεστα τοπία του κοινωνικού περιθωρίου»*²⁸, καθώς και στις διαδικασίες εκτοπισμού και κοινωνικού αποκλεισμού. Παράλληλα, οι χωρικές μεταλλάξεις έρχονται να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του νέου κοινωνικού-καταναλωτικού δυναμικού και να συμβάλλουν με τον τρόπο τους στην περαιτέρω κοινωνική ανασύνθεση. Η κοινωνική και χωρική μετάλλαξη της περιοχής έγκειται και *«στο γεγονός ότι η παρουσία τους μπορεί να λειτουργήσει σαν «Δούρειος Ίππος» για την εξέλιξη του φαινομένου του εξευγενισμού»*²⁹.

²⁷ Bourdieu P., 2002

²⁹ ΔΠΜΣ, 2008/15, Μουκούλης Π., σελ. 24

²⁸ Σπουδαστική εργασία, 2010/52, Πατατούκα Ε.

Ειδικότερα, η συγκέντρωση καλλιτεχνών σε μια περιοχή αποτελεί, ανέκαθεν, πόλο έλξης για τη βιομηχανία του θεάματος για την οποία το θέαμα, «είναι το κεφαλαίο σε έναν τέτοιο βαθμό συσσώρευσης, ώστε να μετατρέπεται σε εικόνα»³⁰. Στην εικόνα αυτή περιλαμβάνονται τα υποκείμενα που δρουν στο χώρο, αλλά και η ιστορία με τις μνήμες του τόπου, τα οποία μετατρέπονται σε θέαμα προς κατανάλωση από τους επισκέπτες-τουρίστες, και σε εμπόρευμα προς πώληση για τα ανώτερα οικονομικά στρώματα. Η βιομηχανία στρέφει το βλέμμα στην εικόνα. Το κτισμένο περιβάλλον και τα υποκείμενα που δρουν σε αυτό αντιμετωπίζονται σα σκηνικό, σα περιτύλιγμα σε κάτι καταναλώσιμο. Όπως σημειώνει ο David Harvey, στη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία, «η εμπορευματοποίηση έχει εξαπλωθεί σε δομές και σχέσεις που είχαν μείνει ανεπηρέαστες, με αποτέλεσμα μια εμπορευματοποίηση της αισθητικής, αλλά και μια αισθητικοποίηση των εμπορευμάτων»³¹. Πρόκειται, ουσιαστικά, για την μετατροπή του πολιτισμικού κεφαλαίου σε χρηματικό κεφάλαιο, με την έννοια της θεαματικοποίησης των χαρακτηριστικών της περιοχής για την προσέλκυση, αρχικά, του καταναλωτή- συμβόλων και προϊόντων- και της βιομηχανίας της διασκέδασης στη συνέχεια.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, στο Μεταξουργείο, η παρουσία μεταναστών και καλλιτεχνών, η πορνεία, το εμπόριο ναρκωτικών, αλλά και η ιστορική διαδρομή της περιοχής θεαματικοποιούνται και προβάλλονται στον επισκέπτη ως μοναδική εμπειρία. Κάτοικος του Ξενώνα Αστέρων του Ιδρύματος Δουρούτη αναφέρει, «ο Κεραμεικός, το Γκάζι, ο Ψυρρής θεωρούνται από τις top καλλιτεχνικές περιοχές. Το

Εικόνα 5: Εισροή καλλιτεχνικών χρήσεων
πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

³⁰ Debord G., 1986, σελ. 35

³¹ Harvey D., 2009

ότι υπάρχει οικονομικά υποδεέστερος πληθυσμός έλκει. Ο καλλιτέχνης αισθάνεται πολύ high, όταν απέναντί του, για παράδειγμα, είναι άστεγοι. Όσο οξύμωρο κι αν φαίνεται αυτό»³².

Με αυτόν τον τρόπο, μετά την εμφάνιση των «εναλλακτικών», της τέχνης και της διανόησης, έχει αρχίσει να εκδηλώνεται ενδιαφέρον από τη βιομηχανία της διασκέδασης. Παλιά εγκαταλελειμμένα νεοκλασικά και αποθήκες ανακαινίζονται και μετατρέπονται σε gourmet εστιατόρια, εκθεσιακούς χώρους, εναλλακτικά μπαρ και καφεενεία προσθέτοντας το Μεταξουργείο στο χάρτη της αθηναϊκής διασκέδασης. Προωθείται ένας εναλλακτικός τρόπος διασκέδασης με μια πληθώρα χρήσεων, οι οποίες απευθύνονται σε ομάδες με ανώτερο πολιτισμικό και, εν συνεχεία, οικονομικό κεφάλαιο. Παρατηρούμε, λοιπόν, την πρακτική εφαρμογή της πολιτισμικής θεώρησης (θεωρία της ζήτησης) του εξευγενισμού, σύμφωνα με την οποία η προσωπική επιλογή, αυτής της νέας «δημιουργικής τάξης» να ζήσει στο κέντρο της πόλης, αποτελεί προπομπό για την εμφάνιση του φαινομένου και για την εισβολή του κτηματικού κεφαλαίου.

Είναι ενδιαφέρον να τονιστεί αυτό το ιδιαίτερα οξύμωρο στοιχείο: η προσέλκυση της αγοράς και η διαδικασία μετάλλαξης της περιοχής έχουν την αφετηρία τους στην παρουσία και δράση αυτών των συγκεκριμένων ομάδων, οι οποίες, κατά κύριο λόγο, είναι αυτές που αποστρέφονται τους νόμους της καπιταλιστικής κοινωνίας και της αγοράς. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε, κύριος λόγος εγκατάστασής τους στην περιοχή ήταν η προσπάθεια αμφισβήτησης, μέσω της χωρικής διαφοροποίησης.

Ωστόσο, το στοιχείο αυτό θα ήταν παντελώς ανίσχυρο, χωρίς την συμβολή της βιομηχανίας της διασκέδασης και τη μαζική κατανάλωση προϊόντων και συμβόλων. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί η παρατήρηση του N. Smith, σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα, ο οποίος τονίζει ότι *«όλες οι καταναλωτικές προτιμήσεις του κόσμου παραμένουν και θα εξακολουθούν να παραμένουν ασήμαντες χωρίς την αναγκαία χρηματοδότηση από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα»³³*. Άρα, η ανάδειξη μιας περιοχής σε θεματικό πάρκο, είτε διασκέδασης, είτε εξευγενισμένης κατοικίας προκαλεί το ενδιαφέρον του κτηματικού κεφαλαίου, το οποίο διαβλέπει την πιθανότητα κέρδους, μέσα από την επένδυση στον κτισμένο χώρο.

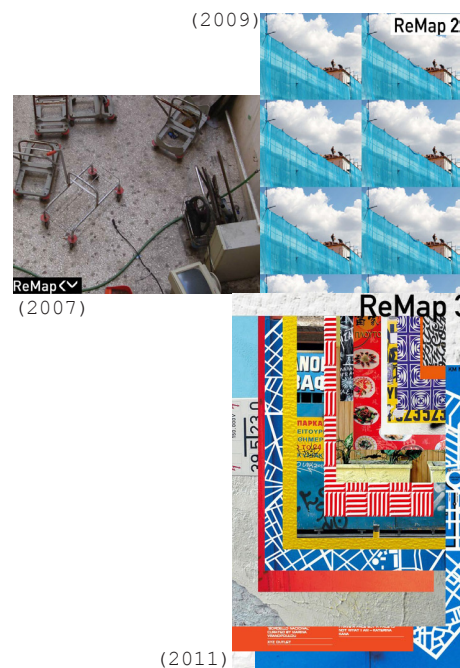
³² Σπουδαστική εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

³³ Smith N., 1996, σελ.68

Ολοκληρώνοντας αυτό το κομμάτι της έρευνας, τίθεται ένα βασικό ζήτημα προς διερεύνηση και προβληματισμό: το πώς η τέχνη και γενικότερα η διοργάνωση πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε μία περιοχή χρησιμοποιούνται ως θέαμα για το αδηφάγο καταναλωτικό κοινό και εργαλείο για την προσέλκυση του επενδυτικού κεφαλαίου, ερώτημα που αφορά άμεσα και την περιοχή μελέτης. Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα, μέσω της αναφοράς σε συγκεκριμένα καλλιτεχνικά και πολιτιστικά γεγονότα που έχουν λάβει χώρα στο Μεταξουργείο, αλλά και έχοντας στο νου μας το θεωρητικό υπόβαθρο των παραπάνω παραγράφων.

ReMap

Αποτελεί ένα διεθνές πρόγραμμα σύγχρονης τέχνης, με στόχο «την προώθηση σύγχρονων πολιτιστικών δράσεων με έμφαση στη συνύπαρξη ελληνικής και διεθνούς τέχνης στο κέντρο της Αθήνας»³⁴. Πραγματοποιείται κάθε δυο χρόνια στην περιοχή του Κεραμεικού-Μεταξουργείου (ΚΜ), παράλληλα με την Μπιενάλε της Αθήνας και διοργανώνεται από τον μη κερδοσκοπικό φορέα ReMapKM. Στα πλαίσια της διοργάνωσης, φιλοξενήθηκαν 25 γκαλερί σε διατηρητέα κτίρια της περιοχής και σύμφωνα με την επίσημη ανακοίνωση των διοργανωτών, «αποτέλεσε ένα πείραμα σε ψυχογεωγραφικούς χάρτες που δημιουργούνται μέσω μεταβατικών χώρων. Στόχος ήταν να δημιουργηθούν διαφορετικές πιθανότητες σύνδεσης του απτού κόσμου των κτιρίων, δρόμων και αστικών χώρων με εφαρμογές σύγχρονης τέχνης, κοινωνικά δίκτυα και μέσα επικοινωνίας»³⁵.

Εικόνα 6: Απίσα Remap
πηγή: <http://remapkm.org/main>

³⁴ Επίσημη ανακοίνωση προγράμματος, <http://remapkm.org/main>

³⁵ Επίσημη ανακοίνωση προγράμματος, <http://remapkm.org/main>

Με την πρώτη ανάγνωση, φαίνεται ότι πρόκειται για ένα καλλιτεχνικό πρόγραμμα που προσπαθεί να αμφισβητήσει και να θέσει κάποιους προβληματισμούς σχετικά με ζητήματα πόλης. Ωστόσο, εξετάζοντας πιο προσεκτικά τις λεπτομέρειες της διοργάνωσης διαπιστώνει κανείς ότι είναι άμεσα συσχετισμένο με επενδυτικά προγράμματα και οικονομικά συμφέροντα. Τα ακίνητα που χρησιμοποιήθηκαν ανήκουν στην εταιρία αστικής ανάπτυξης «Oliaros», η οποία δραστηριοποιείται στην περιοχή Κεραμεικού-Μεταξουργείου και η δράση της οποίας, θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Αποτελούν κομμάτι ενός μεγαλύτερου προγράμματος ανάπλασης από τη συγκεκριμένη εταιρία, που σήμερα μπαίνει σε φάση υλοποίησης. Το καλλιτεχνικό γεγονός λειτούργησε ως εργαλείο για την προώθηση αυτής της ανάπλασης. Μέσω του τύπου και της προβολής της περιοχής ως γειτονιά καλλιτεχνών και εναλλακτικών, προσπάθησε να αναδείξει τον προς εκμετάλλευση κτιριακό όγκο με στόχο την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων, καθώς και την απαραίτητη προσοχή του καταναλωτικού κοινού. Σε μία τέτοια διαδικασία, η τέχνη εντάσσεται στο σύστημα της κυρίαρχης τάξης, την επικυρώνει και την διαιώνίζει, *«καθώς στην υπηρεσία της χειραγώγησης, ορισμένες πτυχές του πολιτισμού μπορούν να γίνουν αντικείμενο εκμετάλλευσης, προκειμένου να οριστούν εκ νέου οι έννοιες δύναμη, νόμος, ελευθερία και υποκειμενικότητα, με τέτοιον τρόπο, ώστε να συμβάλουν στη διατήρηση του δεδομένου κοινωνικού συστήματος»³⁶*. Τα ίδια τα έργα τέχνης αντιμετωπίζονται ως καταναλωτικά αγαθά, ως «θέαμα», το οποίο αγοράζεται και πουλιέται, χάνοντας κάθε αξίωση ριζοσπαστικότητας και χειραφέτησης.

Επιπρόσθετα, το πρόγραμμα δέχτηκε ιδιαίτερα επικριτικά σχόλια ως προς το κοινωνικό κόστος, καθώς πολλά από τα κτίρια, στα οποία θα λάμβανε χώρα το πρόγραμμα, βρίσκονταν υπό κατάληψη από μετανάστες και άλλες ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, οι οποίες και εκδιώχθηκαν βίαια. Ένας από τους συμμετέχοντες αναφέρει, *«όταν πήγα να επισκεφθώ το χώρο που μου είχαν δώσει, είδα ότι μέσα έμενε μια οικογένεια μεταναστών. Την επόμενη μέρα, πήγα και το κτίριο ήταν άδειο»³⁷*. Χαρακτηριστική είναι και η δήλωση της Ε. Τζιριτζιλάκη, μέλος του Δικτύου Νομαδικής Αρχιτεκτονικής, η οποία υποστηρίζει ότι το Remap *«αποτελούσε στην πραγματικότητα ένα επενδυτικό σχέδιο στην περιοχή Κεραμεικού-Μεταξουργείου,*

³⁶ Eagleton T., 2006, σελ. 495

³⁷ Τζιριτζιλάκη Ε., "Το Remap ΚΜ και ο εκτοπισμός των κατοίκων στην περιοχή Κεραμεικός-Μεταξουργείο"

καθώς τα κτίρια που θα φιλοξενούσαν τις εκθέσεις είχαν αγοραστεί από έναν επενδυτή και ο εκτοπισμός των κατοίκων ήταν γεγονός για να μπορέσουν τα κτίρια να είναι άδεια στην έναρξη του προγράμματος»³⁸. Βεβαίως, αναγνωρίζουμε ως πρόβλημα την ύπαρξη κατειλημμένων χώρων, οι οποίοι δεν διαθέτουν τις απαραίτητες υποδομές για να διασφαλίσουν την στοιχειώδη ποιότητα ζωής στους διαμένοντες, όπως για παράδειγμα τους απαραίτητους χώρους υγιεινής. Η κριτική που ασκείται, έγκειται στο γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση απουσίασε οποιαδήποτε μέριμνα από δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα για την μετέπειτα τύχη αυτών των ανθρώπων.

πηγή: Smith N.,
1996, σελ.108

Τέλος, θα πρέπει να τονίσουμε ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα απευθύνεται σε κοινωνικές ομάδες, ανώτερων οικονομικών και πολιτισμικών στρωμάτων, ξένων προς την κοινωνική διαστρωμάτωση της περιοχής. Απευθύνεται σε ένα κοινό που παρατηρεί την περιοχή «από έξω» και την αντιμετωπίζει σαν μια εικόνα, σαν ένα σκηνικό που συμπληρώνει την καλλιτεχνική δημιουργία. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας διάλεξης, σημαντικό κομμάτι των κατοίκων δεν γνώριζε τίποτα για τη διοργάνωση του προγράμματος. Ιδιοκτήτρια καταστήματος δηλώνει, «Φεστιβάλ; Τέχνη; Δε νομίζω, δεν έχει εδώ. Εδώ έχει τον Τσεκλένη έρχεται κάνει επιδείξεις με ρούχα. Έχει θέατρα από παλιά. Αυτά»³⁹. Πρόκειται, λοιπόν, για μια πρωτοβουλία άκαιρη και άτοπη ως προς τις ανάγκες του ήδη υπάρχοντος κοινωνικού δυναμικού.

³⁸ Τζιρτζιλιάκη Ε., "Το Remap KM και ο εκτοπισμός των κατοίκων στην περιοχή Κεραμεικός-Μεταξουργείο"

³⁹ Σπουδαστική εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

Είναι σίγουρο ότι όσο περισσότερο ερευνά κανείς τις πιο αδιαφανείς πτυχές του συγκεκριμένου προγράμματος, τόσο περισσότερα ερωτήματα εγείρονται σχετικά με τα συμφέροντα που εξυπηρετεί. Για παράδειγμα, πού πήγαν οι άνθρωποι που απομακρύνθηκαν, τι απέγιναν τα κτίρια μετά τη λήξη της διοργάνωσης, τι συνδέει το πλήθος των δημοσιογράφων που της εξασφάλισαν τόση ακροαματικότητα, γιατί η τόση απάθεια του καλλιτεχνικού κόσμου μπροστά στα παραπάνω ερωτήματα; Κυρίως, όμως, ποιος επωφελήθηκε από όλη αυτή την προβολή; Το μόνο που μπορούμε να διαβεβαιώσουμε είναι ότι η ανάδειξη της περιοχής, μέσω παρόμοιων καλλιτεχνικών γεγονότων, αποσκοπεί στην προβολή της ως θεματικό πάρκο καλλιτεχνικής δραστηριότητας για την προσέλκυση μελλοντικών επενδυτών. Δεν απευθύνεται στο ήδη υπάρχον κοινωνικό δυναμικό, ούτε ανταποκρίνεται στα προβλήματα της περιοχής. Αντίθετα, είτε τα αγνοεί, ηθελημένα, είτε τα θεαματικοποιεί και τα προβάλλει ως επενδυτικά κίνητρα.

KM Public Murals

Διοργανώθηκε από την εταιρία αστικής ανάπτυξης «Oliaros», από το 2010 έως το 2012, σε συντονισμό με τη ReMapKM. Στόχος του προγράμματος ήταν «να δημιουργηθεί μια πινακοθήκη δημόσιων τοιχογραφιών στην περιοχή Κεραμεικού-Μεταξουργείου, να μετατραπούν δέκα δημοσίως εκτεθειμένοι, κενοί πλευρικοί τοίχοι πολυώροφων κτιρίων του '60 και του '70 σε μια πραγματική γκαλερί δημόσιων τοιχογραφιών στην περιοχή του Κεραμεικού - Μεταξουργείου»⁴⁰. Το αισθητικό αποτέλεσμα του προγράμματος είναι

Εικόνα 7: Πινακίδα σε οικόπεδο που χρησιμοποιήθηκε για το ReMap
πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

⁴⁰ Επίσημη ανακοίνωση προγράμματος, KM Public Murals, <http://www.oliaros.com>

ιδιαίτερα ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί μια ευχάριστη έκπληξη για τον περιπατητή να αντικρίζει αυτές τις τοιχογραφίες στις μεσοτοιχίες μεταπολεμικών πολυκατοικιών. Οπτικά παιχνίδια με τη χρήση του βάθους και της προοπτικής δημιουργούν ευχάριστες εικόνες για τον περιπατητή.

Ωστόσο, παρατηρώντας αυτό το πρόγραμμα, αναδύονται «δύο αντίθετες αντιλήψεις για το αισθητικό: η μία φαντάζει σαν μια εικόνα χειραφέτησης και η άλλη σαν επικύρωση της κυριαρχίας»⁴¹. Στην περίπτωση μας, είναι σαφές ότι επικυρώνεται η κυριαρχία του καπιταλιστικού συστήματος και η εμπορευματοποίηση όλων των εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Πρόκειται, ουσιαστικά, για τον εξωραϊσμό των μεσοτοιχιών από ακίνητα που ανήκουν στην εταιρεία, με στόχο την ανάδειξή τους και την προσέλκυση επενδυτών.

Αν συνδέσουμε το ενδιαφέρον αισθητικό αποτέλεσμα με την καταφανή σκοπιμότητα της διαφημιστικής προώθησης των ακινήτων, μέσα από τη διαφοροποίηση της εικόνας του ευρύτερου χώρου, θα δούμε ότι και το δεύτερο εγχείρημα, όπως και το Remap, διατείνεται ότι αποτελεί μια «παρέμβαση», με στόχο την αναβάθμιση της περιοχής, χωρίς όμως να έχει καμία σχέση με τα προβλήματα και με τους κατοίκους της. Αντίθετα, απευθύνεται στον περιπατητή-καταναλωτή εικόνων, στον περιπατητή- επενδυτή, ο οποίος «οραματίζεται» μια άλλη γειτονιά και αποβλέπει στην αύξηση του κέρδους του μέσα από την επένδυση στη νέα «γειτονιά καλλιτεχνών».

Λεωνίδου 51

Κεραμεικού 51

Λεωνίδου 26

Εικόνα 8: Κτίρια που θα συμμετέχουν στο KM Public Mural
πηγή: www.oliaros.com

⁴¹ Eagleton T., 2006, σελ. 495

6. Διαχείριση και παραγωγή του αστικού χώρου υπό όρους οικονομικού κέρδους

Το Μεταξουργείο «αναβαθμίζεται» στα πλαίσια του σχεδιασμού για μια γενικότερη αναβάθμιση του κέντρου της Αθήνας που βασίζεται σε διεθνή πρότυπα και στοχεύει στην ανάδειξή του σε σύμβολο οικονομικής και πολιτισμικής δύναμης. Αυτό πραγματοποιείται μέσω μιας νέας διαχείρισης της ιστορικής και συλλογικής μνήμης. Σύμφωνα με τον D. Harvey, «μετά το 1973, η διαμόρφωση των πόλεων μέσα από την οργάνωση θεαματικών χώρων έγινε μέσο για να προσελκύονται κεφάλαια και άνθρωποι (του σωστού είδους) σε μία περίοδο έντονου ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων και πολεοδομικής επιχειρηματικότητας»⁴². Σε μια τέτοια κατεύθυνση, η περιοχή του Γκαζίου και του Ψυρρή μετατρέπονται στο νέο πολιτιστικό διασκεδαστήριο της Αθήνας, στον Ελαιώνα προγραμματίζονται νέα Mall, ενώ στο Μεταξουργείο, σε μία περιοχή ανέχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, προαλείφεται μια νέα εξευγενισμένη ζώνη κατοικίας.

Από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής, τα οποία αναλύθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο το βασικότερο είναι το μεγάλο ποσοστό διαθέσιμων ακινήτων, καθώς σχεδόν το 30% των κτιρίων της περιοχής είναι κενά⁴³. Η μεγάλη, ωστόσο, προσφορά διαθέσιμων κτιριακού όγκου δεν θα αρκούσε για την εξευγενιστική παρέμβαση χωρίς την απαραίτητη υποβάθμιση του δημόσιου χώρου και του κτισμένου περιβάλλοντος. Ο D. Harvey τονίζει ότι, «η εμφύτευση νέων συστημάτων πρέπει είτε να περιμένει να περάσει ο «φυσικός» χρόνος ζωής του παλιού συστήματος, είτε να προωθήσει τη διαδικασία της «δημιουργικής» καταστροφής, η οποία στηρίζεται στη βίαιη υποτίμηση ή καταστροφή περιουσιακών στοιχείων του παρελθόντος προκειμένου να ανοίξει ο δρόμος για το καινούργιο»⁴⁴. Υπό αυτή την έννοια, η υποβάθμιση της περιοχής, η περίφημη «γκετοποίηση» στην οποία επανέρχονται συστηματικά τα μέσα ενημέρωσης τα τελευταία χρόνια, ανοίγει το δρόμο για την εγκαθίδρυση νέων κοινωνικών και οικονομικών όρων μέσα από την επανεπένδυση στο κτισμένο περιβάλλον, ενώ παράλληλα δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες και ευκαιρίες για την προσέλκυση επενδυτών. Σύμφωνα με τον N. Smith και τη θεωρία του σχετικά με τα στάδια εκδήλωσης του εξευγενιστικού φαινομένου, «η φυσική φθορά και η οικονομική ύφεση στο κέντρο της πόλης είναι ένα αυστηρά λογικό,

⁴² Harvey D., 2009, σελ. 135

⁴⁴ Harvey D., 2009, σελ. 135

⁴³ Σπουδαστική Εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

"ορθολογικό" αποτέλεσμα της λειτουργίας των αγορών της γης και της κατοικίας»⁴⁵.

Σύμφωνα με το πρώτο στάδιο της διαδικασίας, η υποβάθμιση του κτιριακού αποθέματος, του αστικού περιβάλλοντος και του δημόσιου χώρου προήλθε κατά τη διάρκεια της έντονης προαστιοποίησης. Οι άνθρωποι εγκατέλειψαν το κέντρο και μετακινήθηκαν προς τα προάστια, με αποτέλεσμα τη σταδιακή φθορά των κτιρίων και κατά συνέπεια την απαξίωσή τους. Σε αυτό συνέβαλε βέβαια και το γεγονός ότι δεν υπήρχε κανένα ενδιαφέρον από χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και ιδιωτικούς φορείς για την παροχή κινήτρων στους ιδιοκτήτες ακινήτων να διατηρήσουν τα ακίνητά τους σε καλή κατάσταση. Η απαξίωση του αστικού και δομημένου περιβάλλοντος έχει ως αποτέλεσμα την προσέλκυση ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων στο κέντρο των πόλεων, όπως αυτής των μεταναστών. Άμεση απόρροια είναι ο χαρακτηρισμός πολλών περιοχών του κέντρου ως περιθωριοποιημένες, κυρίως από τα συντηρητικότερα στρώματα της κοινωνίας, τα οποία και απέρριπταν τις συγκεκριμένες περιοχές ως τόπο διαμονής τους. *«Όταν ο παραπάνω κύκλος της απαξίωσης ολοκληρωθεί, η κεντρική αστική γη και οι χρήσεις που εδράζονται σε αυτή καθίστανται ώριμες για επένδυση κεφαλαίου μιας και τα περιθώρια κερδοφορίας που έχει μία τέτοια επένδυση είναι δελεαστικά»⁴⁶.* Το ενδιαφέρον των επενδυτών εκδηλώνεται λόγω της πιθανότητας ύπαρξης τεράστιων ποσοστών κερδοφορίας μέσω της εντατικότερης και αποδοτικότερης εκμετάλλευσης της γης και των κτιρίων. Σύμφωνα με τον N. Smith, *το χάσμα προσόδου (rent gap), η διαφορά δηλαδή, ανάμεσα στην πραγματική πρόσοδο, την περίοδο της απαξίωσης, και στην εν δυνάμει πρόσοδο, που μπορεί να αποφέρει η αξιοποίηση γης και ακινήτων, αποτελεί κρίσιμη συνθήκη για τη δημιουργία φαινομένων gentrification⁴⁷.* Παράλληλα, αποτελεί και *«την απαραίτητη προϋπόθεση για την επιστροφή του κεφαλαίου και των επενδύσεων στην πόλη»⁴⁸.* Χαρακτηριστικά, κάτοικος του Μεταξουργείου αναφέρει, *«κάποια στιγμή θα τα πάρουν όλα. Γι' αυτό υποβαθμίζουν την περιοχή»⁴⁹.*

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι σημαντικό ρόλο στην επιστροφή του κεφαλαίου κατέχει και το γεγονός ότι το Μεταξουργείο γειτνιάζει με τις περιοχές του Γκαζοχωρίου και του Ψυρρή, περιοχές οι οποίες έχουν ήδη υποστεί παρεμβάσεις «αναβάθμισης» και ήδη θεωρούνται κορεσμένες από τις νεοεισερχόμενες χρήσεις,

⁴⁵ Smith N., 1996

⁴⁶ ΔΠΜΣ, 2008/15, Μουκούλης Π., σελ. 19

^{47,48} N. Smith, 1996

⁴⁹ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, 2013, ιδιοκτήτης συνεργείου αυτοκινήτων, 65 ετών

της διασκέδασης και της αναψυχής. Το γεγονός αυτό οδηγεί τη βιομηχανία της διασκέδασης να αναζητήσει διέξοδο στις γειτονικές περιοχές, οι οποίες παρέχουν διαθέσιμο χώρο και προσφέρονται για να φιλοξενήσουν ανάλογες χρήσεις, όπως είναι η περίπτωση του Μεταξουργείου.

Στα παρακάτω κεφάλαια θα γίνει μια προσπάθεια καταγραφής των κινήσεων που έχουν πραγματοποιηθεί ή προγραμματίζονται προς την κατεύθυνση του εξευγενισμού της περιοχής. Η ταξινόμηση αυτών των κινήσεων γίνεται με βάση τα υποκείμενά τους: ιδιωτική πρωτοβουλία, κρατικοί φορείς.

6.1. Ιδιωτική πρωτοβουλία

Μία εχθρική περιοχή αναζωογονείται, καθαρίζεται, εμψυείται από τα χαρακτηριστικά της μεσο-αστικής τάξης: η αξία των ακινήτων αυξάνεται, η ανερχόμενη φιλόδοξη τάξη καταναλώνει, η αρχοντιά της «ελίτ» εκδημοκρατίζεται με μαζικής παραγωγής «στυλ» κοινωνικού διαχωρισμού. Πώς γίνεται να μην μας αρέσει;

Smith N., The new urban frontier, σελ. 12

Μέχρι τώρα, οι σημαντικότερες επεμβάσεις στην περιοχή έχουν πραγματοποιηθεί από επενδυτές, οι οποίοι διαβλέπουν τη μελλοντική ανάδειξη της σε θύλακα εξευγενισμένης κατοικίας και προσδοκούν την αύξηση του κέρδους τους μέσα από την άνοδο της αξίας των ακινήτων τους. Η άνοδος αυτή επιβάλλει μια πολιτική προώθησης που δεν περιορίζεται στο ίδιο το ακίνητο αλλά επεκτείνεται στον τόπο, στην ατμόσφαιρά του, στον τρόπο ζωής και εν τέλει στους ανθρώπους που τον ζουν.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, αναλύθηκε η διαδικασία κατά την οποία, πτυχές του πολιτισμού χρησιμοποιούνται ως εργαλεία marketing για την προσέλκυση του καταναλωτικού κοινού και των επενδυτικών κεφαλαίων. Το Μεταξουργείο προβάλλεται ως περιοχή προικισμένη με ορισμένες ιδιότητες, με ένα συγκεκριμένο στυλ: είναι η νέα γειτονιά εναλλακτικών, «μια γειτονιά αντιφάσεων που όλα μπορούν να συμβούν». «Δίνεται ένα νέο νόημα στο κτισμένο περιβάλλον, το οποίο καθορίζει την κοινωνική και φυλετική αναδιάταξη του χώρου»⁵⁰. Επιδιώκεται μέσα από αυτό, η κοινωνική καταξίωση και η προσωπική προβολή, ενώ «αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, διερευνώντας τα πεδία των διαφοροποιημένων γούστων και αισθητικών προτιμήσεων, δίνουν εκ νέου έμφαση στη συσσώρευση του κεφαλαίου που ο Bourdieu αποκαλεί συμβολικό κεφάλαιο»⁵¹. Ως συμβολικό κεφάλαιο μπορούμε να ορίσουμε τη «συγκέντρωση αγαθών πολυτελείας που μαρτυρούν το γούστο και την ανωτερότητα του ιδιοκτήτη τους»⁵². «Το συμβολικό κεφάλαιο είναι μετασηματισμένο χρηματικό κεφάλαιο»⁵³, το οποίο αποκρύπτει την πραγματική του φύση, κάτω από το μανδύα της κουλτούρας και της αισθητικής. Υπό αυτή την οπτική, αντικείμενα, εικόνες και σύμβολα χρησιμοποιούνται για να υποδηλώσουν την οικονομική και κοινωνική ανωτερότητα του κατόχου τους. Η αξία χρήσης του κτιρίου, έρχεται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τη συμβολική του αξία και την εν δυνάμει ανταλλακτική αξία, η οποία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη συμβολική. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι η συσσώρευση συμβολικού κεφαλαίου συνεπάγεται την συσσώρευση χρηματικού

⁵⁰ Smith N., 1996, σελ.14

^{51,52,53} Harvey D., 2009, σελ.308

κεφαλαίου, ενώ από την άλλη αποτελεί βάση της αναπαραγωγής της εδραιωμένης τάξης πραγμάτων. Συχνά, παρουσιάζεται, μάλιστα, σαν να αποτελεί στοιχείο αμφισβήτησης του συστήματος κυριαρχίας και προσπάθεια αναζήτησης ενός εναλλακτικού τρόπου ζωής ενάντια στον κόσμο της μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης.

Ένα μεγάλο ποσοστό των κινήσεων που έχουν πραγματοποιηθεί με στόχο την ανάπτυξη της περιοχής του Μεταξουργείου τίθενται στα πλαίσια του συγκεκριμένου τρόπου σκέψης και η κριτική που δέχονται, έγκειται ακριβώς σε αυτό το γεγονός.

Σημειοτικές παρεμβάσεις- Lofts

Χαρακτηριστικό παράδειγμα παραγωγής χώρου με βάση την παραπάνω πολιτική προώθησης είναι τα λεγόμενα lofts. Πρόκειται, εν γένει για βιομηχανικά κτίρια και αποθήκες που μετατρέπονται σε κατοικίες για τα μεσοαστικά και τα ανώτερα οικονομικά στρώματα, τονίζοντας στοιχεία της βιομηχανικής τους αισθητικής την ίδια στιγμή που εξασφαλίζουν πολυτελείς συνθήκες διαβίωσης με άνετους και μεγάλους ενιαίους χώρους. Με τον τρόπο αυτό, ανταποκρίνονται στην αισθητική που επιτάσσει το κοινωνικό και οικονομικό status των «νέων» κατοίκων, αισθητική που απομακρύνεται από αυτή της μαζικά παραγόμενης κατοικίας. Αποτελεί στοιχείο διάκρισης και αμφισβήτησης και, γενικότερα, αποκτά ιδιαίτερη συμβολική αξία, θαυματικοποιώντας την αισθητική τους. Στα lofts περιλαμβάνονται και νέες κατασκευές, που ωστόσο, μιμούνται εκείνες που προκύπτουν από μετασκευή βιομηχανικών χώρων ως προς τους ενιαίους χώρους, το βιομηχανικό design, την αισθητική και το «χαλαρό» τρόπο ζωής ανθρώπων που δεν υποτάσσονται σε μαζικά πρότυπα, αλλά αναζητούν το διαφορετικό. Χρησιμοποιούν στοιχεία και στυλ για να υποδηλώσουν την κοινωνική και πολιτισμική τους ταυτότητα. Οι ενιαίοι χώροι και η προτίμηση σε κεντρικές περιοχές της πόλης με έντονες δραστηριότητες αναψυχής και πολιτισμού έλκουν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες όπως νέας ηλικίας στελέχη επιχειρήσεων, ανθρώπους που ασχολούνται με δημιουργικά/καλλιτεχνικά επαγγέλματα και άλλες.

Στο Μεταξουργείο, στη νέα γειτονιά καλλιτεχνών, κατοικίες τύπου loft έκαναν την εμφάνισή τους σε νεόδμητες κατασκευές, σχετικά πρόσφατα με συγκεκριμένα

και ολιγάριθμα παραδείγματα. Δύο είναι τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά τα παραδείγματα, που, ωστόσο, δείχνουν την τάση του κατασκευαστικού κεφαλαίου να μετατρέψει την περιοχή σε περιοχή εξευγενισμένης κατοικίας για «άλλους» κατοίκους.

Το πρώτο παράδειγμα αφορά συγκρότημα κατοικιών που ολοκληρώθηκε το 2007, στο οικοδομικό τετράγωνο των οδών Μυλλέρου, Γερμανικού, Μαραθώνος και Λεωνίδου. Είναι αποτέλεσμα Πανευρωπαϊκού Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού που διοργανώθηκε από την κατασκευαστική εταιρία ΓΕΚ Α.Ε. . Σύμφωνα με την ανακοίνωση της εταιρίας στόχος ήταν *«η δημιουργία ενός συγκροτήματος κατοικιών με ιδιαίτερο και ανανεωτικό χαρακτήρα που φιλοδοξεί να αποτελέσει θελκτική εκδοχή εναλλακτικής κατοίκησης στο κέντρο της Αθήνας, για ανθρώπους δημιουργικούς και δραστήριους που αναζητούν την καινοτομία και την ποιότητα»*⁵⁴.

Το συγκρότημα αναπτύσσεται σε 5 επίπεδα και αποτελείται από 40 διαμερίσματα, ένα ατελιέ-επαγγελματικό χώρο και 3 καταστήματα στο ισόγειο, ημιυπαίθρια πισίνα και μεγάλη εσωτερική αυλή. Πρόκειται για πολυτελή κατασκευή, η οποία μορφολογικά αντιτίθεται στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο της λαϊκής συνοικίας. Η κλίμακά του είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από τις τυπικές κατοικίες της περιοχής, καταλαμβάνοντας τα 2/3 του οικοδομικού τετραγώνου και *ισοδυναμεί με 5-6 περίπου τυπικά κτίρια*⁵⁵. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ένταξης του κτιρίου στο υφιστάμενο δομημένο περιβάλλον. Προκαλεί έκπληξη στον περιπατητή να αντικρίζει μια τέτοιου είδους και τέτοιας κλίμακας κατασκευή δίπλα σε μισογκρεμι-

Εικόνα 9: Ένταξη συγκροτήματος στο σύνολο της γειτονιάς πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

⁵⁴ Πρακτικά διαγωνισμού ΓΕΚ, 2006, <http://www.gek.gr>

⁵⁵ Σπουδαστική εργασία, 2010/52, Πατατούκα Ε.

σμένα νεοκλασικά και λαϊκές κατοικίες. Ενδεικτικά, παλαιός κάτοικος της περιοχής, αναφέρει: *«Δεν μου αρέσει καθόλου και δεν έχει καμία σχέση με την περιοχή. Άσε που είναι και πάρα πολύ ακριβό. Δεν ταιριάζει στην γειτονιά μας»⁵⁶.*

Είναι ένα ιδιαίτερα εσωστρεφές, περικλειστο σύστημα με αυστηρά όρια ως προς το δημόσιο χώρο, καθώς συγκεντρώνει τη δημόσια ζωή στο εσωτερικό αίθριο. Η είσοδος στο συγκρότημα φράσσεται από κιγκλιδώματα, δημιουργώντας την αίσθηση ενός ασφαλούς μικρόκοσμου μέσα στην «επικίνδυνη» γειτονιά. Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται μια αντίφαση ως προς τους αρχικούς στόχους της εταιρίας. Από τη μια, στην ανακοίνωσή της απευθύνεται σε ανθρώπους που αναζητούν την εναλλακτική κατοίκηση μέσα σε μια πολυπολιτισμική γειτονιά, ενώ, από την άλλη τους παρέχει κάθε μέσο που χρειάζονται ώστε να είναι ασφαλείς, απομονώνοντάς τους ουσιαστικά από τη ζωή της γειτονιάς.

Προβληματισμό προκαλεί, επίσης, το γεγονός ότι είναι συγκρότημα, πολυτελούς κατασκευής, με αξίες διαμερισμάτων πολύ μεγαλύτερες από αυτές που υπάρχουν στην ευρύτερη περιοχή. Προσπαθεί να «εμφυτεύσει» ανώτερα οικονομικά στρώματα σε μία λαϊκή συνοικία μεσαίων και χαμηλών οικονομικών στρωμάτων. *«Δεν λειτουργεί στα πλαίσια μιας ήδη υπάρχουσας αγοράς, αλλά προσπαθεί να δημιουργήσει την αγορά στην οποία θα ενσωματωθεί»⁵⁷.* Από τη μια, αποτελεί μεμονωμένο παράδειγμα, αλλά από την άλλη είναι προφανές ότι στοχεύει στο να αποτελέσει έναυσμα για τη κατασκευή παρόμοιων συγκροτημάτων και για την εκτόξευση της αξίας ακινήτων στην περιοχή. Μέχρι σήμερα, κατοικούνται 17 από τις 40 κατοικίες, ενώ δεν λειτουργεί κανένα από τα καταστήματα που βρίσκονται στο ισόγειο.

Εικόνα 10: Ένταξη συγκροτήματος στο σύνολο της γειτονιάς
πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

⁵⁶ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, εργαζόμενος της περιοχής, 30 ετών, 2013

⁵⁷ Σπουδαστική Εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

Το δεύτερο παράδειγμά μας αφορά το συγκρότημα κατοικίας που βρίσκεται στα όρια της περιοχής, στην οδό Ποπλίου και κατασκευάστηκε το 2010. Η επίσημη ιστοσελίδα του έργου, αναφέρει ότι *«απευθύνεται κύρια σε νέους ανθρώπους που ζουν και εργάζονται στην πόλη μας, που ρουφούν τη ζωή από το πρωί μέχρι αργά το βράδυ στη δουλειά, τις κοινωνικές σχέσεις, την διασκέδαση. Ελαχιστοποιούν τις απώλειες μετακινήσεων αξιοποιώντας το μετρώ κατοικώντας σε ένα σύγχρονο και άνετο σπίτι στο κέντρο. Έχουν την δυνατότητα να βρίσκονται εύκολα, όποτε το θελήσουν, στα hot points διασκέδασης και κοινωνικής επικοινωνίας μέσα σε λίγα λεπτά και μάλιστα περπατώντας»⁵⁸. Είναι ένα συγκρότημα μικρότερης κλίμακας το οποίο, ωστόσο, συνδιαλέγεται με την υπόλοιπη γειτονιά με τρόπο παρόμοιο με το παραπάνω παράδειγμα.*

Από τις ανακοινώσεις και των δύο εταιριών, γίνεται σαφές ότι προβάλλουν την περιοχή, ως ένα τόπο ιδανικό για έναν εναλλακτικό τρόπο κατοίκησης. Απευθύνονται σε «άλλους» κατοίκους: σε μία ανώτερη οικονομική τάξη, διαφορετική από το υπάρχον κοινωνικό δυναμικό της, με ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Το πολυπολιτισμικό στοιχείο, η ζωντάνια, η καλλιτεχνική παρουσία και η δημιουργικότητα στην περιοχή λειτουργούν ως κίνητρα για τους νέους κατοίκους, οι οποίοι αναζητούν *«το απαραίτητο «ζην επικινδύνως», που προκύπτει από τη συνύπαρξη εθνοτικών συγκεντρώσεων και χαμηλών εισοδηματικών ομάδων»⁵⁹.*

Εικόνα 11: Εσωτερική και εξωτερική άποψη συγκροτήματος
πηγή: <http://www.menometaxourgeio.gr>

⁵⁸ Επίσημη ανακοίνωση προγράμματος, <http://www.menometaxourgeio.gr/Content/Idea.asp>

⁵⁹ Σπουδαστική Εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

Κινήσεις-επεμβάσεις μεγαλύτερης κλίμακας

Η δράση του ιδιωτικού κεφαλαίου στην περιοχή δεν περιορίζεται στη κατασκευή μεμονωμένων συγκροτημάτων κατοικίας. Υπάρχουν σχέδια ανάπτυξης μεγάλης κλίμακας και πολύ μεγαλύτερης εμβέλειας.

Κεντρικό ρόλο σε αυτό έχει διαδραματίσει η εταιρία αστικής ανάπτυξης «Oliaros», με μια σειρά δράσεων από το καλοκαίρι του 2006. Από την πλευρά της εταιρίας αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι *«διατηρεί μία ολιστική προσέγγιση προκειμένου να συμβάλλει στην επανενεργοποίηση μιας από τις παλαιότερες και πιο εγκαταλελειμμένες γειτονίες των Αθηνών»⁶⁰*. Διαβλέποντας την δυνατότητα αύξησης της προσόδου (δυνατότητα ύπαρξης rent gap), προσπαθεί όχι μόνο να προσελκύσει υποψήφιους αγοραστές για τη δική της μελλοντική παραγωγή, αλλά πριν από αυτό, να δημιουργήσει ευνοϊκό περιβάλλον για την προσέλκυση του επενδυτικού ενδιαφέροντος από ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς. Κρίνοντας ότι αυτό προϋποθέτει τη σταδιακή αισθητική και λειτουργική αναβάθμιση της περιοχής, η δράση της εταιρίας δεν περιορίζεται στην κατασκευαστική δραστηριότητα. Όπως ήδη αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, έχει πραγματοποιήσει μια σειρά από δράσεις για την προβολή και ανάδειξη της περιοχής, στα πλαίσια της τέχνης και του πολιτισμού, όπως αυτές του ReMap KM και το KM Public Murals, δράσεις που πραγματοποιούνται σε σχέση με τα ακίνητα της ίδιας της εταιρίας, τα οποία εντάσσουν στο «θεατρικό» σκηνικό της γειτονιάς.

Ωστόσο, το σημαντικότερο πρόγραμμα της εταιρίας είναι το «KM Properties Project», ύψους 70 εκ. ευρώ, το οποίο πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με 19 Έλληνες και ξένους αρχιτέκτονες. Είναι η πιο πρόσφατη κίνηση προς την κατεύθυνση της μετάλλαξης της περιοχής και θα πραγματοποιηθεί μέχρι το 2015, με τη σύμπραξη κρατικών και δημόσιων φορέων. Έχει ήδη προταθεί η χρηματοδότησή του από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα χρηματοδότησης Jessica, η λειτουργία του οποίου θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Η μελέτη περιλαμβάνει νεόδμητες, αλλά και ανακαινισμένες κατοικίες σε ποσοστό 43%, εμπορικούς χώρους 21%, open spaces plans 19%, γραφεία 9% και αποθηκευτικούς χώρους 8%. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα ανάπτυξης, το οποίο φιλοδοξεί να αλλάξει ριζικά το χαρακτήρα της σημερινής λαϊκής συνοικίας και να

⁶⁰ Επίσημη ανακοίνωση εταιρίας, <http://www.oliaros.com/?lang=gr&p=about>

ανοίξει το δρόμο για την συνολική μετάλλαξή της, σε περιοχή εξευγενισμένης κατοικίας.

Όπως αναφέρεται στο site της εταιρίας, στόχος του έργου είναι *«η περιοχή να εξελιχθεί σε μια βιώσιμη και ελκυστική, νέα γειτονιά στο κέντρο της πόλης, με δυνατότητα να επεκτείνει τα χαρακτηριστικά της και να φιλοξενήσει μια νέα γενιά Αθηναίων, με ισορροπημένο συνδυασμό παραγωγικών και δημιουργικών χρήσεων που θα προσελκύσουν τους πολίτες πίσω στο κέντρο»*⁶¹. Η ανακοίνωση αυτή προσποιείται ότι η περιοχή είναι ακατοίκητη. Αγνοεί, ηθελημένα, τις μικροαστικές οικογένειες, τα χαμηλά οικονομικά στρώματα, τους επαγγελματίες και τις κοινωνικά ευαίσθητες ομάδες, οι οποίες διαμορφώνουν το σημερινό πληθυσμό της. Ουσιαστικά, παραβλέπει τις ανάγκες των σημερινών κατοίκων και τα προβλήματα της σημερινής περιοχής. Αντίθετα, οραματίζεται μια νέα περιοχή, με διαφορετικούς κατοίκους και άλλες ανάγκες.

Σε άλλη ανακοίνωση αναφέρεται ότι στόχος της είναι *«η εξέλιξη της περιοχής, σε μια περιοχή κατοικιών με ισορροπημένη μικτή χρήση, η οποία θα φιλοξενεί ένα κοινωνικά και οικονομικά ευρύ φάσμα κατοίκων, οι οποίοι με τη σειρά τους θα βελτιώσουν περαιτέρω τον πολυπολιτισμικό και δημιουργικό χαρακτήρα της περιοχής»*⁶². Εδώ φαίνεται με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο ότι το κτηματικό κεφάλαιο θεαματικοποιεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής και τα προβάλλει ως κίνητρα για τους μελλοντικούς επενδυτές και καταναλωτές με ρητό στόχο τον αναπροσανατολισμό της κοινωνικής

Εικόνα 12: Σημερινή εικόνα της οδού Μαραθώνος

Εικόνα 13: Το όραμα της Oliaros για την οδό Μαραθώνος

^{61,62} Πηγή: <http://www.oliaros.com>

δυναμικής της και στην πραγματικότητα την αλλοίωση της κοινωνικής της σύνθεσης. Ωστόσο, αξίζει να τονιστεί, ότι τα στοιχεία αυτά, και ειδικότερα το πολυπολιτισμικό στοιχείο και ο καλλιτεχνικός αυθορμητισμός που εντοπίζονται στην περιοχή είναι τα πρώτα που θα επηρεαστούν από την υλοποίηση του προγράμματος, μια διαδικασία που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα της πρότασης αποτελούν οι φοιτητικές εστίες «18+ Student Housing» στην οδό Μαραθώνος, το κτίριο της οδού Λεωνίδου 26, καθώς και το συγκρότημα κατοικιών στις οδούς Αγησιλάου και Ιάσωνος. Τα περισσότερα από τα κτίρια αποτελούν πολυτελείς κατασκευές, υψηλής αρχιτεκτονικής αισθητικής και απευθύνονται σε ανώτερα οικονομικά στρώματα, που όμως «διαθέτουν την απαραίτητη πολιτισμική διαθήκη για να εκτιμήσουν την πληθωρική εμπειρία που μπορεί να προσφέρει η κατοίκηση στην συγκεκριμένη περιοχή»⁶³.

Παρατηρώντας, τα έργα αυτά, τίθενται και πάλι ζητήματα ένταξης τους στο χώρο, αλλά και ερωτήματα σχετικά με την επίδρασή που θα έχουν στις αξίες γης και ακινήτων της περιοχής. Σύμφωνα με τις θεωρίες του N.Smith σχετικά με τα στάδια του εξευγενισμού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η αξία της γης και οι τιμές των ενοικίων στην περιοχή θα εκτοξευθούν⁶⁴. Με την υλοποίηση αυτού του προγράμματος, η περιοχή μετατοπίζεται από το περιθώριο, στο κέντρο του επενδυτικού ενδιαφέροντος. Η ζήτηση και η προσφορά γης και ακινήτων στην περιοχή, μπαίνει σε νέα οικονομική βάση και υπαγορεύεται από νέα

Εικόνα 14: Σημερινή εικόνα της οδού Ιάσωνος

Εικόνα 15: Το όραμα της Oliaros για την οδό Ιάσωνος

⁶³ Σπουδαστική Εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

⁶⁴ Smith N., 1996

καταναλωτικά πρότυπα, αλλά και από τις νέες επιταγές της κατασκευαστικής αγοράς. Από τη μια πλευρά, χρήσεις όπως πολυτελείς κατοικίες, χώροι τέχνης, στούντιο καλλιτεχνών, χώροι γραφείων κρίνονται αποδοτικότερες και κυριαρχούν έναντι των υφιστάμενων χρήσεων. Από την άλλη πλευρά, τα νέα οικονομικά δεδομένα της εκμετάλλευσης της γης και των ακινήτων οδηγούν στον εκτοπισμό των οικονομικά ασθενέστερων ομάδων, οι οποίες δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις τιμές των ενοικίων και στο κόστος ζωής που θα διαμορφωθεί. Μέχρι στιγμής, στην περιοχή μελέτης έχει παρατηρηθεί αλλοίωση των υφιστάμενων χρήσεων και της σύνθεσης του πληθυσμού. Ωστόσο, δεν έχει πραγματοποιηθεί εκτοπισμός κοινωνικών ομάδων

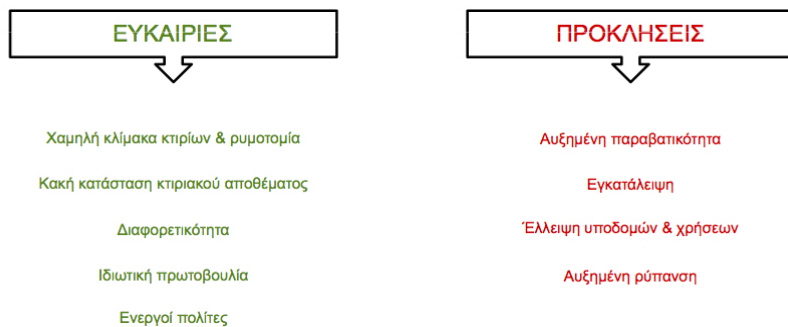
με την έννοια που αναφέρθηκε παραπάνω. Παρ' όλα αυτά, είναι βέβαιο ότι οι αλλαγές προς αυτήν την κατεύθυνση προδιαγράφουν τη συνολική μετάλλαξη της κοινωνικής σύνθεσης και των χρήσεων γης στη λαϊκή συνοικία του Μεταξουργείου.

Χάρτης 2: Συγκεντρωτικός χάρτης παρεμβάσεων από ιδιωτική πρωτοβουλία

Εμμεσες «παρεμβάσεις»

Σημαντική θέση στη δραστηριότητα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην περιοχή κατέχει η ίδρυση της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης «ΚΜ ΠΡΟΤΥΠΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ». Η δράση της ασκεί σημαντικές πιέσεις προς τη χωρική και κοινωνική μετάλλαξη της περιοχής. Ιδρύθηκε το 2008, από επτά κατοίκους και επαγγελματίες της περιοχής και είναι ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τη δράση και τη σύνδεσή της με τις υπόλοιπες δράσεις του ιδιωτικού κεφαλαίου.

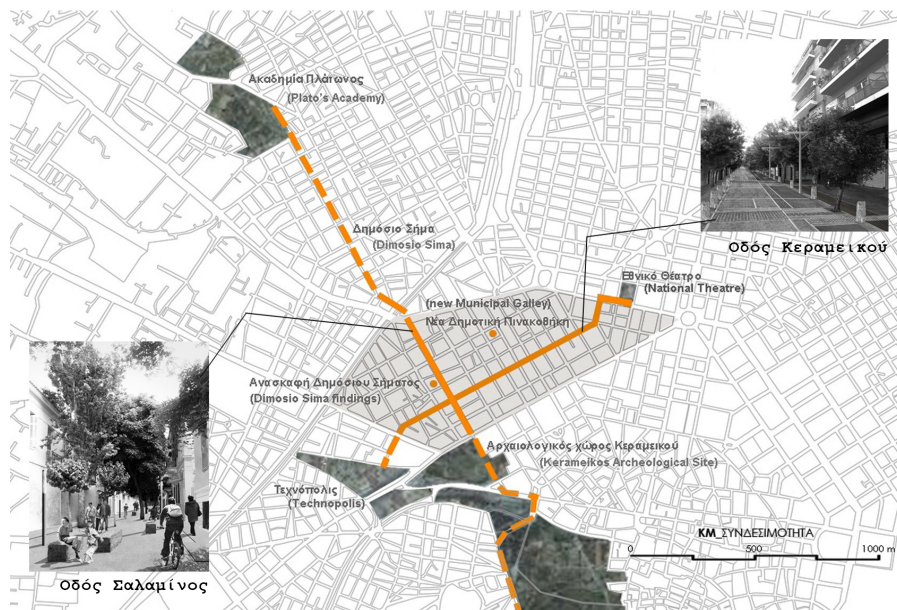
Ειδικότερα, όπως αναφέρεται στο δημοσιευμένο καταστατικό του οργανισμού αποτελεί μία αστική μη κερδοσκοπική εταιρία, στην οποία το μεγαλύτερο ποσοστό του αρχικού κεφαλαίου ανήκει στο διευθύνοντα σύμβουλο της εταιρίας Oliarios. Σύμφωνα με ανακοίνωση της οργάνωσης, το όραμα της οργάνωσης είναι «να διαμορφωθεί μία σύγχρονη, πρότυπη, οικολογική γειτονιά στο κέντρο της Αθήνας, που θα ενσωματώνει παραδοσιακά και σύγχρονα στοιχεία της αρχιτεκτονικής, του πολιτισμού και της κοινωνίας, σε ένα πλαίσιο σχεδιασμού και υλοποίησης που βασίζεται στην ποιότητα, την καινοτομία, την παραγωγικότητα, τη βιωσιμότητα, τη διαφορετικότητα, στη συνεργασία και τη γνώση»⁶⁵.

Εικόνα 16: Οι “προκλήσεις” που έχει να αντιμετωπίσει ο οργανισμός
πηγή: <http://www.kmprotypigeitonina.org/>

⁶⁵ Επίσημη ανακοίνωση οργανισμού, <http://www.kmprotypigeitonina.org/>

Παρατηρούμε ότι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται, αλλά και ο στόχος της οργάνωσης παραπέμπουν σε αντίστοιχες ανακοινώσεις της εταιρίας Oliaros. Έμπρακτο παράδειγμα της σύνδεσης αυτών των δύο αποτελεί η διοργάνωση αρχιτεκτονικού εργαστηρίου από την «ΚΜ ΠΡΟΤΥΠΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ» για τη σύνταξη πρότασης με στόχο «την ποιοτική αναβάθμιση των οδών Κεραμεικού και Σαλαμίνας σε άξονες πολιτισμού»⁶⁶. Η διοργάνωση αυτή πραγματοποιήθηκε με τη σύμπραξη του Δήμου Αθηναίων και σε συνεργασία με συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά γραφεία. Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι η τελική πρόταση εντάχθηκε στο πρόγραμμα «ΚΜ Properties Project», ενώ πολλά από τα αρχιτεκτονικά γραφεία που συμμετείχαν στο εργαστήριο, έλαβαν μέρος και στο επενδυτικό πρόγραμμα. Γενικότερα, διερευνώντας τη φύση αυτού του οργανισμού και παρατηρώντας τις παραπομπές της μίας στην ηλεκτρονική σελίδα της άλλης διαπιστώνεται συνεχώς η άρρηκτη σχέση μεταξύ τους για την προώθηση των επενδυτικών στόχων.

Εικόνα 17: Εικόνες από το αποτέλεσμα του αρχιτεκτονικού εργαστηρίου, πηγή: <http://www.kmprotypigeitonia.org/>

⁶⁶ Επίσημη ανακοίνωση οργανισμού, <http://www.kmprotypigeitonia.org/>

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη δράση του οργανισμού στην περιοχή, είναι να σταθούμε στη ρητορική που αναπτύσσει. Μας φέρνει στο νου αντίστοιχες ανακοινώσεις προγραμμάτων ανάπλασης μεγάλης κλίμακας, όπως αυτή του Rethink και η οποία αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα, λέξεις και έννοιες όπως *πρότυπη, δημιουργικότητα μέσω της τέχνης, διαφορετικότητα, κοινός σκοπός, κοινό καλό* επιστρατεύονται και σε αυτή την περίπτωση, για να δημιουργήσουν την εικόνα ενός οργανισμού που λειτουργεί συλλογικά, σε διαρκή επαφή με τους κατοίκους και τα προβλήματα της περιοχής. Ωστόσο, η πραγματικότητα απέχει παρασάγγας. Αρχικά, ο διαρκής διάλογος με τους κατοίκους στηρίζεται στην ετήσια συνδρομή, η οποία απαιτείται για να γίνει κάποιος μέλος. Αμέσως, λοιπόν, αποκλείεται ένα σημαντικό κομμάτι της κοινωνίας του Μεταξουργείου, οι οικονομικά ασθενέστεροι και οι κοινωνικά ευάλωτοι, οι οποίοι κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Επιπρόσθετα, γίνεται ξεκάθαρο ότι η *«πρότυπη γειτονιά» που οραματίζεται δε φαίνεται να χωράει τα δυσάρεστα τοπία των «άλλων»⁶⁷*, τα δυσάρεστα τοπία του κοινωνικού περιθωρίου. Αντίθετα, ακολουθεί κατά βήμα τα στάδια της εξευγενιστικής διαδικασίας και εκτοπίζει από τον κοινωνικό χάρτη ολόκληρες κοινωνικές ομάδες. Στα πλαίσια αυτής της οπτικής, έχει πραγματοποιήσει συνάντηση με τις αστυνομικές αρχές, ασκώντας πιέσεις για την εκκαθάριση της περιοχής από τις «προκλήσεις», όπως τις ονομάζει. Σε αυτές περιλαμβάνονται, η αυξημένη παραβατικότητα, τα ναρκωτικά, οι οίκοι ανοχής, τα εγκαταλελειμμένα κτίρια, καθώς και η αυξημένη ρύπανση, η έλλειψη φωτισμού και καθαριότητας.

Η κριτική που ασκείται στη δράση του συγκεκριμένου οργανισμού έγκειται στο γεγονός ότι προωθεί πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού και προσεγγίζει τα προβλήματα της περιοχής υποκινούμενη από οικονομικά συμφέροντα. Προσπαθεί να εξοβελίσει ανθρώπους και κοινωνικές ομάδες που δεν ταιριάζουν στο όραμα της «πρότυπης γειτονιάς», δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την εισροή του επενδυτικού κεφαλαίου.

⁶⁷ Σπουδαστική Εργασία, 2010/57, Πατατούκα Ε.

6.2. Κράτος: σύμπραξη ιδιωτικού και δημόσιου φορέα

«Η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων κάνει αναγκαία σε κάθε επίπεδο ανάπτυξης αυτού του τρόπου παραγωγής την οικονομική παρέμβαση ενός κοινωνικού παράγοντα, διαφορετικού από τους ιδιωτικούς καπιταλιστικούς παράγοντες μ' άλλα λόγια του κράτους.»

Ζαν Λοζκίν, «Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα»

Στο πλαίσιο της ανάδειξης της Πρωτεύουσας σε σύμβολο οικονομικής και πολιτιστικής δύναμης, το ιστορικό κέντρο μιας ακόμα ευρωπαϊκής πόλης, της Αθήνας, τοποθετείται στο κέντρο του ενδιαφέροντος των κρατικών αναπλάσεων, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Αρχή για τον αστικό μετασχηματισμό του αθηναϊκού κέντρου αποτέλεσε η σύνταξη του προγράμματος ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων σε ένα ενιαίο λειτουργικό σύνολο, από το υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ, πρόγραμμα στο οποίο εντάχθηκε και το Μεταξουργείο, το 1985. Στο πρόγραμμα αυτό, είναι η πρώτη φορά που γίνεται λόγος για την εγκατάσταση δραστηριοτήτων πολιτισμού και αναψυχής σε πρώην βιοτεχνικές και εργατικές συνοικίες, όπως στου Ψυρρή και στο Μεταξουργείο, αντίστοιχα. *Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1989-1996 εκπονούνται 21 μελέτες αναβάθμισης σε κεντρικές αστικές περιοχές, εκ των οποίων 2 από τις 3 αφορούν τις περιοχές Ψυρρή και Μεταξουργείο⁶⁸.* Αποκλειστικά για την περιοχή μελέτης, μέχρι σήμερα έχουν εκπονηθεί 2 μελέτες, ενώ συμπεριλαμβάνεται σε όλα τα σχέδια αναβάθμισης που αφορούν το κέντρο της Αθήνας.

Στη συνέχεια, θα γίνει μια προσπάθεια καταγραφής των κινήσεων από την πλευρά των δημόσιων και κρατικών μηχανισμών προς την κατεύθυνση της αισθητικής και λειτουργικής μετάλλαξης του Μεταξουργείου. Θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στους στόχους που θέτουν οι σχετικές μελέτες, το ρόλο που διαδραμάτισαν οι κρατικές παρεμβάσεις για τη σημερινή εικόνα της περιοχής, καθώς και το ρόλο του κράτους στην παρέμβαση και στην ενεργοποίηση της αγοράς ακινήτων.

⁶⁸ ΔΠΜΣ, 2008/15, Μουκούλης Π., σελ. 43

	Στόχοι	Μέτρα που προτείνονται για την επίτευξη των στόχων
Μελέτη αναβάθμισης Μεταξουργείου από την Εταιρεία Μελετών Περιβάλλοντος ΕΠΕ, 1993.	<ul style="list-style-type: none"> *Την αναβάθμιση της παραδοσιακή δομής της γειτονιάς του Μεταξουργείου και της ταυτόχρονη ενίσχυση της κατοικίας. *Ανάδειξη της ιστορικής/αρχαιολογικής σημασίας τμημάτων της περιοχής, σε συνδυασμό με ανάλογες παρεμβάσεις που προτείνονται σε γειτονικές περιοχές. *Ανάδειξη-προστασία του εναπομεινάντος κτιριακού πλούτου και του αρχικού πολεοδομικού ιστού. *Απομάκρυνση των οχλοοσών χρήσεων. *Αντιμετώπιση κυκλοφοριακού προβλήματος με κύριο στόχο τον περιορισμό της διερχόμενης κυκλοφορίας. *Γενική βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος με ιδιαίτερη προσοχή στην αισθητική αναβάθμιση. 	<p>Καθορίζονται τρεις Ειδικές Ζώνες Οργανωμένης Ανάπλασης:</p> <ul style="list-style-type: none"> *το τμήμα της περιοχής μελέτης που γειτνιάζει με την περιοχή του Κεραμικού και εφάπτεται της Ιεράς Οδού. Προτείνονται παρεμβάσεις που αποσκοπούν στη σύνδεση του Δημόσιου Σήματος με τον Αρχαίο Κεραμικό και την Ακαδημία Πλάτωνος. *Το τμήμα της περιοχής από το οποίο διέρχεται ο αρχαιολογικός χώρος του Δημοσίου Σήματος. Προτείνεται η πεζοδρόμηση των οδών Σαλαμίνος και Πλαταίων, καθώς και η διαμόρφωση ελεύθερων χώρων για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου. *Τα οικοδομικά τετράγωνα που περιλαμβάνουν το παλιό εργοστάσιο μεταξίου και τη σημερινή πλατεία Αυδή και αποτελούν τη «Ζώνη Δουρουύτη-Ιστορικού Μεταξουργείου». Προτείνεται η διαμόρφωση της πλατείας, η αποκατάσταση της ιστορικής οικίας Μπότσαρη που βρίσκεται επί της πλατείας και η στέγαση σε αυτή του Μικρού Δημαρχείου του διαμερίσματος, καθώς και η αποκατάσταση του παλιού εργοστασίου για τη στέγαση πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων.
Π. Δ. 1998/2003		<p>Το Π.Δ. 23/7-12/8/1998 περί «καθορισμού χρήσεων γης και ειδικών όρων δόμησης στην περιοχή του Μεταξουργείου» (ΦΕΚ 616 'Δ') όριζε: την απομάκρυνση οχλοοσών λειτουργιών από την περιοχή, με εξαίρεση εκείνες των οδών Θερμοπυλών, Αχιλλέως, Κωνσταντινουπόλεως και Κολοκυνθούς.</p>
Προτεινόμενες παρεμβάσεις για το Μεταξουργείο, ΕΛΧΑ Α.Ε., 2001	<ul style="list-style-type: none"> *Επανεξέταση του Μεταξουργείου στην αντιληπτική ενότητα του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, με αποκατάσταση των προσπελάσεων των πεζών και ανάδειξη αναφορών και μνημείων. *Λειτουργική ενσωμάτωση σε μια ενιαία δομή υπηρεσιών, μητροπολιτικού κέντρου, η οποία συνδυάζει ενότητες κατοικίας με ειδικά χαρακτηριστικά. *Πρόκληση του παράλληλου ενδιαφέροντος από συλλογικούς και δημόσιους φορείς που να μπορούν να αναλάβουν επικουρικό ρόλο στην αναμόρφωση του περιχομένου και του οικονομικού ρόλου της περιοχής, μετέχοντας με επενδυτικά προγράμματα στην ανάπτυξη της. *Επίσημηση της ανάγκης οργανικά συσχετισμένων δράσεων προγραμματισμού για τις δημόσιες υποδομές και για το ρόλο τους στην ανάπλαση του κέντρου. 	<p>Προτείνονται τα εξής μέτρα:</p> <ul style="list-style-type: none"> *Καθορισμός χρήσεων γης, *καθορισμός πέντε τομέων συντελεστών δόμησης με σημαντική μείωση των ισχυόντων, *καθορισμός υψών με μείωση των ισχυόντων, *πεζοδρομήσεις, *αποκαταστάσεις όψεων διατηρητέων και αξιόλογων κτιρίων, *άλλες σημειακές παρεμβάσεις.
Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας, 2011, σε συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση.	<p>Περιλαμβάνει όλο το ιστορικό κέντρο, μαζί με την περιοχή μελέτης. Οι στρατηγικοί στόχοι που θέτονται είναι:</p> <ul style="list-style-type: none"> *η εξασφάλιση συνθηκών ασφαλούς διαβίωσης, η ενδυνάμωση του κοινωνικού ιστού και η πρόληψη της βίας, *ο έλεγχος της υπερωγκέντρωσης των παράνομα διαμενόντων αλλοδαπών και η βελτίωση των όρων κοινωνικής ένταξης των νομίμων μεταναστών και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας, *η βελτίωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος, *η αναζωογόνηση της οικονομικής δραστηριότητας, *η επιστροφή των κατοίκων και η συγκράτηση επαγγελματιών, *η ενίσχυση της πολιτιστικής ταυτότητας της πόλης και της αξίας της ως τουριστικός προορισμός, *η βελτίωση παροχής κοινωνικών υπηρεσιών με σεβασμό στα δικαιώματα των οικονομικά ασθενέστερων, *η διασφάλιση των όρων που θα επιτρέψουν την ανάκτηση του δημόσιου χώρου από τους πολίτες και την κοινωνική συμμετοχή στις γειτονιές, *η ενθάρρυνση της δράσης και της δημιουργίας της κοινωνίας των πολιτών. 	<p>Προτείνονται:</p> <ul style="list-style-type: none"> Φορολογική απαλλαγή για το κόστος αποκατάστασης των κατοικιών. Θα εκπίπτει από τον οφειλόμενο φόρο εισοδήματος, επί μια δεκαετία, το 80% της συνολικής δαπάνης αποκατάστασης και εκσυγχρονισμού του ακινήτου με χρήση κατοικίας(για έργα κόστους μέχρι 500 ευρώ ανά τ.μ.). Αντίστοιχες ρυθμίσεις, αλλά με διαφορετικά ποσοστά κόστους ανά τ.μ., προβλέπονται για τα ισόγεια καταστήματα, τους κοινόχρηστους χώρους και τις όψεις των οικοδομών, καθώς και για ακίνητα που χρησιμοποιούνται ως γραφεία. Προϋποθέσεις: Το ακίνητο πρέπει να ιδιοκατοικηθεί ή να ιδιοχρησιμοποιηθεί από τον κύριο αυτού ή από μέλος της οικογένειάς του ή εάν εκμισθωθεί, να εκμισθωθεί σε πρόσωπα που το δηλούμενο εισοδήματός τους είναι 3πλάσιο του ενοικίου. Δεν ισχύει για τα ισόγεια καταστήματα και τα γραφεία. Ανάλογη ρύθμιση γίνεται και για τον εκσυγχρονισμό και την αποκατάσταση διατηρητέων κτιρίων: εκπίπτει κάθε χρόνο το 1/10 της συνολικής δαπάνης αποκατάστασης και μέχρι κόστος 2.000 ευρώ το τ.μ. Προβλέπεται η χορήγηση κινήτρων για τις αγοραπωλησίες ακινήτων που θα γίνουν στην περιοχή για χρονικό διάστημα 2 ετών. Συγκεκριμένα, ο φόρος μεταβίβασης από 10% που είναι σήμερα μειώνεται σε 3%.
Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας/Αιτικής 2021	<ul style="list-style-type: none"> *την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας, *την πρόωθηση της καινοτομίας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας *την πρόωθηση πολιτικών για την άμβλυση των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, για το κέντρο της Αθήνας προβλέπεται τα εξής: *Για την ανασυγκρότηση του κέντρου, προωθείται η ανάδειξη του πολυδιάστατου χαρακτήρα του, με έμφαση στην ανασύσταξη των χρήσεων, καθώς και στη διαχείριση της προστασίας του κτιριακού αποθέματος και της ποιότητας του δημόσιου χώρου. *Για την ανάδειξη του οικοδομικού, περιβαλλοντικού και πολιτισμικού «οικοσυστήματος» του κέντρου ως ενιαίου συνόλου, προωθείται η ποιοτική αναβάθμιση του δημόσιου χώρου, η λειτουργική ανασύσταση των αρχαιολογικών χώρων με τη σύγχρονη πόλη, η προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κτιρίων και συνόλων της νεότερης και σύγχρονης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η ενίσχυση του αστικού πρασίνου και ο περιβαλλοντικός/βιοκλιματικός σχεδιασμός. 	

	Αποσπάσματα	Σημειώσεις- Σχόλια
Μελέτη αναβάθμισης Μεταξουργείου από την Εταιρεία Μελετών Περιβάλλοντος ΕΠΕ, 1993.	<ul style="list-style-type: none"> « Με την πάροδο του χρόνου και με την επιδιωκόμενη εισροή κατοίκων υψηλότερου οικονομικού επιπέδου, αναμένεται να αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των Ι.Χ. που ανήκουν στην περιοχή» . σελ.86 « Ο μελλοντικός αυτός πληθυσμός αναμένεται να είναι σταθερότερος και ομοιογενέστερος από τον σημερινό, δεδομένου ότι η αναβάθμιση είναι φυσικό να οδηγήσει σταδιακά στην απομάκρυνση σημαντικού αριθμού μεταναστών, κυρίως των εξωτερικών που η εγκατάστασή τους είναι προσωρινή, αλλά και στην αφομοίωση εκείνων που θα απομείνουν ως μόνιμοι κάτοικοι. Θα πρέπει πάντως να ληφθεί υπόψη, λόγω της κεντρικότητάς της, η περιοχή θα προσελκύσει μεγαλύτερο του συνήθους ποσοστό ολιγομελών νοικοκυριών» . σελ. 90 	
Π. Δ. 1998, 2003		Εγκαταστάθηκαν νέες σχολικές χρήσεις(κέντρα διασκέδασης) και συγκεκριμένα στα οικοπέδα που έχουν πρόσωπο στην Ιερά Οδό, και τα οποία έχουν οριστεί σύμφωνα με την τελευταία τροποποίηση του Π.Δ. (ΦΕΚ 883Δ'/14-8-2003) ως τμήματα αμιγούς κατοικίας.
Προτεινόμενες παρεμβάσεις για το Μεταξουργείο, ΕΛΚΑ Α.Ε., 2001	«Στόχος είναι η ανανέωση και επανάχρηση της περιοχής, μέσω του μηχανισμού της αγοράς, ώστε αυτός να ανταποκριθεί στο στόχο ανάδειξης της ιστορίας και της κεντρικότητας. ... σε μία ανταγωνιστικότητα που απαιτεί προβολή και κινητοποίηση από τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. ... μια αναδέρμανση της αγοράς με νέες χρήσεις που εγγυώνται την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. ... Η εμμονή στην επανάχρησή του, ως τόπου κατοικίας, δεν πρέπει να αποτελέσει μονοκαλλιέργεια. Νέες υπηρεσίες-πόλοι έλξης νέας ζήτησης θα χρειαστεί να εγκατασταθούν προσθλέποντας σε μια κατ' αρχήν υπερτοπική πελατεία. ... Διαφαίνεται η αναγκαιότητα κάποιου προωθητή στη διαχείριση της επανάχρησης, μέσω της προβολής και ίσως της προώθησης του marketing της περιοχής για νέες επενδύσεις».	
Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας, 2011, σε συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση.	«Στις περιοχές, που αποτελούν Ζώνες Ειδικής Ανάπτυξης, πρέπει να στηριχθεί και να συγκρατηθεί ο υγιής πληθυσμός που έχει απομείνει και να προσελκυστεί νέος».	Το ΥΠΕΚΑ σε συνεργασία με το ΥΠΠΟΤ προτείνει για την περιοχή τη σήμανση της διαδρομής του «Δημόσιου Σήματος». Εντός του Σχεδίου επισημαίνεται η πρωτοβουλία «Το Δημόσιο Σήμα Μιάς Ενότητας!», που αφορά την προσωρινή διαμόρφωση από κατοίκους και άλλες εθελοντικές οργανώσεις σε προς απαλλοτρίωση οικόπεδο στην περιοχή του Δημόσιου Σήματος, τονίζοντας ότι η χρηματοδότηση της δράσης έγινε αποκλειστικά από ιδιώτες χορηγούς και εθελοντική εργασία.
Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας/Αττικής 2021	Απόσπασμα της μελέτης για τις δυτικές περιοχές του κέντρου αναφέρει την ανάλυση σε αυτές «μικρών τόπων αξιολόγησης και πρωτοποριακής δημιουργίας νέων καλλιτεχνών, που επωφελούνται από το άδειο απόθεμα και τον ιδιότυπο, αλλά πλούσιο αστικό ιστό που κληροδότησε η απομάκρυνση και συρρίκνωση της μικρομεσαίας μεταπολεμικής δραστηριότητας».	Η περιοχή εντάσσεται στα κέντρα/περιοχές Εξισορρόπησης και Συνοχής, όπως και άλλες υποβαθμισμένες περιοχές του κέντρου της Αθήνας. Σύμφωνα με το Σχέδιο, οι περιοχές «είναι τα αστικά κέντρα και οι περιοχές που επιδιώκεται να αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη για τη διάχυση στην περιοχή εμβέλειάς τους, των ωφελειών από τη νέα διάθρωση και από την κατανομή των πόρων και κινήτρων».

Πίνακας 1: Συγκεντρωτικός πίνακας κρατικών μελετών-προτάσεων-παρεμβάσεων από το 1993 μέχρι σήμερα.

Μελετώντας λίγο πιο προσεκτικά το σύνολο των μελετών που έχουν υποβληθεί μέχρι τώρα από δημόσιους φορείς για την ανάπλαση της περιοχής του Μεταξουργείου μπορούμε να προβούμε σε ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τους στόχους που τέθηκαν ανά διαστήματα, το βαθμό παρέμβασης των κρατικών μηχανισμών για την υλοποίησή τους, όπως και για τις δράσεις που εν τέλει πραγματοποιήθηκαν.

Σε πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, παρατηρούμε ότι οι μελέτες συγκλίνουν σε κάποιους κοινούς στόχους και οπτικές. Σε όλες τις μελέτες, το Μεταξουργείο θεωρείται δυναμικό κομμάτι του ιστορικού κέντρου. Ως κεντρικός στόχος τίθεται, από τη μία, η διατήρηση και η ενίσχυση της κατοικίας, και από την άλλη, η επανακατοίκηση της περιοχής από ανώτερα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα. Χαρακτηριστικά, στη μελέτη του 1993 αναφέρεται ότι, επιδιώκεται η *«εισροή κατοίκων υψηλότερου οικονομικού επιπέδου»*, ενώ στη μελέτη του 2011, αναφέρεται ότι *πρέπει «να στηριχθεί και να συγκρατηθεί ο υγιής πληθυσμός που έχει απομείνει»*. Ο τελευταίος χαρακτηρισμός αποκαλύπτει με τον πιο κυνικό τρόπο, το πώς οι κρατικοί μηχανισμοί αντιμετωπίζουν την παρουσία ευαίσθητων κοινωνικά ομάδων στην περιοχή. Ουσιαστικά, αποτελούν «εμπόδιο» για την αναβάθμιση της περιοχής. Επιπλέον, οι προϋποθέσεις των φοροαπαλλαγών για την αποκατάσταση κτιρίων, στη μελέτη του 2011, καθιστούν σαφή τα οικονομικά στρώματα στα οποία απευθύνονται. Ήδη, λοιπόν, στις περισσότερες μελέτες αναφέρεται ρητά η πρόθεση διαφοροποίησης της κοινωνικής σύνθεσης του πληθυσμού προς όφελος υψηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων.

Στα πλαίσια αυτής της επανακατοίκησης απαιτείται η ανάδειξη της γειτονιάς σε περιοχή με έντονες πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, η οποία διαθέτει ταυτόχρονα την απαραίτητη ιστορική παρακαταθήκη. Ως ένας από τους βασικούς στόχους τίθεται *«η αναβάθμιση της παραδοσιακής δομής της γειτονιάς και η ανάδειξη της ιστορικής/αρχαιολογικής σημασίας τμημάτων της περιοχής»*(μελέτη 1993), χωρίς καμία μνεία για τον υπάρχοντα πληθυσμό, που εμφανίζεται μάλλον ως εμπόδιο για αυτή την ανάδειξη. Η περιοχή εντάσσεται *«στο πολιτισμικό οικοσύστημα του κέντρου»*(ΡΣΑ 2021), με την ανάδειξη του Δημόσιου Σήματος και τη σύνδεσή του με τους αρχαιολογικούς χώρους του Κεραμεικού και της Ακαδημίας Πλάτωνος. Επιπλέον, μέσα από μια σειρά κινήσεων, όπως η αποκατάσταση κτιρίων και όψεων και γενικότερα η *«προστασία του εναπομείναντος κτιριακού πλούτου»*(μελέτη

1993) γίνεται προσπάθεια για τη διατήρηση και την ενεργοποίηση της συλλογικής μνήμης. Προσπάθεια, ωστόσο, η οποία, όπως παρατηρούμε, πραγματοποιείται με συγκεκριμένους όρους και στα πλαίσια της ανάδειξης της περιοχής σε «τόπο αξιολόγησης και πρωτοποριακής δημιουργίας νέων καλλιτεχνών» (ΡΣΑ 2021).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης, μπορούμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με την ευθύνη των κρατικών παρεμβάσεων στη δημιουργία της σημερινής εικόνας της περιοχής. Σύμφωνα με την μελέτη αναβάθμισης του 1993, η ύπαρξη οχλουσών χρήσεων, δηλαδή βιοτεχνιών και επαγγελματικών εργαστηρίων στην περιοχή δεν συνάδει με τη «νέα γειτονιά» που οραματίζονται. Η απομάκρυνσή τους αποτελεί κεντρικό ζήτημα και εν τέλει υλοποιείται με το Π.Δ. του 1998. Ως αποτέλεσμα «300 βιοτεχνίες απομακρύνθηκαν και 2.000 περίπου άτομα εκδιώχθηκαν από τα επαγγελματικά τους εργαστήρια έως το 2002, χωρίς να έχει προβλεφθεί η μετεγκατάστασή τους σε άλλη περιοχή»⁶⁹. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την εκδίωξη σημαντικού αριθμού κατοίκων, καθώς και για την εγκατάλειψη, εξίσου σημαντικού αριθμού κτιρίων, στοιχείο της κρατικής παρέμβασης προς την κατεύθυνση της υποβάθμισης. Ειρωνεία αποτελεί το γεγονός ότι το 2003 εγκαθίστανται στην περιοχή οι πραγματικά «οχλούσες» χρήσεις, αυτές της βιομηχανίας του θεάματος με τα μεγάλα κέντρα διασκέδασης, σε οικοπέδα που είχαν χαρακτηριστεί ως περιοχές αμιγούς κατοικίας.

Σημαντικό είναι, επίσης, να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τη μελέτη του 2001, «η εμμονή στην επανάχρηση της περιοχής, ως τόπου κατοικίας, δεν πρέπει να αποτελέσει μονοκαλλιέργεια. Νέες υπηρεσίες-πόλοι έλξης νέας ζήτησης θα χρειαστεί να εγκατασταθούν προσβλέποντας σε μια κατ' αρχήν υπερτοπική πελατεία». Το απόσπασμα, αυτό, υποδηλώνει τη μετάλλαξη της περιοχής σε θεματικό πάρκο διασκέδασης και ελεύθερου χρόνου και αποτελεί «προάγγελο» για την εισβολή της βιομηχανίας της διασκέδασης. Τάση, η οποία, ωστόσο, συγκρατήθηκε τα τελευταία χρόνια, λόγω της εμφάνισης της οικονομικής κρίσης, αλλά και λόγω της ισχυρής παρουσίας της κατοικίας. Είναι προφανές ότι ήδη από το 1993, οι κρατικοί φορείς καθιστούν σαφές ότι η αξιοποίηση του ιστορικού και γεωγραφικού δυναμικού της περιοχής βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μια γενικότερη αναθέρμανση της αγοράς και σε μια υιοθέτηση πρακτικών «place marketing».

⁶⁹ ΔΠΜΣ, 2012, Καούνη Δ., σελ. 99

Εν συνεχεία, σε ένα τρίτο και τελευταίο επίπεδο ανάγνωσης, αξίζει να παρατηρήσουμε τη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού στην υλοποίηση των αναπλάσεων. Παρατηρούμε ότι με την πάροδο του χρόνου, αυξάνεται ο ρόλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ενώ οι κρατικές παρεμβάσεις περιορίζονται στη δημιουργία επιχειρηματικών κινήτρων μέσα σε ένα ευνοϊκό οικονομικό, φορολογικό και κοινωνικό περιβάλλον. Όσον αφορά το «κατάλληλο» κοινωνικό περιβάλλον, εννοείται η απομάκρυνση των φαινομένων «κοινωνικής παθογένειας» με τις λεγόμενες επιχειρήσεις «σκούπα». Το 2010 πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη επιχείρηση για την απομάκρυνση τοξικοεξαρτημένων και μεταναστών, ύστερα από συνάντηση κατοίκων και μελλοντικών επενδυτών με τους αρμόδιους κρατικούς φορείς⁷⁰. Παράλληλα, όσον αφορά τις οικονομικές ελαφρύνσεις χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα μέτρα του 2011, όπου προτείνονται ιδιαίτερα μεγάλες φοροαπαλλαγές για την αποκατάσταση κτιρίων, καθώς και σημαντικά χαμηλότερος φόρος μεταβίβασης ακινήτου. Οι οικονομικές ελαφρύνσεις αφορούν την ιδιόχρηση ή την εκμίσθωση σε πρόσωπα με δηλούμενο εισόδημα 3πλάσιο του ενοικίου. Όλα αυτά τα μέτρα, με τον ένα ή τον άλλον τρόπο καθιστούν σαφές ότι αποβλέπουν στην ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και στην προσέλκυση νέων στρωμάτων με υψηλά οικονομικά χαρακτηριστικά.

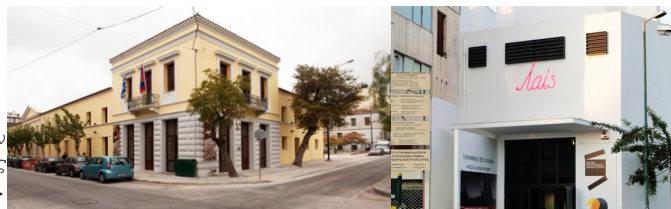
Ήδη από το 1993, διατυπώνεται με απόλυτα σαφή τρόπο ότι η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής εξαρτώνται από την αναθέρμανση της αγοράς, ενώ τα μέτρα στοχεύουν στη *«δημιουργία περιβάλλοντος ανταγωνιστικότητας που απαιτεί προβολή και κινητοποίηση από τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς»*(μελέτη 1993). Μερικά χρόνια αργότερα το 2009, η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου του Δημόσιου Σήματος πραγματοποιήθηκε εξ' ολοκλήρου με ιδιωτική χρηματοδότηση από ιδιωτικούς φορείς και εθελοντική εργασία. Στοιχείο που επισημαίνεται και στην κρατική μελέτη του 2011. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι στις δύο τελευταίες μελέτες δίνονται περισσότερο κατευθύνσεις προς μια συγκεκριμένου τύπου ανάπτυξη της περιοχής, χωρίς να επισημαίνεται η ακριβής διαδικασία υλοποίησής της, εκχωρώντας δικαιώματα παρέμβασης σε ιδιωτικούς φορείς και επενδυτές.

Παρ' όλα αυτά, η κρατική παρέμβαση για την ανάπτυξη της περιοχής δεν περιορίζεται στην εκπόνηση μελετών και στην θέσπιση μέτρων. Ήδη έχουν

⁷⁰ Πηγή: https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1211735

πραγματοποιηθεί μια σειρά σημειακών παρεμβάσεων, οι οποίες τίθενται στα πλαίσια των στόχων που αναλύθηκαν σε προηγούμενες παραγράφους. Πιο συγκεκριμένα, σημειώνουμε τη μεταφορά της Ταινιοθήκης της Ελλάδος στα σύνορα με το Γκάζι (Ιερά Οδός και Μ. Αλεξάνδρου), την ανακαίνιση του παλιού εργοστασίου μεταξιού και τη μετατροπή του σε Δημοτική Πινακοθήκη (μελέτη 1993) και τις αναπλάσεις των πλατειών Αυδή και Δουρούτη. Αποσπασματικές παρεμβάσεις που δεν εντάσσονται στα πλαίσια ευρύτερων προγραμμάτων για την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και για την επίλυση φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, παρά στοχεύουν στην ένταση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην περιοχή και στην ανάδειξή της σε τόπο καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ταυτόχρονα, ενθαρρύνουν και συμπλέουν με τους στόχους και τις δράσεις του ιδιωτικού κεφαλαίου. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση εν δυνάμει επενδυτή, «Το κέντρο βρίσκεται σε εγκατάλειψη και πρέπει να επανασχεδιαστεί. Για να κάνει κάποιος ιδιώτης κάτι σε μια πόλη πρέπει να το θέλει και η πολιτεία. Πρέπει να επενδυθούν χρήματα για το κέντρο της Αθήνας τόσο από ιδιώτες όσο και από το κράτος και την Ε.Ε.»⁷¹, ενώ, όπως εξηγεί, έχει κάνει την πρότασή του προς την κεντρική διοίκηση και ζητεί να ρυθμιστούν θέματα όπως η στάθμευση, ο φωτισμός, οι αναπλάσεις των δρόμων, να δουν τι θα κάνουν με την πορνεία, να γίνει ένας βρεφονηπιακός σταθμός, σχολεία και άλλα.

Εικόνα 18: Δημοτική Πινακοθήκη στην Πλατεία Δουρούτη και η Ταινιοθήκη της Ελλάδος στην Ιερά Οδό.

Εικόνα 19: Πλατεία Αυδή και Πλατεία Δουρούτη αντίστοιχα.

⁷¹ Τράτσα Μ., «Φαντάσματα» στο κέντρο της Αθήνας», Το Βήμα, 15-01-2012

Παρ' όλα αυτά, το πιο σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της μετάλλαξης του Μεταξουργείου με τη βοήθεια της κρατικής παρέμβασης πραγματοποιήθηκε πριν από λίγους μήνες. Κρατικοί και δημοτικοί φορείς ανακοίνωσαν τη συμμετοχή τους στη χρηματοδότηση του επενδυτικού προγράμματος της εταιρίας «Oliaros», που αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ανακοίνωση του Υπουργείου Ανάπτυξης, στις 16-04-2013⁷², πραγματοποιήθηκε συνάντηση όλων των αρμόδιων φορέων από τον ιδιωτικό και το δημόσιο φορέα. Στη συνάντηση αποφασίστηκε η ένταξη του «KM Properties» στο πρόγραμμα ταχείας αδειοδότησης (Fast Track) καθώς και η πρόταση ένταξής του στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα δανειοδότησης Jessica. Για να κατανοήσουμε τη σημασία της συγκεκριμένης απόφασης κρίνεται χρήσιμο να μελετήσουμε τον τρόπο λειτουργίας του προγράμματος Fast Track και Jessica.

Fast Track

Αποτελεί ένα καινούργιο για τα *ελληνικά δεδομένα περιβάλλον ασφάλειας επενδύσεων*⁷³, το οποίο επιταχύνει τις διαδικασίες αδειοδότησης μιας επένδυσης. Δημιουργεί ένα νέο θεσμικό και νομικό πλαίσιο, ευνοϊκό για επενδύσεις με κόστος άνω των 200.000.000€ έως άνω των 3.000.000€ (το ποσό ποικίλλει ανάλογα με την κατηγορία στην οποία εμπίπτει η επένδυση). Στόχος είναι να επισπευτούν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και να παρακαμφθεί η πολυπλοκότητα του νομικού πλαισίου. Όπως αναφέρεται, λειτουργεί ως *«εργαλείο επιτάχυνσης και διανοποίησης των διαδικασιών υλοποίησης στρατηγικών επενδύσεων, είτε αυτές προέρχονται αμιγώς από τον ιδιωτικό τομέα (μία ιδιωτική επένδυση σε ιδιωτικό χώρο/ακίνητο), είτε αυτές προέρχονται από την συνεργασία δημοσίου/ιδιωτικού τομέα»*⁷⁴. Ωστόσο, έχουν ασκηθεί ιδιαίτερα έντονες κριτικές για τις διευκολύνσεις που παρέχονται από τους κρατικούς φορείς στα πλαίσια αυτού του προγράμματος, καθώς, ανάλογα με το μέγεθος της επένδυσης αλλάζει και το νομικό-θεσμικό πλαίσιο στο οποίο καλείται να ενταχθεί. Συγκεκριμένα, διαβάζουμε, *«Για την πραγματοποίηση Στρατηγικών Επενδύσεων σε χώρους εντός εγκεκριμένων σχεδίων πόλεων επιτρέπονται συγκεκριμένες και ειδικές παρεκκλίσεις από τους ισχύοντες όρους και περιορισμούς δόμησης της περιοχής, καθώς και από τις διατάξεις του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού. ... Οι παρεκκλίσεις αυτές μπορεί να αφορούν: α) τις αποστάσεις των κτιρίων από τα όρια του οικοπέδου, καθώς και τις αποστάσεις*

⁷² Επίσημη ανακοίνωση υπουργείου, <http://www.mindev.gov.gr/?p=10566>

^{73,74} Πηγή: http://www.startupgreece.gov.gr/sites/default/files/FAQs_0.pdf

μεταξύ των κτιρίων και άλλων εγκαταστάσεων, β) το συντελεστή δόμησης, γ) το συντελεστή κατ' όγκο εκμετάλλευσης, δ) την κάλυψη και ε) το ύψος, με εξαίρεση το ύψος των πυλώνων φωτισμού, το οποίο θα καθορίζεται από την αντίστοιχη μελέτη φωτοτεχνικής κάλυψης»⁷⁵. Αντιλαμβανόμαστε, ότι για τις επενδύσεις που εντάσσονται στο συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι όροι δόμησης, αλλά διαμορφώνονται από τις ανάγκες της επένδυσης και τη συγκατάθεση των αρμόδιων υπουργείων. Στον ίδιο βαθμό μπορούν να διαμορφωθούν και οι περιβαλλοντικοί κανονισμοί των περιοχών ενδιαφέροντος.

Σημασία έχει, επίσης, να καταγράψουμε τη διαδικασία έγκρισης ενός επενδυτικού προγράμματος στο πρόγραμμα «Fast Track» για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο καταργούνται πλήρως οι έννοιες της πολεοδομίας και της χωροταξίας. Για την έγκριση ενός επιχειρησιακού προγράμματος, αρχικά, ο επενδυτής καταθέτει ένα αναλυτικό επιχειρησιακό σχέδιο στο οποίο τεκμηριώνει την τεχνική και χρηματοοικονομική αξιοπιστία της επένδυσής του, στην εταιρία «Επενδύστε στην Ελλάδα Α.Ε.» (Invest in Greece), η οποία με τη σειρά της μέσα σε 15 ημέρες αξιολογεί το σχέδιο και εισηγείται στην Διυπουργική Επιτροπή Στρατηγικών Επενδύσεων (Δ.Ε.Σ.Ε)⁷⁶. Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρίας «Επενδύστε στην Ελλάδα Α.Ε.» διορίζονται μετά από υπόδειξη της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών, της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ελληνικού Εμπορίου, της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος, του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών και του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων⁷⁷. Ουσιαστικά το πρόγραμμα «Fast Track» αποτελεί σύμπραξη κρατικών, ιδιωτικών φορέων και χρηματοπιστωτικών οργανισμών, ενώ παρατηρούμε το μέγεθος εμπλοκής του κάθε φορέα στη διαδικασία. Τέλος, για την έγκριση μιας επένδυσης στο πρόγραμμα «Fast Track», θα πρέπει οι επενδύσεις να μπορούν να επιφέρουν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα στην εθνική οικονομία αλλά και να καθιστούν τη χώρα οικονομικά ανταγωνιστική σε διεθνές επίπεδο. Σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να πληρούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις και στο παράδειγμα μας, το επενδυτικό πρόγραμμα «KM Properties» εντάσσεται στην κατηγορία, όπου το συνολικό κόστος της επένδυσης θα πρέπει να είναι πάνω από 3.000.000 ευρώ, καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο του ταμείου χαρτοφυλακίου JESSICA.

⁷⁵ Πηγή: <http://akea2011.wordpress.com/tag/fast-track/>

⁷⁶ Η Δ.Ε.Σ.Ε. αποτελεί το αρμόδιο κυβερνητικό όργανο που εποπτεύει τη διαδικασία ταχείας αδειοδότησης Στρατηγικών Επενδύσεων και αποφασίζει για την ένταξη ή μη επενδυτικών σχεδίων σε αυτή. Επίσης, με αποφάσεις της διασφαλίζει την ομαλή λειτουργία της διαδικασίας Στρατηγικών Επενδύσεων.

⁷⁷ Πηγή: <http://akea2011.wordpress.com/tag/fast-track/>

Στα πλαίσια της παρούσας διάλεξης, δεν είναι δυνατόν να αναλύσουμε την κάθε πτυχή του συγκεκριμένου προγράμματος. Η αναφορά μας εστιάζεται στο γεγονός ότι μέσω του «Fast Track», συγκεκριμένες επενδύσεις υψηλού κόστους που πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια, τυγχάνουν διαφορετικής και ευνοϊκότερης μεταχείρισης από τους κρατικούς φορείς.

Jessica

Πυρήνα της λειτουργίας του αποτελεί η δημιουργία ενός κοινού ταμείου (Ταμεία Αστικής Ανάπτυξης, ΤΑΑ) που έχει ως σκοπό τη διαχείριση κεφαλαίων από ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις, ιδιωτικές επενδύσεις και κρατικές χρηματοδοτήσεις για την υλοποίηση ολοκληρωμένων σχεδίων βιώσιμης αστικής ανάπτυξης. Στην περίπτωση μας, το ρόλο του ΤΑΑ έχει αναλάβει η Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, η οποία σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές οδηγίες οφείλει να υπογράψει συμφωνία χρηματοδότησης με τους υπόλοιπους εταίρους για τη διευκρίνιση των όρων της επένδυσης. Πρόκειται ουσιαστικά για τη σύμπραξη ιδιωτικών, κρατικών και χρηματοπιστωτικών οργανισμών με στόχο την πραγματοποίηση του «KM Properties». Η σύμπραξη αυτή αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο για την υλοποίησή του, αφού ουσιαστικά εξασφαλίζει τους απαραίτητους χρηματικούς πόρους, ενώ δεν διευκρινίζεται το ποσοστό κεφαλαίου με το οποίο οφείλει να συμμετέχει ο κάθε εταίρος. Χαρακτηριστικά ο διευθύνων σύμβουλος της εταιρίας «Oliaros» δηλώνει «αν πάρω τη χρηματοδότηση από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Jessica –και είμαι πολύ κοντά–, η εφαρμογή θα ξεκινήσει τον Σεπτέμβριο. Και θα πρέπει μέχρι το τέλος του 2015 να έχω ολοκληρώσει»⁷⁸.

Από την πλευρά του, ο Δήμος Αθηναίων έχει αναλάβει μια σειρά από δράσεις, όπως τη δημιουργία παιδικού σταθμού, ενός πράσινου ποδηλατοδρόμου, την ανάπλαση της πλατείας Αυδή, το φωτισμό ολόκληρης της περιοχής με νέας τεχνολογίας λαμπτήρες, καθώς και τη διευθέτηση του «ανοιχτού θέματος των παράνομων οίκων ανοχής»⁷⁹ σε συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές. Αντιλαμβανόμαστε ότι ο ρόλος του κρατικού και δημόσιου μηχανισμού έχει περιοριστεί στο να προλειάνει το έδαφος για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Αναλαμβάνοντας δευτερεύουσες πρωτοβουλίες (το φωτισμό

⁷⁸ Μίχος Θ., "Ο Ιάσων Τσάκωνας αλλάζει για πάντα τον Κεραμεικό", 23-05-2013

⁷⁹ Επίσημη ανακοίνωση υπουργείου, <http://www.mindev.gov.gr/?p=10566>

ολόκληρης της περιοχής με νέας τεχνολογίας λαμπτήρες!⁸⁰), εκχωρούν την ευθύνη του σχεδιασμού στα ιδιωτικά συμφέροντα. Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί το πιο κραυγαλέο παράδειγμα για τον παραπάνω ισχυρισμό, αφού ουσιαστικά ένα ιδιωτικό επενδυτικό πρόγραμμα αστικής ανάπτυξης θα συγχρηματοδοτηθεί σε μεγάλο βαθμό από κρατικούς και ευρωπαϊκούς φορείς.

Ολοκληρώνοντας τις παρατηρήσεις μας, αντιλαμβανόμαστε ότι το κράτος, ως ρυθμιστής των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, κατέχει ρόλο-κλειδί στη διαδικασία μετάλλαξης της περιοχής. Ως κοινωνικός ρυθμιστής, τα μέτρα που λαμβάνει για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων (ναρκωτικά, πορνεία, μετανάστες) χωροθετούν και διαμορφώνουν τις περιοχές «γκέτο». Οι ρυθμίσεις και τα μέτρα που θεσμοθετεί δημιουργούν το πλαίσιο και θέτουν τους όρους και τα όρια των αναπλάσεων, ενώ είναι ο μόνος παράγοντας που μπορεί να συγκρατήσει την ολοκλήρωση του φαινομένου του εξευγενισμού και την οριστική εκδίωξη των παλαιών κατοίκων. Ωστόσο, τα πιο πρόσφατα γεγονότα θέτουν τα πλαίσια ομαλούς εξέλιξης του εξευγενισμού της περιοχής, συμπλέοντας εξ' ολοκλήρου με τα ιδιωτικά συμφέροντα και χωρίς καμία μνεία για την επίλυση των ουσιαστικών προβλημάτων του υπάρχοντος πληθυσμού. Η ολοένα μεγαλύτερη εκχώρηση εξουσίας στις δυνάμεις της αγοράς γέρνει την πλάστιγγα προς ένα βίαιο αστικό μετασχηματισμό με όρους οικονομικού κέρδους και όχι κοινωνικού οφέλους.

⁸⁰ Επίσημη ανακοίνωση υπουργείου, <http://www.mindev.gov.gr/?p=10566>

7. Ανθρώπινο μωσαϊκό

«Η πόλη έχει μια ιστορία· είναι έργο μιας ιστορίας, δηλαδή ανθρώπων και ομάδων αυστηρά προσδιορισμένων, που πραγματοποιούν αυτό το έργο μέσα σε ιστορικές συνθήκες.»

Lefebvre H., Το δικαίωμα στην πόλη, σελ. 72

Στα προηγούμενα κεφάλαια, έγινε μια προσπάθεια καταγραφής των εξωγενών παραγόντων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ασκούν πιέσεις προς την κατεύθυνση της χωρικής και κοινωνικής μετάλλαξης του Μεταξουργείου. Σε αυτό το κεφάλαιο, θα σκιαγραφήσουμε την κοινωνική δυναμική της περιοχής. Θα αναφερθούμε στις ομάδες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή και των οποίων η ζωή θα επηρεαστεί άμεσα από τις επικείμενες αναπλάσεις. Σήμερα, η περιοχή του Μεταξουργείου είναι μια γειτονιά στο κέντρο της Αθήνας, η οποία συγκεντρώνει ένα ιδιαίτερα ανομοιογενές μείγμα ανθρώπων. Μία γειτονιά πολυπολιτισμική, στην οποία τα διάφορα ετερόκλητα υποκείμενα φαίνονται να βρίσκουν τρόπους συνύπαρξης, παρά τα προβλήματα και την απαξίωση της περιοχής.

Είναι άνθρωποι που ζουν ή εργάζονται στο Μεταξουργείο και είναι αυτοί που δίνουν στην περιοχή το σημερινό της χαρακτήρα. Είναι οι άνθρωποι που επηρεάζουν και διαμορφώνουν την εικόνα της πόλης, ενώ, την ίδια στιγμή η μορφολογία της πόλης επηρεάζει και διαμορφώνει τις ζωές τους. Ο κοινωνιολόγος M. Halbwachs αναφέρει, *«Και οι δύο (η πόλη και η κοινωνία) φέρουν η μια το αποτύπωμα της άλλης. ... Κάθε όψη της πόλης έχει ιδιαίτερη σημασία για τα άτομα που τη βιώνουν και αυτή η σημασία αντιστοιχεί σε διαφορετικές όψεις της δομής της κοινωνίας»⁸¹*. Μέσω της αναφοράς σε αυτές τις διαφορετικές όψεις, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τον πολύμορφο χαρακτήρα της περιοχής, τους λόγους που την καθιστούν ελκυστική στο κατασκευαστικό κεφάλαιο, αλλά και να διερωτηθούμε για το ρόλο που μπορεί να έχει η κάθε ομάδα και το κάθε υποκείμενό της ξεχωριστά στην εξέλιξη της περιοχής.

⁸¹ Halbwachs M., 1980, σελ. 2

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τη θέση που έχει η κάθε ομάδα απέναντι στο ζήτημα των αναπλάσεων, αλλά και να αναρωτηθούμε κατά πόσο η θέση τους και η παρουσία τους στο χώρο μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξη της περιοχής. Βεβαίως, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η θέση αυτή ποικίλλει ανάλογα με την ταξική τους καταγωγή, με το αν μένουν μόνιμα ή εργάζονται στην περιοχή, καθώς και με το χρονικό διάστημα που ζουν ή εργάζονται σε αυτή (νέοι ή παλαιοί κάτοικοι). Σημαντικό υλικό για τη διάρθρωση αυτού του κεφαλαίου αντλήθηκε από τη διαδικασία των επιτόπιων συνεντεύξεων.

«Παλαιοί» κάτοικοι

Οι γηγενείς κάτοικοι αποτελούν ένα από τα συντηρητικότερα κομμάτια της κοινωνίας του Μεταξουργείου. Κατοικούν μόνιμα ή εργάζονται χρόνια στην περιοχή και προέρχονται κυρίως από μεσαία ή χαμηλά οικονομικά στρώματα. Αντιδρούν στην μετατροπή της γειτονιάς τους σε γκέτο μεταναστών και περιθωριακών, ενώ αναπολούν την πάλαι ποτέ λαϊκή συνοικία. Χαρακτηριστικά η κυρία Ελένη, που έχει μεγαλώσει και εργάζεται στην περιοχή, αναφέρει: *«παλιά ήταν μια πολύ όμορφη γειτονιά. Τώρα, μην σου πω πως την έχουν καταντήσει. Σε κάθε γωνία υπάρχει και ένας ναρκομανής. Η περιοχή είναι, πλέον, προβληματική. Φταίει η πολιτεία και ο δήμος»⁸². Ένας άλλος μόνιμος κάτοικος συμπληρώνει, *«οι μετανάστες υπήρχαν πάντα. Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί. Όμως, δεν έχουμε πρόβλημα με τις οικογένειες μεταναστών ή με αυτούς που δουλεύουνε. Υπάρχουν καλοί και κακοί μετανάστες. Τα πράγματα έχουν χειροτερέψει από τότε που πήραν το αστυνομικό τμήμα από εδώ»⁸³. Σε αυτήν την κατηγορία, μπορούμε να κατατάξουμε και τους ανθρώπους που έχουν ιδιοκτησίες στο Μεταξουργείο, αλλά διαμένουν πλέον σε άλλη συνοικία της Αθήνας. Η συγκεκριμένη ομάδα τάσσεται υπέρ των επικείμενων αναπλάσεων, η οποία θα φέρει ανατίμηση των ιδιοκτησιών τους και αύξηση του κέρδους τους. Ενδεικτικά, παραθέτουμε τη δήλωση ιδιοκτήτη εστιατορίου: *«Η αύξηση των ενοικίων συμφέρει πιο πολύ τους ιδιοκτήτες. Τι πειράζει αν αυτό διώξει κάποιους;»⁸⁴.***

⁸² Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 65 ετών, 2013

⁸³ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 60 ετών, 2013

⁸⁴ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 60 ετών, 2013

Πολύχρωμη γειτονιά

Το πιο βασικό συστατικό στοιχείο της σύνθεσης του πληθυσμού είναι η έντονη παρουσία μεταναστών και τα δίκτυα αλληλοβοήθειας που έχουν αναπτυχθεί. Οικονομικοί μετανάστες από τα Βαλκάνια, Ανατολική Ευρώπη, Ασία, Αφρική έχουν δημιουργήσει τις δικές τους γειτονιές-πυκνώσεις στο χώρο. Αποτυπώματα αυτών των πυκνώσεων, όπως συνθήματα στους τοίχους, επιγραφές, ταμπέλες καταστημάτων σε όλες τις γλώσσες του κόσμου βρίσκουμε διάσπαρτα στο δημόσιο χώρο και μαρτυρούν τη διαφορετική κουλτούρα, τις διαφορετικές συνήθειες, τα διαφορετικά ήθη και έθιμα. Αραβικά καφενεία, ινδικά εστιατόρια, τηλεφωνικά κέντρα αποτελούν σημεία συγκέντρωσης και συνεύρεσης ομοεθνών, ενώ, παράλληλα, αποτελούν πόλο έλξης για τους επισκέπτες της περιοχής.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα για την ύπαρξη αυτών των μικροκοινωνιών αποτελούν η συνοικία των τσιγγάνων περί της οδού Λεωνίδου και η κινεζική συνοικία, η λεγόμενη Chinatown του Μεταξουργείου, η οποία περικλείεται από τις οδούς Θερμοπυλών, Λεωνίδου, Κολωνού και Πειραιώς. Πιο συγκεκριμένα, η τελευταία περιλαμβάνει κατοικίες, μαγαζιά ρούχων, υποδημάτων, μικροεπίπλων, παιχνιδιών, ειδών σπιτιού και άλλα, σε μια έκταση 17 οικοδομικών τετραγώνων. Η παρουσία της είναι ιδιαίτερα έντονη στην περιοχή μελέτης λόγω της μεγάλης της έκτασης, παρ' όλο που είναι μία ιδιαίτερα κλειστή και απομονωμένη κοινωνία.

Εικόνα 20: Χωρικές αποτυπώσεις των διάφορων εθνοτήτων
πηγή: προσωπικό αρχείο, 2013

Σήμερα, οι ομάδες μεταναστών στην περιοχή μελέτης αποτελούν ένα από τα πιο ενεργά κομμάτια του πληθυσμού της και η παρουσία τους έχει καθοριστικό ρόλο στο χαρακτηρισμό της περιοχής ως μία γειτονιά πολύχρωμη και πολυπολιτισμική. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι πολλές φορές οι άθλιες συνθήκες διαβίωσής τους οδηγούν σε εγκληματικές συμπεριφορές, επιτρέποντας σε συντηρητικά κομμάτια της κοινωνίας να χαρακτηρίζουν την περιοχή ως γκέτο.

Ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, εμπόριο ναρκωτικών-πορνεία

Στην χαρακτηρισμό της περιοχής ως περιοχή-γκέτο, σημαντικό ρόλο έχουν οι ομάδες τοξικοεξαρτημένων που συγκεντρώνονται σε αυτήν για αγορά και χρήση. Ο πεζόδρομος της Ιάσονος, ένας πεζόδρομος που συγκεντρώνει τις περισσότερες λαϊκές κατοικίες της περιοχής, είναι απροσπέλαστος. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά κάτοικος, «Φοβάμαι να περπατήσω μόνη μου. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της μέρας. Η περιοχή είναι γεμάτη τοξικομανείς και περιθωριακούς», και ένας άλλος συμπληρώνει, «Δεν μας φταίνε οι τοξικομανείς που υποφέρουν, αλλά το κράτος και η Αστυνομία. Γίνεται εμπόριο ναρκωτικών μπροστά στα μάτια αστυνομικών και αυτοί δεν αντιδρούν καθόλου. Αυτό για μας σημαίνει πως δεν ενδιαφέρονται να λύσουν το πρόβλημα»⁸⁵. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι η συγκέντρωση τέτοιων ομάδων οφείλεται κυρίως στην ολιγωρία των κρατικών αρχών για την επίλυση του προβλήματος, ενώ δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή λειτουργεί και το Κέντρο Πρόληψης ΟΚΑΝΑ.

«Σε αυτή την κατάσταση, έρχεται να προστεθεί και η εγκατάσταση των οίκων ανοχής από το 1982 στα ανατολικά της περιοχής, και κυρίως στις οδούς Ιάσονος, Κολωνού, Αχιλλέως και Γερά Οδό»⁸⁶. Το κύμα μετανάστευσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και η εισροή γυναικών, θυμάτων του trafficking, από τις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ συντήρησε και ενέτεινε το φαινόμενο εμπορίας προσώπων στην περιοχή μελέτης, όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές του κέντρου.

Η λειτουργία των οίκων ανοχής επηρεάζει άμεσα το είδος επισκεπτών της περιοχής και συμβάλλει με τον τρόπο της στη γκετοποίησή της και σε φαινόμενα κοινωνικού και έμφυλου διαχωρισμού. Όπως εξηγεί επιχειρηματίας της περιοχής, «με τους

⁸⁵ Ελευθέρος Τύπος, "Γκέτο το Μεταξουργείο", 27/06/2008

⁸⁶ Λάζος Γ., 2002

οίκους ανοχής, εδώ πέρα, μόνο άντρες που μπαινοβγαίνουν σε αυτούς, βλέπεις να κυκλοφορούν. Μια γυναίκα δεν μπορεί να κυκλοφορήσει μόνη της»⁸⁷. Κατά καιρούς, έχουν πραγματοποιηθεί διαμαρτυρίες για το κλείσιμό τους, ενώ αξίζει να σημειωθεί η απαγόρευση με νομοθετική ρύθμιση του 1999, για την εγκατάσταση οίκων ανοχής σε κτίρια που έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα⁸⁸. Συγκεκριμένα για την οδό Ιάσονος, η Κίνηση Πολιτών Κέντρου Αθήνας (ΚΙΠΟΚΑ), υπογραμμίζει, «Αποτελεί τμήμα της πόλης που έχει χαρακτηριστεί παραδοσιακό με 30 από τα 57 κτίρια χαρακτηρισμένα διατηρητέα. Ωστόσο, η συγκεκριμένη οδός αποτελεί κεντρικό άξονα δραστηριοποίησης των οίκων ανοχής, με 20 από αυτούς να λειτουργούν εντός 12 διατηρητέων, κάτι που απαγορεύεται από τη νομοθεσία»⁸⁹.

*Ωστόσο, αυτό που μας έκανε ιδιαίτερη εντύπωση κατά τη διάρκεια της επιτόπι-
ας έρευνας είναι ότι η πλειοψηφία των κατοίκων και των εργαζομένων της περιοχής
δεν έχουν πρόβλημα με την παρουσία των οίκων ανοχής στην περιοχή τους. Ενδει-
κτικά, παραθέτουμε ορισμένες δηλώσεις: «Δεν με ενοχλούν. Είναι πιο πάνω και δεν
τα βλέπουμε. Είναι συγκεντρωμένα σε απόμερο σημείο της περιοχής»⁹⁰. Ενώ, ένας
άλλος συμπληρώνει, «Δεν έχω πρόβλημα. Δεν πιστεύω ότι υποβαθμίζει την περιοχή.
Και να φύγουν από εδώ, θα πάνε κάπου αλλού»⁹¹.*

*Από μια διαφορετική σκοπιά, για κάποιους η παρουσία τους δίνει ένα ιδιαίτερο
στίγμα στην ατμόσφαιρα της περιοχής. Προσελκύει διάφορες ομάδες ανθρώπων, τους
λεγόμενους «νέους» κατοίκους, που έλκονται από την παρουσία του «περιθωρίου». Για παράδειγμα, οι ιδιοκτήτες της γκαλερί Breeder, που βρίσκεται στην οδό Ιάσω-
νος δηλώνουν, «εμείς θέλουμε να μείνουν τα μπουρδέλα. Είναι ασφάλεια, υπάρχει
κινητικότητα 24 ώρες το 24ωρο. Με τα κορίτσια τα πάμε μια χαρά. Τρώμε μαζί στην
κυρία Βούλα (το καφενείο της Άρτας). Πότε εμείς δεν είχαμε πρόβλημα στην Ιάσω-
νος. Είναι φιλήσυχη η γειτονιά εδώ. Αν φύγουν τα μπουρδέλα, ο δρόμος θα γί-
νει Ψυρρή, οπότε όλα τα μαγαζιά θα καταστρέψουν την ατμόσφαιρα, είναι πιο επι-
κίνδυνο αν γίνουν εστιατόρια»⁹², ενώ ιδιοκτήτης μπαρ συμπληρώνει, «αν δεν ήταν
αυτά, η περιοχή θα ήταν τελείως διαφορετική. Έχουν προσδώσει στην περιοχή κάτι
το εναλλακτικό»⁹³.*

^{87,93} Συνεντεύξεις από προσωπικό αρχείο, ιδιοκτήτης μπαρ, 30 ετών, 2013

⁸⁸ ΝΟΜΟΣ 2734, άρθρο 3, ΦΕΚ161, τ. Α, 5- 8- 1999

⁸⁹ Καρίμαλη Α., "Ο χάρτης της πορνείας στην Αθήνα", 04-05-12

⁹⁰ Συνεντεύξεις από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 40 ετών, 2013

⁹¹ Συνεντεύξη από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 30 ετών, 2013

⁹² Δίκτυο Νομαδική Αρχιτεκτονική, Μελέτη 2010, www.nomadikiarxitektoniki.net

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας σε αυτές τις ομάδες, πρέπει να τονισθεί ότι είναι οι πιο ευαίσθητες και ευάλωτες κοινωνικά. Είναι αυτές που θα επηρεαστούν και αποτελούν «αγκάθι» για τις επικείμενες αναπλάσεις και για την προσέλκυση επενδυτών. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα συνεργασίας των κατασταλτικών μηχανισμών με επιχειρηματίες και μελλοντικούς επενδυτές της περιοχής για την απομάκρυνσή τους. Πιο πρόσφατο παράδειγμα, αποτελούν οι επικείμενες επιχειρήσεις «σκούπα», σύμφωνα με ανακοινώσεις των αρμόδιων κρατικών και δημοτικών φορέων, για την απομάκρυνση αυτών των ομάδων, υπό την πίεση ιδιώτη επενδυτή και «αγανακτισμένων» κατοίκων⁹⁴.

«Νέοι» κάτοικοι

Τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει η εισροή και εγκατάσταση «νέων» κατοίκων. Οι ομάδες αυτές έλκονται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Μεταξουργείου. Η πολυπολιτισμικότητα, η ανοχή στο διαφορετικό, η αίσθηση της γειτονιάς, τα φτηνά ενοίκια, τα αποθέματα σε κενά κτίρια και η εγγύτητα στο ιστορικό κέντρο είναι μερικά από αυτά.

Πρόκειται, κυρίως, για ομάδες και άτομα χωρίς κοινά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, ξένα προς το λαϊκό χαρακτήρα της γειτονιάς. Ως κοινά χαρακτηριστικά, μπορούμε να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας και της αισθητικής, καθώς προέρχονται από το χώρο της τέχνης και της διανοήσης.

Ειδικότερα, αναφερόμαστε σε καλλιτεχνικές ομάδες ακροβατικών, κρουστών, αρχιτέκτονες, γλύπτες, ζωγράφους, ηθοποιούς που διαμένουν και έχουν τα εργαστήρια τους στην περιοχή, καθώς και σε επιχειρηματίες που διατηρούν εκθεσιακούς χώρους, πολυώρους, θέατρα και θεατρικές σκηνές. Αυτές οι ομάδες αποτελούν το νεοεισερχόμενο ανθρώπινο δυναμικό της περιοχής και τείνουν να μεταβάλλουν την κοινωνική σύνθεσή της, δημιουργώντας και μια ομάδα πίεσης πολύ ισχυρότερη από την προϋπάρχουσα τοπική κοινωνία.

⁹⁴ Γεώργιος Β., "Fast track «σκούπα» σε Μεταξουργείο-Κεραμεικό", Η Εφημερίδα των Συντακτών, 17-04-2013

Σήμερα, στην περιοχή λειτουργούν 14 θεατρικοί χώροι, εκ των οποίων, οι 10 λειτουργούν από το 2000, ενώ έχει εγκατασταθεί ένας μεγάλος αριθμός εκθεσιακών χώρων, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονται και δύο από τις σημαντικότερες αθηναϊκές γκαλερί: η The Breeder, στην οδό Ιάσωνος και η Ρεβέκκα Καμχή στην οδό Λεωνίδου⁹⁵.

Η παρουσία τους εκφράζεται έντονα στο δημόσιο χώρο. Δημιουργούν και παράγουν, όχι μόνο στα κλειστά όρια της ομάδας τους, αλλά στο ευρύτερο σύνολο της «γειτονιάς». Συμβάλλουν με τον τρόπο τους στην ζωντάνια που αποπνέει η περιοχή. Ένας «νέος» κάτοικος υποστηρίζει, «το Μεταξουργείο είναι η δημιουργικότητά του. Συνεχώς, κάτι συμβαίνει, κάτι γίνεται. Οι άνθρωποι και οι ομάδες που βρίσκονται εδώ είναι άνθρωποι που παράγουν και δημιουργούν»⁹⁶. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη δράση τους αποτελεί η διοργάνωση του καρναβαλιού του Μεταξουργείου, τα τρία τελευταία χρόνια. Διοργανώθηκε αυθόρμητα από τις ομάδες και τα άτομα που δρουν στην περιοχή με τη συμμετοχή και ομάδων μεταναστών, ενώ προσέλκυσε επισκέπτες από διάφορες περιοχές της Αθήνας, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα δρώμενα της πόλης.

⁹⁵ ΔΠΜΣ, 2012, Καούνη Δ., σελ. 39

⁹⁶ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, κάτοικος περιοχής, 30 ετών, 2013

Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, το Μεταξουργείο θεωρείται μια εναλλακτική γειτονιά στο κέντρο της πόλης, ένα ακόμη γεγονός που συνέβαλε στην προσέλκυση κρατικών και ιδιωτικών επενδύσεων. Όπως αναφέρθηκε, οι «νέοι» κάτοικοι έχουν διαφορετική ταξική προέλευση. Γι' αυτό το λόγο, δεν μπορούμε να γενικεύσουμε τη στάση τους απέναντι στις επικείμενες επεμβάσεις-αναπλάσεις, ούτε τις επιπτώσεις που θα έχουν αυτές όσον αφορά την παραμονή τους στην περιοχή. Συγκεκριμένα, ιδιοκτήτης καταστήματος χονδρικής πώλησης αναφέρει, «Ναι, εννοείται να γίνουν αναπλάσεις, να πέσει επιτέλους χρώμα»⁹⁷. Αντίθετα, ένα άλλο κομμάτι αυτών των νέων κατοίκων, αντιμετωπίζει τις αναπλάσεις τελείως διαφορετικά. Σε αφίσα του φεστιβάλ χρωμάτων, διαβάζουμε, «βάζουμε χρώμα στο Μεταξουργείο για να το βρουν οι επενδυτές έτοιμο!»⁹⁸. Ο καθένας κρίνει τις επικείμενες αλλαγές, ανάλογα με το κέρδος που θεωρεί ότι θα αποκομίσει, ενώ η παρουσία του στο χώρο αποτελεί από μόνη της άσκηση πίεσης προς έναν αστικό μετασχηματισμό.

⁹⁷ Συνέντευξη από προσωπικό αρχείο, ιδιοκτήτης καταστήματος, 60 ετών, 2013

⁹⁸ Πηγή: <http://metaxourgeio.wordpress.com/2013/05/19/festival-xromaton-se-kerameiko-metaxourgeio/>, τελευταία επίσκεψη 24/06/2013

Δράσεις συλλόγων και ομάδων πολιτών

Στο κοινωνικό δυναμικό που συγκεντρώνει η περιοχή οφείλουμε να συμπληρώσουμε και τις ομάδες ατόμων, οι οποίοι δεν κατοικούν ή εργάζονται στην περιοχή, αλλά είναι ευαισθητοποιημένοι ως προς τα ζητήματα πόλης. Μέσα από τη δράση τους και την ενασχόλησή τους με τα χωρικά και κοινωνικά προβλήματα της περιοχής, δημιουργούν ένα πεδίο διαλόγου και συζήτησης, έχουν σαφή θέση έναντι των αναπλάσεων και ασκούν με τον τρόπο τους πίεση προς μια διαφορετική εξέλιξη της περιοχής. Ακριβώς για αυτό το λόγο, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στη δράση τους.

Στο Μεταξουργείο δραστηριοποιούνται αρκετές κινήσεις πολιτών οι οποίες ασχολούνται με τα προβλήματα της γειτονιάς, αλλά και του ιστορικού κέντρου γενικότερα. Συγκεκριμένα αναφέρουμε:

- το σύλλογο κατοίκων Γκάζι-Κεραμεικός-Ρουφ, «Μέγας Αλέξανδρος»,
- το τοπικό σύλλογο «Δημόσιο Σήμα»,
- την Κίνηση Συλλόγων και Ενεργών Πολιτών για τη Διάσωση του Ιστορικού Κέντρου
- την κοινωνική κουζίνα «Ο Άλλος Άνθρωπος» και
- το Δίκτυο Νομαδικής Αρχιτεκτονικής.

Στην παρούσα διάλεξη, επιλέγουμε να αναφερθούμε αναλυτικότερα στις δράσεις του Δικτύου Νομαδικής Αρχιτεκτονικής (ΔΝΑ), καθώς είναι από τις λίγες ομάδες που έχουν ασχοληθεί συγκεκριμένα με το ζήτημα του εξευγενισμού της περιοχής, με τις επικείμενες αναπλάσεις, καθώς και με τον πιθανό εκτοπισμό των κατοίκων. Όπως αναφέρεται στο επίσημο site της ομάδας, το ΔΝΑ «αποτελεί ένα διεπιστημονικό, συνεχώς διευρυνόμενο δίκτυο ατόμων και ομάδων, ο πυρήνας του οποίου αποτελείται από αρχιτέκτονες και εικαστικούς. Το ΔΝΑ ασχολείται με ζητήματα τα οποία αφορούν το αστικό έδαφος, το δημόσιο χώρο, τις περιοχές σε κρίση, τον αγώνα για

⁹⁹ Πηγή: <http://nomadikiarxitektoniki.net/>

τα δικαιώματα των κατοίκων στις πόλεις. Διερευνά τις αστικές αλλαγές και τις πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις αυτών»⁹⁹. Το ΔΝΑ διοργανώνει συχνά δράσεις και συζητήσεις σχετικά με τα χωρικά και κοινωνικά ζητήματα περιοχών της Αθήνας, οι οποίες αντιμετωπίζουν αντίστοιχα προβλήματα.

Όσον αφορά την περιοχή του Μεταξουργείου, το ΔΝΑ έχει επικεντρωθεί στο ρόλο που κατέχει η τέχνη στην κοινωνική και χωρική μετάλλαξη του. Η δράση της ομάδας εντάχθηκε με αφορμή τη διοργάνωση του πρώτου «Remap», το 2007. Διοργανώθηκαν μια σειρά από συζητήσεις σχετικά με τις κοινωνικές και ιδεολογικές προεκτάσεις του συγκεκριμένου προγράμματος, στις οποίες συμμετείχαν άνθρωποι από διάφορα επιστημονικά πεδία. Ασκήθηκε έντονη κριτική σχετικά με τους πραγματικούς στόχους του συγκεκριμένου προγράμματος, αλλά και τις επιπτώσεις που είχε σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού. Η συμβολή αυτών των δράσεων στη γνωστοποίηση του θέματος στο ευρύ κοινό ήταν τεράστια, αφού δημιούργησαν ένα σημαντικό πεδίο διεπιστημονικού αντιλόγου για ένα πρόγραμμα το οποίο έχαιρε εκτίμησης και θαυμασμού από σημαντικό κομμάτι του καλλιτεχνικού και μη κόσμου. Ίσως, ήταν από τις πρώτες φορές, όπου η ανάπλαση του Μεταξουργείου τέθηκε στις πραγματικές της βάσεις, στις βάσεις του εξευγενισμού. Τα κείμενα από αυτές τις συζητήσεις αποτελούν ένα ιδιαίτερα χρήσιμο υλικό για οποιονδήποτε μελετά την περίπτωση του εξευγενισμού του Μεταξουργείου.

Από την άλλη, το ενδιαφέρον του ΔΝΑ επικεντρώνεται και στο ρόλο του κράτους για την εμφάνιση του εξευγενιστικού φαινομένου στην περιοχή του Μεταξουργείου. Εστιάζει στην αντιμετώπιση των κρατικών και δημοτικών αρχών, απέναντι σε θέματα όπως οι τοξικομανείς, οι άστεγοι, οι μετανάστες και στο πως αυτό υποβοηθάει στην υποβάθμιση και εν τέλει στην διαδικασία εξευγενισμού στην περιοχή. Μέλος του ΔΝΑ αναφέρει, «τα μέτρα της πολιτείας περιορίζονται στην αστυνόμευση, στο κυνήγι πλανόδιων πωλητών, συνήθως αφρικανών, και σε αποφάσεις του είδους να οδηγήσουν τους μετανάστες σε στρατόπεδα έξω από το κέντρο. Πίσω από όλα αυτά κρύβεται ένα νέα σχέδιο εξευγενισμού του κέντρου της Αθήνας, καθώς πολλοί από τους κατοίκους και τους κατάστηματάρχες οδηγούνται στην απόφαση να το εγκαταλείψουν»¹⁰⁰.

Στα πλαίσια αυτά, το 2008 δημιούργησε το «Παρατηρητήριο Κατοίκησης», μια

¹⁰⁰ Τζιρτζιλιάκη Ε. , ομιλία, 4/10/2008

¹⁰¹ Πηγή: <http://paratiritiriokatoikisis.blogspot.gr>

διαδικτυακή πλατφόρμα, όπου συγκεντρώνονται «χαρτογραφήσεις, απόψεις, εικόνες για τις περιοχές Κεραμεικός, Μεταξουργείο, Γκάζι, Ελαιώνας»¹⁰¹. Σε αυτό συμμετέχουν αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, κοινωνιολόγοι αλλά και οποιοσδήποτε το επιθυμεί. Έρχονται σε επαφή με τους κατοίκους και προσπαθούν να συντονιστούν με τις υπόλοιπες συλλογικότητες που δρουν στις συγκεκριμένες περιοχές, ώστε να κατανοήσουν και να καταγράψουν με πιο ολοκληρωμένο και αποτελεσματικό τρόπο, το κάθε τι που συμβαίνει στη γειτονιά και να οργανώσουν δράσεις σχετικά με τα ζητήματα της γειτονιάς. Η επαφή τους με τα άτομα που δραστηριοποιούνται στην περιοχή είναι πολύ σημαντική τόσο για την άμεση ενημέρωση των κατοίκων για ζητήματα πόλης, όσο και για την ανοιχτή συμμετοχή των ίδιων σε αυτό το πρόγραμμα.

Τα ζητήματα που τίθενται ως κεντρικά στη συγκεκριμένη πλατφόρμα είναι «ο εκτοπισμός των κατοίκων, η περιοχή ως καταφύγιο των μεταναστών, η εμπλοκή των καλλιτεχνών και των αρχιτεκτόνων στην περιοχή, ο ρόλος του Δήμου της Αθήνας και γενικότερα των θεσμών στην περιοχή»¹⁰². Σκοπός του «Παρατηρητηρίου» είναι «να συμβάλει στη δημιουργία ενός κινήματος πόλης όπου η τέχνη και η αρχιτεκτονική θα έχουν δυναμικό ρόλο, ώστε οι κάτοικοι να αποκτήσουν φωνή, να δημιουργηθεί ένα πλήθος με την έννοια μιας δύναμης από κατοίκους, αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, συλλογικότητες που να μπορέσει να επέμβει δυναμικά στην τοποθεσία και να αναδιατυπώσει την ιστορική συγκυρία όχι από την κυρίαρχη εκδοχή που έχουμε συνηθίσει να ακούμε από επίσημους φορείς και οικονομικά συμφέροντα, αλλά από την οπτική όσων περιθωριοποιούνται, εκτοπίζονται και σωμαίνουν»¹⁰³.

Η συγκεκριμένη ομάδα αναπτύσσει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση ως προς τα προβλήματα της περιοχής, η οποία αντιτίθεται και συγκρούεται με τις προσεγγίσεις ιδιωτικών-κρατικών φορέων. Το σημαντικότερο στοιχείο για τη δράση της είναι το γεγονός ότι ζητούν τη συμμετοχή των κατοίκων και των υπόλοιπων συλλογικοτήτων. Προσπαθούν να διευρύνουν το διάλογο γύρω από τα αστικά ζητήματα και θέτουν το θέμα της ανάπλασης της περιοχής σε μια πιο συλλογική βάση. Εγείρουν σημαντικά χωρικά ζητήματα με κοινωνικές προεκτάσεις, με στόχο να προβληματίσουν ένα ευρύτερο κοινό γύρω από τις διαδικασίες παραγωγής και διαχείρισης του αστικού χώρου.

^{102,103} Πηγή: <http://paratiritiriokatoikisis.blogspot.gr>

8.Εν κατακλείδι

Στην παρούσα διάλεξη έγινε μια προσπάθεια καταγραφής των κοινωνικών και πολιτικών πιέσεων που ασκούνται για την συνολική μετάλλαξη (χωρική και κοινωνική) μίας περιοχής του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, του Μεταξουργείου. Οι κινήσεις που καταγράφονται από τον ιδιωτικό και τον κρατικό φορέα τείνουν προς την ολοκλήρωση της εξευγενιστικής διαδικασίας, όπως αυτή περιγράφεται στη διεθνή βιβλιογραφία. Μέσα από τη συλλογιστική διαδικασία που ακολουθήσαμε, διαπιστώσαμε ότι η ανάπτυξη του Μεταξουργείου πραγματοποιείται με σαφείς εξευγενιστικούς όρους, ενώ καταγράφονται παραδείγματα και των δύο θεωριών ερμηνείας του φαινομένου.

Το Μεταξουργείο, από μια περιοχή «γκέτο», μετατρέπεται στη νέα εναλλακτική γειτονιά της Αθήνας, όπου καλλιτέχνες και δημιουργοί αναζητούν το δικό τους χώρο έκφρασης. Η κουλτούρα και η τέχνη έρχονται να παίξουν το ρόλο της κινητήριας δύναμης για την οικονομική ανάπτυξη υπό την σκοπιά της κατανάλωσης του χώρου ως θέαμα και εμπόρευμα. Η μεταλλαγή των αντιλήψεων των υποκειμένων για αυτή την άλλοτε περιθωριοποιημένη περιοχή, συμβάλλουν με το δικό τους τρόπο στη συγκέντρωση του επενδυτικού ενδιαφέροντος και στην μετέπειτα χωρική και κοινωνική μετάλλαξη της περιοχής. Η καλλιτεχνική παρουσία, η πολυπολιτισμικότητα, η ιστορική μνήμη και η πολιτιστική κληρονομιά τίθενται στην υπηρεσία της αγοράς και της κατανάλωσης. Προβάλλονται και διαφημίζονται, σύμφωνα με τους κανόνες του place marketing. Το Μεταξουργείο παρουσιάζεται ως ένας τόπος ξεχωριστός, προικισμένος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία προβολής κατέχουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης με τα διάφορα περιοδικά lifestyle. Κατασκευάζουν μια νέα αντίληψη για την περιοχή ως έναν προνομιακό τόπο για να ζει κάποιος, ως ένα στοιχείο που θα «σε ξεχωρίσει» από τη μάζα, ως έναν τρόπο αμφισβήτησης του κυρίαρχου συστήματος, αποκρύπτοντας την πραγματική φύση αυτής της προβολής, δηλαδή την όψη του οικονομικού κέρδους. Στη συγκεκριμένη διαδικασία μπορούμε να κατανοήσουμε την θεωρία της ζήτησης που αντιλαμβάνεται ως κεντρικό μοχλό για την εξευγενιστική διαδικασία τις ατομικές επιλογές και αντιλήψεις των υποκειμένων για την πόλη.

Ωστόσο, θεωρούμε ότι αυτή η μεταλλαγή των αντιλήψεων για την πόλη δεν θα είχε τις ίδιες χωρικές και κοινωνικές επιπτώσεις χωρίς την ανάμειξη του ιδιωτικού κεφαλαίου και της κτηματικής αγοράς, οι οποίοι έρχονται να χρηματοδοτήσουν τις προτιμήσεις του καταναλωτικού κοινού (θεωρία της προσφοράς). Πρώτα απ' όλα, οφείλουμε να τονίσουμε ότι η διαδικασία του εξευγενισμού δεν άρχισε να εκδηλώνεται τυχαία στην περιοχή του Μεταξουργείου. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τα οποία έχουμε αναφέρει πολλάκις, αλλά κυρίως η προσφορά χαμηλής αξίας γης και η δυνατότητα οικονομικού κέρδους μέσα από μια νέα διαχείριση του κτισμένου και δημόσιου χώρου (rent gap) είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό για την προσέλκυση του επενδυτικού κεφαλαίου. Υιοθετώντας συγκεκριμένο λεξιλόγιο (remap, rethink και άλλα) και συγκεκριμένες πρακτικές (διοργάνωση καλλιτεχνικών και πολιτιστικών προγραμμάτων), κρατικές και ιδιωτικές πρωτοβουλίες υλοποιούν το lifestyle που έχουν εξαγγείλει τα ΜΜΕ. Η διαχείριση και παραγωγή του χώρου με νέους όρους και νέα χαρακτηριστικά πραγματώνει αυτό το εναλλακτικό lifestyle, το οποίο απευθύνεται σε κοινωνικές ομάδες που έχουν την απαραίτητη πολιτισμική παρακαταθήκη για να το εκτιμήσουν, αλλά και την απαραίτητη αγοραστική δύναμη για να το αποκτήσουν. Το κτισμένο περιβάλλον αναδιαμορφώνεται για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του νέου τρόπου ζωής των νέων κατοίκων. Εντοπίσαμε και αναλύσαμε τα πρώτα δείγματα εμφύτευσης του νέου τρόπου ζωής στο Μεταξουργείο. Περίκλειστα συγκροτήματα κατοικίας, υψηλής αρχιτεκτονικής, γκαλερί, πολυχώροι, πολυτελή εστιατόρια και μπαρ προσελκύουν ανώτερα οικονομικά στρώματα μεταλλάσσοντας σταδιακά την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής. Οι κοινωνικές ανάγκες και τα προβλήματα του υφιστάμενου πληθυσμού αντιμετωπίζονται ως παθητικοί δέκτες των αλλαγών ή και ως «απειλές» που πρέπει να εξαλειφθούν. Η διαχείριση και παραγωγή του χώρου στηρίζεται σε όρους οικονομικού κέρδους, αδιαφορώντας για τις κοινωνικές και χωρικές επιπτώσεις. Μέχρι στιγμής, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μετακίνηση πληθυσμών ως αποτέλεσμα της εξευγενιστικής διαδικασίας. Θεωρούμε ότι δύο είναι οι παράγοντες που λειτούργησαν ανασταλτικά: από τη μια, το γεγονός ότι δεν έχουν ακόμα υλοποιηθεί τα δημοσιευμένα προγράμματα ανάπτυξης, και από την άλλη, η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης, η οποία συγκράτησε τις επενδύσεις στον κτισμένο χώρο και την άνοδο των τιμών γης και ενοικίων. Ωστόσο, όπως είδαμε, ήδη, έχουν καταγραφεί οι πρώτες απόπειρες εκτοπισμού ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων από τις αστυνομικές αρχές (επιχειρήσεις σκούπα).

Κρίνοντας τις μέχρι τώρα καταγεγραμμένες κινήσεις προς την κατεύθυνση αυτή, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως βασικότερο μοχλό για την ολοκλήρωση του φαινομένου του εξευγενισμού, το πρόγραμμα «KM Properties». Αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα για τη σύμπραξη ιδιωτικού και κρατικού φορέα, η ολοκλήρωση του οποίου θα επιφέρει την ολική μετάλλαξη της περιοχής. Πρόκειται για ένα αισθητικό *lifting* το οποίο θα αναπλάσει την περιοχή χωρικά και κοινωνικά. Η κριτική που ασκείται στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, αλλά και σε προγράμματα ίδιας φύσης, έγκειται στο γεγονός ότι προσπαθούν να εμφυτεύσουν χωρικά και κοινωνικά πρότυπα αλλότρια προς τα χαρακτηριστικά της σημερινής περιοχής. Αναγγέλλουν ότι προσπαθούν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής στην περιοχή. Ωστόσο, δεν προσπαθούν να λύσουν τα προβλήματα που την καθιστούν «γκέτο». Αντίθετα, προσπαθούν να τα εκτοπίσουν με βίαιες πρακτικές, απουσίας οποιασδήποτε κοινωνικής μέριμνας. Συγκεκριμένα για το «KM Properties», οι υπεύθυνοι αρχιτέκτονες μοιάζει να αντιμετωπίσαν την περιοχή σαν ένα λευκό καμβά, ικανός να ενσωματώσει οποιοδήποτε χωρικό σύστημα. Απουσιάζει κάθε έννοια ένταξης στο υφιστάμενο κτιριακό περιβάλλον και στον σημερινό τρόπο ζωής. Μελετώντας το πρόγραμμα αυτό και γνωρίζοντας την περιοχή, αναρωτιέται κανείς για ποιόν χτίζουν και σε ποιόν απευθύνονται. Σε μια εποχή, όπου κοινωνικές παροχές και υποδομές καταρρέουν, κρατικοί και δημόσιοι φορείς επιλέγουν να χρηματοδοτήσουν και να στηρίξουν ένα ιδιωτικό πρόγραμμα ανάπτυξης που βασίζεται σε σημειακές αναπλάσεις. Ένα πρόγραμμα που προσπαθεί να διαμορφώσει την περιοχή βάσει νέων χωρικών και κοινωνικών προτύπων και δεν επιλύει τα υπάρχοντα κοινωνικά προβλήματα. Όπως είδαμε και από την ανάλυση της λειτουργίας του προγράμματος, η ιδιωτική πρωτοβουλία κατέχει τον καθοριστικό ρόλο στην υλοποίηση της ανάπτυξης, παραμερίζοντας κάθε έννοια συλλογικού συμφέροντος.

Η πόλη, όμως, δεν είναι ένα λευκό χαρτί που επιδέχεται την οποιαδήποτε αλλαγή. Η κοινωνική δυναμική που εμπεριέχεται σε αυτή, με τις εκάστοτε συγκρούσεις και συμμαχίες, είναι αυτή που διαμορφώνει την πόλη και την καθορίζει. Ακριβώς για αυτό το λόγο, «οι χωρικές πρακτικές δεν είναι ποτέ ουδέτερες στις κοινωνικές υποθέσεις»¹⁰⁴, ενώ, στη συγκεκριμένη πρακτική, αναγνωρίζουμε την ιδιότητα του αστικού χώρου ως πεδίο επιβεβαίωσης του κυρίαρχου οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Θεωρούμε ότι η αντιμετώπιση των κοινωνικών και χωρικών προβλημάτων

¹⁰⁴ Harvey D., 2009, σελ. 321

της περιοχής απαιτεί μια προσέγγιση που «μιλά» περισσότερο με ανθρωπιστικούς και κοινωνικούς όρους και λιγότερο με όρους οικονομικού κέρδους.

Με την επίκληση στις θεωρίες του εξευγενισμού που πραγματοποιήσαμε στις προηγούμενες παραγράφους προκειμένου να υποστηρίξουμε την ύπαρξή του στο Μεταξουργείο, κινδυνεύουμε να θεωρητικοποιήσουμε το αστικό φαινόμενο και να το εντάξουμε σε ένα πλήρες κλειστό κατασκευασμένο πλαίσιο θεώρησης και εξέλιξης. Κάτι τέτοιο θα μας οδηγήσει σε απλουστευμένες και βεβιασμένες γενικεύσεις, οι οποίες αγνοούν την κοινωνική και ατομική δυναμική. Ο M. De Certeau αναφέρεται στην μοναδικότητα του ατόμου μέσα στην πόλη με ένα ιδιαίτερα ρομαντικό τρόπο που, όμως, αντισταθμίζει την αυστηρή ορθολογικότητα των παραπάνω θεωριών: *«το πλήθος των βημάτων δίνουν στους χώρους το σχήμα τους. Υφαίνουν τόπους και έτσι δημιουργούν την πόλη μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες»*¹⁰⁴. Υποστηρίζει ότι το περπάτημα του κάθε ατόμου ξεχωριστά ορίζει ένα χώρο έκφρασης. Το κάθε άτομο με την καθημερινή του παρουσία και δράση στο χώρο, διαμορφώνει τη δική του πραγματικότητα και μπορεί να ασκήσει πίεση για μια διαφορετική εξέλιξη.

Ωστόσο, δεν αντιμετωπίζουμε την πόλη ως έναν χώρο κατακερματισμένο από την ατομικότητα των υποκειμένων που δρουν σε αυτή. Θεωρούμε ότι η ατομικότητα ανάγεται σε ένα ευρύτερο συλλογικό επίπεδο, μέσα από το οποίο οργανώνει και ολοκληρώνει τη δράση της, ενώ, συνθέτει το ανθρώπινο «μωσαϊκό» της πόλης. Μέσα από τη χρήση αυτού του όρου σε προηγούμενο κεφάλαιο, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε κατά πόσο ο αστικός χώρος «δημιουργείται» από τα υποκείμενά του, από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες που δρουν σε αυτόν. Όπως παρατηρήσαμε, η κάθε ομάδα ανάλογα με την ταξική και οικονομική της καταγωγή ενστερνίζεται διαφορετικές απόψεις ως προς τα σχέδια αναπλάσεων, ενώ, όντως, μπορεί να ασκήσει πίεση προς μια διαφορετική διαχείριση του αστικού χώρου. Ακριβώς επειδή οι κοινωνικές ομάδες και το κάθε άτομο ξεχωριστά «δημιουργούν» χώρους, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η δράση των διάφορων ομάδων και υποκειμένων που αντιτίθεται στα σχέδια αναπλάσεων της περιοχής δημιουργούν ένα «χώρο» αντίδρασης, ένα είδος αντίλογου. Όπως είδαμε, μέχρι στιγμής έμπρακτη αντίδραση έχει αναπτυχθεί μόνο από τους πιο «υποψιασμένους», ενώ, αντίθετα, σημαντικό κομμάτι των κατοίκων είτε δε γνωρίζει για τα επικείμενα σχέδια, είτε δεν έχει αντιληφθεί τον πραγμα-

¹⁰⁴ De Certeau M., 2010, σελ. 253

τικό τους αντίκτυπο. Το ερώτημα, όμως, που τίθεται είναι: τι δύναμη μπορεί να έχει αυτός ο αντίλογος; Επαρκεί για να αποτελέσει το έναυσμα για μια μαζικότερη αντίδραση;

Η εξέλιξη του Μεταξουργείου παραμένει μετέωρη. Οι σημαντικότερες προτάσεις δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμα. Οι θεωρίες που μελετούν τα φαινόμενα της πόλης μπορούν να μας προΐδεάσουν για το τι μπορεί να ακολουθήσει. Ωστόσο, η κοινωνική δυναμική είναι αυτή που θα καθορίσει την εξέλιξη της περιοχής. Το κάθε άτομο έχει το δικαίωμα να διαμορφώνει το χώρο που βιώνει καθημερινά και να έχει λόγο σχετικά με οποιαδήποτε αλλαγή σε αυτόν. Στην περίπτωση μας, οι αντιδράσεις που έχουν διατυπωθεί είναι ακόμα περιορισμένες. Σε μια εποχή κλιμάκωσης των κοινωνικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων, οι αντιδράσεις σε κοινωνικά και χωρικά ζητήματα μπορούν να λάβουν εκρηκτικές διαστάσεις. Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει την αντίδραση της τοπικής κοινότητας. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι η πόλη αποτελεί τόπο συγκέντρωσης κοινωνικής δύναμης και διαμορφώνεται μέσα από τις κοινωνικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις. Αναδιαμορφώνοντας το αστικό περιβάλλον, αναδιαμορφώνεται η γεωγραφική αποτύπωση των κοινωνικών σχέσεων και δημιουργούνται νέες συσχετίσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Οι βίαιες χωρικές μεταλλάξεις μπορούν να γίνουν αιτία και αφορμή βίαιων κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων.

9. Βιβλιογραφία

- Bourdieu P. 2002, "Η Διάκριση: Κοινωνική Κριτική της Καλαισθητικής Κρίσης". Αθήνα, εκδ. Πατάκης.
 - De Certeau M. 2010, "Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική", Αθήνα, εκδ. Σμίλη, σελ. 243-309.
 - Debord G. 1986, "Η Κοινωνία του Θεάματος". Αθήνα, εκδ. Ελεύθερος Τύπος.
 - Halbwachs M. 1980, "The Collective Memory", New York, εκδ. Harper & Row Colophon Books.
 - Harvey D. 2009, "Η Κατάσταση της Μετανεωτερικότητας", Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο.
 - Ley D. 1981, "Inner-City Revitalization in Canada: A Vancouver Case Study", εκδ. Annals of the Association of American Geographers, σελ: 124-148.
 - Lefebvre H. 2007, "Το Δικαίωμα στην Πόλη", Αθήνα, εκδ. Κουκκίδα.
 - Rossi A. 1991, "Η Αρχιτεκτονική της Πόλης". Θεσσαλονίκη, εκδ. Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών.
 - Smith N. 1996, "The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City", London, εκδ. Routledge.
 - Zukin S. 1982, "Loft Living: Culture and Capital in Urban Change", Baltimore, εκδ. The John Hopkins University Press.
 - Zukin S. 1987, "Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core", εκδ. American Review of Sociology, σελ. 129-147.
-

- Αγριαντιώνη Χρ. 1995, "Το Μεταξουργείο της Αθήνας", Αθήνα, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών.
- Βαΐου Ντ., Χατζημιχάλης Κ. 2012, "Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη", Αθήνα, εκδ. Νήσος.
- Καρύδη Α. 2001, "Αναγνώριση και Προτάσεις Παρεμβάσεων για την περιοχή του Μεταξουργείου", Αθήνα, Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας Α.Ε.
- Λοζκιν Ζ. 1977, "Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα", Αθήνα, εκδ. Οδυσσεάς.
- Λάζος Γ., 2002, "Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα", Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη.
- Σαρηγιάννης Γ. 2000, "Αθήνα 1830-2000, Εξέλιξη-Πολεοδομία-Μεταφορές", Αθήνα, εκδ. Συμμετρία.

Διαλέξεις, Σπουδαστικές-Διπλωματικές εργασίες

- Δελαγραμμάτικας Θ., "Αστική ανάπλαση και ιστορικό κέντρο. Πέντε ευρωπαϊκά παραδείγματα", Ε.Μ.Π, διάλεξη 2004/137.
 - Τόλιος Θ., "El Raval: Το χρονικό και η κριτική μιας ανάπλασης", Ε.Μ.Π, διάλεξη 2011/50.
 - Πατατούκα Ε., "Real Estate και το ζήτημα της στέγης στην ελληνική πόλη, Μεταξουργείο και Λαχανόκηποι Μενεμένης", Ε.Μ.Π, σπουδαστική εργασία 2010/52.
 - Πατατούκα Ε., "Τοπογραφίες αστικού σχεδιασμού στο Μεταξουργείο της Αθήνας, παλινδρομώντας μεταξύ κράτους και αγοράς", Ε.Μ.Π, σπουδαστική εργασία 2010/57.
 - Μουκούλης Π., "Φαινόμενα Gentrification στην Αθήνα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις
-

για τη Δημιουργία, την εξέλιξη και τις Επιπτώσεις τους στον Αστικό Χώρο”, Ε.Μ.Π, σπουδαστική εργασία 2007/94.

- Δρίτσα Α., “Αναπλάσεις αστικών περιοχών-Φαινόμενα gentrification, Το παράδειγμα του Μεταξουργείου”, Ε.Μ.Π, Δ.Π.Μ.Σ 2009/5
- Καούνη Δ., “Ο μετασχηματισμός του κέντρου της Αθήνας την εποχή της οικονομικής κρίσης: Το παράδειγμα του Μεταξουργείου”, Ε.Μ.Π, Δ.Π.Μ.Σ 2012
- Μουκούλης Π., “Φαινόμενα “Gentrification” στην Αθήνα; Διερεύνηση των Χωρικών, Λειτουργικών και Κοινωνικών Αναδιαρθρώσεων και Σύγκριση με τη Διεθνή Εμπειρία”, Ε.Μ.Π, Δ.Π.Μ.Σ 2008/15.

Μελέτες-Νομοθεσίες

- Δημητριάδης Ι. 1993, Μεταξουργείο Μελέτη Αναβάθμισης, Γ' φάση, Αθήνα.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, Τεύχος Παρουσίασης του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας-Αττικής 2021, Ιούνιος 2011.
- ΦΕΚ 616 Δ'/1998, Π.Δ. 23-7-98 «Καθορισμός χρήσεων της γης και ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης στην περιοχή του Μεταξουργείου».
- ΦΕΚ 883 Δ'/2003, Τροποποίηση του Π.Δ/τος της 23.7/19.8.1998 περί καθορισμού χρήσεων της γης και ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης στην περιοχή του Μεταξουργείου.

Άρθρα στον ημερήσιο τύπο, περιοδικά και ιστοσελίδες

- Γεώργας Β., “Fast track «σκούπα» σε Μεταξουργείο-Κεραμεικό”, Η Εφημερίδα των Συντακτών, 17/04/13.
 - Ιωαννίδης Γ., “Η κοινωνία του θεάματος σήμερα”, Ξενοδοχείο των Ξένων, 04/2004.
-

- Καριμάλη Α., "ΕΚΤΟΣ ΕΛΕΓΧΟΥ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ, Ο χάρτης της πορνείας στην Αθήνα", Το Έθνος, 04/05/2012.
 - Μπαλαούρα Ο., "Για τον 'εξευγενισμό' του Μεταξουργείου", <http://www.anoihtipoli.gr>, 30/09/2008.
 - Παπαρούνης Μ., "Ζώντιας στην κοιλιά του κήτους: Η τέχνη στην εποχή της σύγχυσης", futura, 10/15/2007.
 - Τζιριτζιλάκη Ε. 2007, "Το «Remap KM» και ο εκτοπισμός των κατοίκων στην περιοχή Κεραμεικός - Μεταξουργείο", <http://futura-blog.blogspot.com/2007/09/remap-km.html>, 21/11/2008.
 - "Η πληγωμένη γειτονιά Κεραμεικού-Μεταξουργείου θα ζωντανέψει με 70 εκατ. ευρώ", <http://www.iefimerida.gr>, 17/04/2013.
 - Κοντοδήμα Δ., "Αρχιτεκτονικό βραβείο για το Μεταξουργείο", Τα Νέα, 29/03/2010.
 - "Γκέτο το Μεταξουργείο", Ελεύθερος Τύπος, 27/06/2008.
 - Ρηγόπουλος Δ., " Η αρχιτεκτονική σώζει το ιστορικό κέντρο; Η κτιριακή αξιοποίηση σε Κεραμεικό - Μεταξουργείο από την εταιρεία OLIAROS φέρνει ελπίδες και αντιρρήσεις", Η Καθημερινή, 28/03/2010.
 - Τράτσα Μ., "«Φαντάσματα» στο κέντρο της Αθήνας", Το Βήμα, , 15/01/2012.
 - "Ενάντια στη λήθη-Μεταξουργείο", Κομπρεσέρ, 02/04/2011.
-

Δικτυακοί τόποι

- <http://metaxourgeio.wordpress.com/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=438822>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_civ_2_28/03/2010_395517, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.ethnos.gr>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.efsyn.gr>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - http://www.gek.gr/index.php?option=com_content&view=article&layout=ellada&id=293&Itemid=182&lang=el, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.menometaxourgeio.gr/Content/Idea.asp>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.oliaros.com/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.kmprotypigeitonia.org>, τελευταία επίσκεψη: 15/05/2013.
 - <http://remapkm.com/4/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.rethinkathens.org/gre/home>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://vimeo.com/10188420>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://www.mindev.gov.gr/?p=10566>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - <http://nomadikiarxitektoniki.net/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
-

- https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1211735, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
- <http://www.reconstruction.gr/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
- <http://akea2011.wordpress.com/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
- <http://paratiritiriokatoikisis.blogspot.gr/>, τελευταία επίσκεψη: 22/06/2013.
- <http://www.investingreece.gov.gr/default.asp?pid=215&la=2>, τελευταία επίσκεψη: 24/06/2013.
- http://www.startupgreece.gov.gr/sites/default/files/FAQs_0.pdf, τελευταία επίσκεψη: 24/06/2013.
- <http://wwwdimosiosima.blogspot.gr/>, τελευταία επίσκεψη: 24/06/2013.
- <http://kerameikos.blogspot.gr/>, τελευταία επίσκεψη: 24/06/2013.
- <http://istorikoghetto.wordpress.com/>, τελευταία επίσκεψη: 24/06/2013.

Φωτογραφικό υλικό

- <http://metaxourgeio.wordpress.com/>, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - http://spyrostsakirisphoto.blogspot.gr/2013/05/blog-post_5875.html, τελευταία επίσκεψη: 20/06/2013.
 - Προσωπικό αρχείο.
-

